

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ASKERÎ TARİH DİZİSİ

OSPREY

ATTILA VE GÖÇER KAVİMLER

David Nicolle

İllüstrasyonlar: Angus McBride

Çeviren: Levent Cinemre

DAVID NICOLLE

1944'te doğan ve illüstratör Pat Nicolle'un oğlu olan David Nicolle BBC'nin Arapça Servisi'nde bir süre çalıştıktan sonra Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları bölümünden master ve Edinburgh Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. Bir süre Ürdün Yarmuk Üniversitesi'nde de İslam sanatı ve mimarlık tarihi üzerine dersler veren Nicolle halen İngiltere'de yaşamaktadır. Ortaçağ ve İslam dünyasındaki savaşları konu alan çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Osprey askeri tarih dizileri içinde de birçok çalışması yayınlanmıştır.

ANGUS McBRIDE

Angus McBride dünyanın en saygın tarih illüstratörlerinden biridir ve geçen otuz yılda 90'dan fazla Osprey cildine katkıda bulunmuştur. Kuzey İskoçyalı bir ailenin oğlu olarak 1931'de dünyaya gelen, fakat çocukken yetim kalan McBride, Canterbury Katedrali Korosu Okulu'nda eğitim görmüştür. 1947'den itibaren reklam ajanslarında çalışmaya başlamış ve askerlik görevinden sonra birkaç yıl yaşayacağı Güney Afrika'ya göç etmiştir. Daha sonra hayatını İrlanda'da sürdüren McBride 2007'de vefat etmiştir.

David Nicolle

İllüstrasyonlar: Angus McBride

Danışman Editör: Martin Windrow

ATTILA VE GÖÇER KAVİMLER

Çeviren: Levent Cinemre

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

OSPREY ASKERİ TARİH DİZİSİ

DAVID NICOLLE
ANGUS MCBRIDE

ATTILA VE GÖÇER KAVİMLER

ÖZGÜN ADI
ATTILA AND THE NOMAD HORDES
OSPREY PUBLISHING, 1990

COPYRIGHT © OSPREY PUBLISHING LTD 1990

ÇEVİREN
LEVENT CİNEMRE

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
ALİ BERKTAY
EMRE YALÇIN

DÜZELTİ-DİZİN
ERKAN IRMAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: TEMMUZ 2011

ISBN 978-605-360-345-0
Genel Yayın No: 2317

BASKI
GOLDEN MEDYA MATBAACILIK VE TİCARET A.Ş.
100. YIL MH. MAS-SİT 1. CAD. NO: 88
BAĞCILAR İSTANBUL
(0212) 629 00 24
Sertifika No: 12358

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin,
gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK, NO: 2/4
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	4
KRONOLOJİ	5
GÖÇERLER VE KOMŞULARI	7
SİLAHLAR, ATLAR, NAKLİYAT VE TAHKİMAT	12
Ok • Kılıç • Göçer ve Atı • Nakliyat • Tahkimatlar • Ağır Silahlar	
GÖÇER KAVİMLER	21
Suyun Başı • Hunlar ve Ardılları • Kadim Türkler	
İKİNCİ DALGA	36
İPEK YOLU	42
ÜÇÜNCÜ DALGA	47
ORMAN KAVİMLERİ	50
DÖRDÜNCÜ DALGA	53
KAYNAKÇA	62
DİZİN	63

GİRİŞ

Orta Asya'dan çıkarak büyük bir hızla cihan hâkimiyeti kuran fatihler arasında iki isim Avrupalıların hafızasına kazınmıştır: Attila ve Cengiz Han. İkisi de kitlesel kıyım ve yıkımlarıyla hatırlanır. Öte yandan Cengiz Han, Asya'nın yarısında geçerli kıldığı yasasıyla ve Moğol egemenliği altında serpilip gelişen ticaretle şan kazanmışken, Attila'nın başarıları kötü şöhretine herhangi bir olumlu katkıda bulunmamıştır. Peki ama Attila'nın kısa ömürlü imparatorluğu, aslında neye benziyordu? Ondan sonra Hunlara ne oldu? Orta Asya'nın göçer kavimleri, Attila ile Cengiz Han arasındaki yüzyıllarda neler yapmışlardı?

Attila'nın başa geçmesinden önceki, haklarında pek bir şey bilinmeyen o dönemde, Hunlar belki de Gotları, Vandalları ve diğer Germen kavimleri yerinden edip Kavimler Göçü denilen süreci başlatmışlardı. Bu büyük göçün sonrasında Roma İmparatorluğu'nun batı yarısı yıkılmıştı. Attila, 445 yılı dolaylarında bir kabile konfederasyonunun başına geçmişti. İşte o andan itibaren Hunlar, Romalıların başına dert olan barbarlar olmaktan çıkarak, onlar için ölümcül bir tehlikeye dönüşmüşlerdi. Ancak 451 yılında Kuzey Fransa'yı istila girişimi yenilgiyle sonuçlanan Attila iki yıl sonra öldü. İmparatorluğuysa birbirleriyle çekişen oğulları tarafından bölüştü ve neredeyse kalıcı bir iz bırakmadan yıkılıp gitti. Hiç parlak olmayan bu sicilden de, Attila'yı Avrupa tarihinin en acımasız suçlularından biri haline getiren efsaneler türedi.

Oysa dehşet salmak için kasten abarttığı öfke nöbetlerinden yararlanan Attila'nın seferlerinde, acımasızlıkla stratejik ustalık atbaşı gitmiştir. Cengiz Han gibi o da muazzam servetine karşın atalarının sade hayatından şaşmamıştır. Yine tıpkı Cengiz Han gibi savaş çıkarmak için sıkça siyasi manevralara başvurmuştur. Roma ve Bizans kroniklerindeki kayıtların tersine, Attila, yabanılıktan başka özelliği olmayan biri değildi.

Bu altın sikke üzerindeki Roma imparatorunun ayağının altında görülen yılan, belki de Attila'nın kendi döneminden kalan tek "portre"sidir. Ortak imparatorlar III. Valentinianus ile Markianus dönemine ait sikkelerin, Romalıların Hunlara karşı kazandığı zaferin anısına basıldığına inanılır (British Mus., C.191BT.9, Londra).

Kendi kavmi nezdinde de "ilahi hükümdar" değil, büyük bir savaşçı liderdi ve öldüğünde Türk-Moğolların sade törenlerine göre gömülmüştü. Ayrıca Hunların kendi kültürleri, eski Romalılarınkinden daha yabancı sayılamayacak, eskiçağ Avrupa'sına yabancı gelse de barbar olarak nitelendirilemeyecek bir kültürdü. Attila'nın en büyük kabahati çağdaş Avrupalılardan dış görünüşüyle, kültürel kökenleriyle ve şehir uygarlığına yaklaşımıyla farklı olmak. Aslında bu farklılık bile büyük oranda abartılmıştır. Çünkü Attila, imparatorluğunu kurduğunda Hunlar artık sadece step göçeri bir kavim olmaktan çıkmıştı.

Attila'yı başka âlemlere ait bir canavar statüsüne çıkaranlar, onun düşmanlarıdır. Roma sikkeleri, Hunları, Zeus'la savaşılan akılsız devlerin kadim simgesi olan insan başlı yılanlar olarak tasvir eder. Roma'nın korktuğu Hunlara karşı kazandığı zaferin, bu sikkeler dışındaki anıtları olarak, Doğu Fransa'daki bazı Roma kabartmaları gösterilebilir. Ama en büyük anıt, Wagner'in *Der Ring* opera dizisinin ilham kaynağı olan ortaçağ Germen destanı *Nibelungen*'deki kötü karakter Etzel'dir.

KRONOLOJİ

(Ayrıca bkz. MAA 105, *The Mongols*; MAA 125, *The Armies of Islam, 7-11. Centuries*; MAA 171, *Saladin and Saracens*; MAA 175, *Rome's Enemies (3): Partians and Sassanid Persians*; MAA 195, *Hungary and the Fall of Eastern Europe 1000-1568* ve Elite 19, *The Crusades*) (Orta Asya kavimleri italik yazılmıştır.)

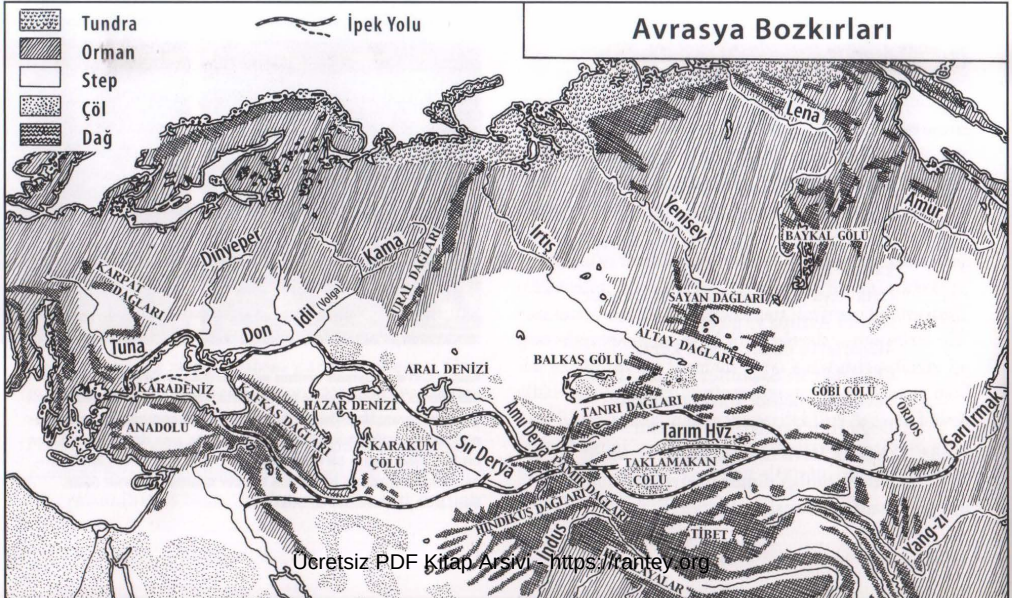
- 220 Çin'deki Han Hanedanı'nın çöküşü: Savaşan Beylikler Dönemi. Bölünen ülkede beylikler hüküm sürer.
- 304-15 *Hyung-nular* Çin'i istila eder.
- 330 Roma İmparatorluğu'nun başkenti, Konstantinopolis'e (bugünkü İstanbul) taşınır.
- y. 350 *Hunlar* İran ve Rusya'yı istila eder.
- y. 370 *Karahunlar* Karadeniz'in kuzeyinde Alanları yener.
- 402-10 Kuzey Çin sınırı boyunca *Cürçenler* (*Ruranlar*) birleşir.
- 443-47 *Karahunlar* Trakya ve Yunanistan'ı işgal eder.
- 445 Attila *Karahunların* tek hükümdarı olur.
- 447 *Karahunlar* Tuna Nehri'ni geçerek Doğu Roma İmparatorluğu'nu istila eder.
- 451 Attila Catalaunum Muharebesi'nde Batı Romalılar ile müttefiklerine yenilir.
- 453 Attila'nın ölümü. Avrupa'daki Hun İmparatorluğu çöker.
- 476 Batı Roma İmparatorluğu yıkılır.
- 480 *Akhunlar* (*Eftalitler*) Hindistan'daki Gupta İmparatorluğu'nu yıkar.
- 484 *Akhunlar* İran'ın Sasani imparatorunu katleder.
- 552 Orta Asya'da *Göktürk* Devleti kurulur.
- 558-70 *Avarlar* Avrupa'ya girer ve Macaristan'da bir devlet kurar.
- 571 *Göktürkler* ile Sasaniiler *Eftalit/Akhun* devletini yıkarak Maveraünnehir-Doğu İran'ı aralarında bölüşür.
- y. 585 *Göktürk* Devleti, *Doğu Kağanlığı* ve *Batı Kağanlığı* olmak üzere ikiye bölünür.
- 601 *Avarlar* Bizanslıları yener.

- 618 Çin'de Sui Hanedanı, Tang Hanedanı tarafından devrilir.
- 626 *Avar-Sasani* ittifakı Konstantinopolis'i kuşatır.
- 636-51 Müslüman Araplar Sasani İran'ı fetheder.
- 658 Çinliler Orta Asya'daki en güçlü konumlarına gelir.
- 665 Tibetliler Orta Asya'ya doğru yayılır.
- 679 Orta Asyalı göçer *Bulgarlar* Tuna Nehri'ni aşırıp Tuna Bulgar Hanlığı'nı kurarlar.
- 739 Maveraünnehir'de Müslüman Arap egemenliği iyice pekişir.
- 744 *Doğu Göktürk* Kağanlığı çöker.
- 745 Orta Asya'da *Uygur* İmparatorluğu kurulur.
- 751 Müslüman Araplar Talas Muharebesi'nde Çin Tang hanedanlık kuvvetlerini yener.

Kuzey Çin'den oymalı cenaze arabası (Kuzey Qi [Çi] Hanedanı MS 550-557). Binicilerden birinin Orta Asya kaftanı ile uzun düz kılıcı ve atının dizgininden sarkan Türk püskülü dikkat çeker; binici üzüngi kullanmaz. Başka bir sahnede, uca doğru genişleyen bir kın içinde uzun bir kama görünür. Orta Asya Türk kavimlerinin hüküm sürdüğü her yerde benzer silahlar bulunur (Güz. San. Müz., env.12.588-9, Boston).

- 763 Orta Asya'da Tang Hanedanı'nın iktidarı çöker.
- 803 Orta Avrupa'da Avar Devleti çöker.
- 811 *Bulgarlar* Adrianopolis'te (bugünkü Edirne) Bizanslıları yener.
- 840 *Uygur* İmparatorluğu, *Kırgızlar* tarafından yıkılır.
- 840-42 Tibet'te merkezi iktidar çöker, Orta Asya'daki Tibet İmparatorluğu dağılır.
- 865 Orta Asyalı *Bulgarlar* ve Slav kökenli Sırp'lar Hristiyan olur.
- 899 Orta Asyalı *Macarlar* Karpat Dağları'nı geçerek Macaristan'a gelir.
- 907-960 Çin, "Beş Hanedan" arasında bölüşülerek parçalanır.
- 915 Rusya'ya ilk *Peçenek* akınları.
- 916 Moğolistan'da *Hıtay* Devleti'nin kuruluşu.
- 922 *İdil (Volga)* *Bulgarları*nın birleşmesi.
- 947 *Hıtaylar* Kuzey Çin'i istila eder.
- 955 *Macarlar*, Leh Savaşı'nda Alman İmparatorluğu tarafından yenilgiye uğrattılır.
- 965-67 Kiev Prensi Svatoslav, *Hazar* İmparatorluğu'nun gücünü kırar.
- 979 Çin, Sung Hanedanı tarafından büyük ölçüde merkezi yönetim altında birleştirilir.
- 999 Müslüman *Karahanlılar* Maveraünnehir'i ele geçirir.
- 1018 Bizanslılar Balkanlar'daki *Bulgar Hanlığı*'nı yıkar.
- 1036 *Peçenekler*, Kiev Rusya'sı tarafından büyük bir yenilgiye uğrattılır.
- 1054 Kiev Rusya'sı, rakip prensliklere bölünür. Rusya'da ilk büyük *Kıpçak* akınları görülür.
- 1091 Bizanslılarla *Kıpçak* müttefikleri *Peçenekleri* yener.
- 1093 *Kıpçaklar* Kiev'i yağmalar.
- 1125 Güney Rusya'da *Kıpçaklar* birleşir.
- 1125-26 *Cürcenler* Kuzey Çin'deki *Hıtayları* yener. *Hıtaylar* batıya göç edip *Karahıtay* Devleti'ni kurar (y. 1140)
- y. 1165 Müslüman *Karahanlılar* Devleti, Budist *Karahıtaylar* tarafından yıkılır.
- 1167 Cengiz Han'ın doğumu.
- 1206 Cengiz Han önderliğinde *Moğol* akınları başlar.

GÖÇERLER VE KOMŞULARI

Bir zamanlar Doğu Romanya'dan Büyük Okyanus'a kadar uzanan stepler, baştan sona aynı özellikleri göstermiyordu; farklı iklimler hüküm sürüyor, nehirler, dağlar ve çöller bu geniş coğrafyayı bölüyordu. Kuzeyde Rusya ve Sibirya ormanları, güneyde ise yine ormanlar, boş topraklar, uçsuz bucaksız sıradağlar ve yoğun tarım yapılan alanlar vardı. Avrupa'daki Macaristan ovası, Ortadoğu'daki çeşitli otlaklar, Tibet'in yüksek yaylaları ve Sibirya ormanlarının derinliklerindeki Orta Sibirya'nın pek bilinmeyen düzlükleri ise, Avrasya'nın ana steplerinden ayrılmış geniş otlaklardı. Asıl sınırı oluşturan ormanlar, step insanına önemli bir engel teşkil ediyordu. Türk kavimlerinin ormanlarda da yaşadığı görüldü, ancak bu durum hayat tarzlarını değiştirmelerini gerektirirdi. Nehirler engelden ziyade iletişim araçlarıydılar; dağlar ise önemli demir kaynakları... Hemen tüm göçer kavimler öyle ya da böyle tarım yapıyor ve steplerin derinlerine ancak mecbur kaldıklarında çekiliyorlardı.

Avrasya steplerinde de göçer kültürü iki şeride ayrılmıştı. Kuzey şeridi hakiki göçer kavimlerin yurduydı. Güney şeridinden ise Çin'i Ortadoğu'ya bağlayan kadim ticaret güzergâhlarından oluşan İpek Yolu geçiyordu. İpek Yolu boyunca çeşitli vahalarda yerleşik bir hayat süren kavimler doğu, güney ve batıdaki uygarlıklarla etkileşim içindeydi. Kendileri de göçer kökenli olan bu kavimler, genellikle başka güçlü göçer halkların egemenliği altındaydılar.

Orta Asya göçerine o şaşırtıcı askerî gücünü kazandıran şey atıdır. Ancak geniş otlaklarda muazzam sayılarla yetiştirilmelerine karşın, atlar tükenmez miktarlarda da değildi. Fazla atın, savaşta yedek binek ve ticaret metası olmasının dışında bir değeri de yoktu. Göçerlerin sorunu da buradaydı zaten. Step hayatı, insanların geniş coğrafyada dağılmış olarak yaşadığı bir hayattı; dolayısıyla derli toplu bir askerî potansiyel söz konusu değildi. Fetih, kabilelerin bu

Taştan bir "cenaze evi" üzerine hakkedilmiş muhafız, MS 527. Kuzey Tabgaç (Wei) Hanedanı altında Çin'de yapılmış bu figürde yaprak zırh, dikdörtgen kalkan ve bazı Tabgaç piyadelerinin kullandığı bir kenarı keskin düz kılıç görülür (Güz. San. Müz., env.37-340, Boston).

dağınık insan gücünü bir araya toplayarak ordu haline getirmek anlamına geliyordu. Çin ve Ortadoğu gibi yerleşik uygarlıklar üzerinde egemenlik kurmak ise göçerin büyük at sürülerini besleyen steplerden ve kendisini büyük savaşçı haline getiren o sert ve başısa buyruk hayattan uzaklaşması demektir.

Her çobanın da göçer olması gibi bir zorunluluk yoktu. Göçer savaşçılığının aslı niteliği, devasa mesafelerin hızla kat edilmesidir. Ancak aslında Orta Asya'nın göçer kavimlerinin çoğu, evlerini ve ailelerini de yanlarında taşıyarak, ağır ve hantal arabalarla, yavaş seyahat ederdi. Ayrıca doğudan batıya gindikçe daralan stepler, göçerleri hayat tarzlarını değiştirmeye zorlardı. Karpat Dağları'nı aşarak Macaristan ovasına inen Hunlar, Avarlar, Macarlar gibi kavimler, bu küçük otlak bölgenin gerçek bir göçer ordusunun ihtiyaç duyacağı kadar atı besleyemeyeceğini anlamışlardı. Daha ileri giderlerse durum daha

Çin sınırının Dunhuang'daki kısmında bir cebehane. Bu bölge, Çin'i Doğu Türkistan'daki tabilerine bağlayan stratejik bir koridor oluşturmada (Aurel Stein).

da kötüleşecek, otlak arayışı içinde birbirinden ayrılarak dağılan savaşçı gruplarının, Avrupa'nın ormanları ve tarlaları arasında tekrar bir araya gelmesi oldukça zor olacaktı. Ekolojinin askeri tarih üzerindeki etkisi henüz hakkıyla ortaya çıkarılmış değildir, ancak Macaristan ovasının göçer bir "süper gücü" asla besleyemeyeceği çok açıktır. Avrupa tarihinde Hunlar, Avarlar ve diğerleri ne kadar önemli görülmüşse görülsün, hepsi de esasen daha başarılı kavimler tarafından Asya steplerinden sürülmüş küçük halklardır.

Avrupalıların gözünde hepsi Türk-Moğol olsa da, step kavimleri etnik birimler değildi. Boylar yayılır, değişim geçirir ve yok olabiliirdi. Düşmandan kaçanlar, mahkûmlar veya paralı askerler gelip bir kavme katılabilirdi. Sadakat hem akrabalığa, hem de *andaların* ya da yoldaşların özgür seçimine bağlıydı. Liderin otoritesi dış kültürel etkilere göre değişirdi. Tıpkı Çin ve İran'daki gibi, İslamiyet öncesi Türklerde kağan, "Gök'ün Muhtariyeti" ile dünya arasındaki yarı tanrısal bağlantı olarak görülebiliyordu. Dinsel inançlara daha farklı olabiliyor, kabile şamanizmi, atalara tapma ya da tek tanrıya, göklerin tanrısı "Mengü Tengri"ye ibadete kadar değişik değişik inançlar geçerli olabiliyordu. Budizm, Manicilik, Zerdüştilik, Musevilik, Hristiyanlık ve İslam dahil

komşu bölgelerdeki dinlerin de steplerde inananları vardı. Ancak Arapların Maveraünnehir'i fethetmelerinin ardından, tüccarlar ve misyonerler aracılığıyla barışçı bir şekilde yayılan İslam, sonunda stepte galip gelen din olmuştur. İslam'ın yapısında bulunan demokrasi, birçok hükümdarı yarı tanrısal konumundan indirmiştir.

Orta Asya kavimlerinin göçe veya komşularıyla savaşa itilmelerinin nedenleri farklıdır. Yenilgi, yok edilmekten çok, yutulmak eritmek anlamına gelmektedir. Yenilen bir boyun askeri seçkinleri rütbe kaybetmekten yurdundan göçer ve yeniden asker devşirmeye başlayabilirdi. Savaş ise zorunlu ihtiyaçları ve çeşitli lüksleri yerleşik komşulardan ele geçirmenin yollarından biriydi. Savaş her koşulda çok katı kurallara bağlıydı. Atlar çok iyi beslenmeliydi. Bunun

Çin İmparatorluğu'nun batı kapılarında Yeşimtaşı Kapısı'ndaki (Yumen) Çin hisarının kalıntıları. Orta Asya'nın tam kalbinde yer alan ve bir dizi hisar, gözetleme kulesi ile surun belirdiği bu sınır boyu, Roma *limes*'leriyle karşılaştırılabilecek niteliktedir (Aurel Stein).

Dunhuang'daki Çin sınır bölgesinin batı ucunda bulunan surlar ve gözetleme kulesi. Kat kat saz ve kerpiçe yapılan surlar, Orta Asya'da daha sonraki tahkimatları da etkilemiştir (Aurel Stein).

anlamı, sonbahar başlarında sefere çıkılmasıydı. Kadim Türkler çoğu seferlerine dolunayda çıkmıştır. Uygurlarsa belli yıldızların altında savaşmaktan kaçınmıştır.

Destanlarda yaşayan eski anlatılara göre, bireysel dövüş okla başlar, kılıç ve mızrakla devam eder, sonra da kahramanlar silahlarını bırakıp güreşirlerdi. Böylece karşısındakinin gücünü ve değerini ölçen kahramanlar, arkadaş olup birlikte başka maceralara atılırlardı. Burada Avrupalı şövalyelerle benzerlik çok açıktır, silah kuşanmış göçer savaşçılar, *cingulam* denen silah dolu kuşaklarıyla bilinen Hristiyan şövalyeleri anımsatır. Bu tür benzerliklerde Orta Asya her zaman Batı'dan öndedir. Step kavimlerinin askeri tarihe ve askeri usullere çok önemli katkıda bulunduklarına en ufak şüphe yoktur. 9. yüzyıl Arap yorumcularından El Cahiz'in, Türklerin savaşta rolünü Yunanlıların bilimdeki veya Çinlilerin sanattaki rolüne benzetmesine şaşmamak gerekir.

Step göçerini kendi toprağında –en azından ateşli silahlar yayılana kadar– neredeyse yenilmez kılın şey sayısı değil, süvarisi, okçusu ve manevrasının hızıdır. Boylar, gerektiğinde devasa sayılarda at besleyip tedarik edebilirdi. Öte yandan hemen tüm göçer ordularında, özellikle de büyük imparatorluklarda, piyadeler de yer almıştır. Ayrıca göçerler ya kendile-

Kuzey Tabgaç (Wei) Hanedanı döneminden kalma, boyalı kilden mezar figürleri (British Mus., no. 1952.10-28-15, Londra).

ri tahkimat yapmış ya da var olanları kullanmışlardır. 8. yüzyılda Göktürklerin ve 9. yüzyılda Uygurların kağanlarına hizmet veren profesyonel piyadeler bulunmaktadır. Hunların ve diğerlerinin çarpık bacakları yüzünden zar zor yürüdüğünü ileri süren Batılı yazarların ifadelerine karşın, kadim Türk destanlarının kahramanları, mağrur Avrupalı şövalyelerin tersine, piyade savaşına da hayır dememişlerdir.

Yerleşik uygarlıklar göçerleri neyin savaşta ittiğini anlamakta güçlük çekmişlerdir. Bunun yerine sürekli olarak onların steplerden apansız sükün edişlerinden ve Batılılar nezdindeki korkutucu görüşlerinin

den bahsetmişlerdir. Göçerlerle yerleşikler arasındaki ilişkilerin çoğunlukla barışçı olduğu ve savaş zamanında bile karşılıklı kâr getiren ticaretin nadiren kesildiği, günümüzde dahi pek anlaşılmamaktadır. Göçerlerin askeri potansiyelinin köylülerden de şehirlilerden de çok daha büyük olduğunu göremeyen bazı tarihçiler, onların askeri başarılarını hâlâ yerleşik düşmanlarının bölünmesine veya çökmesine indirgemektedir.

Avrupa'da "Asyatik" göçerler üzerine ırkçı bir aşılama gelişirken, Çinlilerse "Gök'ün Muhtariyeti"ne haraç ödeyen Orta Asyalı "barbarlar" a ilişkin kendi kurgularına sıkışıp kalmışlardı. Gerçekte göçerler ne kadar geri kalmış olursa olsunlar, ekonomik, sosyal ve hatta askeri sistemleriyle, ödünclemelerde bulundukları yerleşik uygarlıkların kültürünü de yansıtır. İster hayranlık duydukları şeye egemen olma arzusuyla, ister steplere yönelik "medenî" saldırganlığın cevabını verme isteğiyle olsun, düzenli aralıklarla medeniyetin duvarlarını ezip geçen göçer akınları, bizzat yerleşik kültürün ürünüdür. Yerleşik devletlerin "set"lerin ya da Romalıların *limes* denen tahkim edilmiş sınırlarının ardında kendilerini güvene alma çabaları bile, iki kültür arasındaki teması, savaş veya ticaret aracılığıyla daha da teşvik eden bir şeydi. Tarih atlasları keskin hatlarla gösterse de, bu sınırların çoğu aslında epey belirsizdi. Bunun örneklerine, Bizans dönemindeki Balkanlar'da, Güney Rusya'da, Müslümanların egemenliği altındaki Maverâünnehir'de ve Batı Çin'de rastlanırdı. Aslında bu tür sınır bölgeleri yerleşiklerin teknolojisinin göçerlere, göçerlerin taktiklerinin de yerleşiklere yayılmasında büyük rol oynamıştır. Feodalizmin ilk örnekleri dahil olmak üzere, yeni siyasî sistemlerin de bu bölgelerde ortaya çıkmasına sık rastlanmıştır.

Tarih, büyük oranda yerleşik uygarlıklar tarafından yazıldığı için, sürekli olarak göçerlerin saldırganlığının vurgulanması şaşırtıcı değildir. Oysa yerleşikler de steplere çok kez saldırmıştır. Barbarların Çin'e yönelik saldırıları çoğu kez, Çin'in hem yerle-

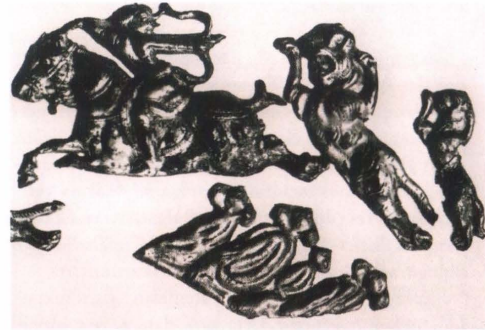
MS 500 dolaylarından kalma boyalı kilten mezar figürü. Bu piyade, Kuzey Çin'i fetheden göçerlerin ordularına katılan Çinli askerlerin bir örneğidir (British Mus., no. 1925.10-15.1, Londra).

şık tarım hem de göçer hayat tarzlarına uygun bölgelere doğru ilerleyip yayılmasına tepkiydi. Daha Müslümanlar Maveraünnehir'i fethetmeden önce bile iktidar, göçerlerin elinden kaymıştı. Güney Rusya'nın verimli ama sık kuraklık çeken kara toprakları, hem hayvancılığa hem de tahıl üretimine uygundu. Orada yaşayan insanlar bir yandan büyükbaş hayvan yetiştirip bir yandan da tarlalarını ekip biçerken, hem Türk-Moğol kavimlerinin hem de Rus prenslerinin gözü bu topraklardaydı. Rus prensleri ayrıca Bizans ve ötesine uzanan zengin ticaret yollarını oluşturan, Karadeniz'e dökülen büyük nehirlerin de kontrolünü ele geçirmek istiyorlardı. Ruslar stepin enginlerinde müstahkem mevkiiler inşa edip tarım adaları kurarken, göçerler de hem ekinleri hem kaleleri yakıp yıkarak Slav tarımının gelişimini durdumaya çalışıyorlardı. Göçerler steplerin batı ucunu oluşturan Boğdan'a Ukrayna'dan girmeye çabalar ve Eflak Rumenleri Karpat Dağları'ndan aşağı sızmaya uğraşırken, yörenin serveti de bir o tarafa, bir bu tarafa gidip geliyordu. Stepelerin kalbi olan Balkaş Gölü etrafındaki topraklarda bile Türk köylüler, birçok kez başarısızlığa uğramakla birlikte, yine kendileri gibi Türk olan göçerleri aşama aşama püskürtüyorlardı.

Tüccarların Orta Asya'da genellikle keyfini sürdükleri yüksek statü esasen komşularının işine gelmekle birlikte, göçerlerin de sınırlarının ötesindeki dünyanın net bir resmini elde etmelerine yardımcı oluyordu. Çinlilerin, İranlıların ve Bizanslıların göçerlerden paralı asker olarak faydalanmaları âdeti sayesinde, Orta Asyalı kavimler sağlam istihbarat toplayabiliyordu. Sonuçta yerleşik komşularının zayıf ve güçlü yanlarını öğrenen bu kavimler, sınırın ötesine akın düzenlemeye karar verdiklerinde, ne istediklerini gayet iyi bilirlerdi.

Bir kabile -gönlüllü veya zorunlu olarak- göçerken, mensup aile ve hayvanlarını da beraberinde götürürdü. Dolayısıyla yerleşik uygarlıklar sadece bir orduyla değil, bir kavimle de karşı karşıya geliyordu. Balkanlar'ın belli kısımlarıyla Maveraünnehir'de bu durum, o toprakların eski sahiplerinin dağlara kaçmasını zorunlu kılıyordu. Kimi zaman bu eski sahipler geri dönüyor ve topraklarını geri alamasa bile göçer

Türkleri asimile ediyorlardı. Göçerler bazen vadi içlerine kadar sokulsalar da, o ormanlık yamaçlarda yerleştikleri çok az görülmüştür. Buna karşılık, 7. ve 8. yüzyılda Bulgarların ve 11 ile 12. yüzyılda Kıpçakların Bulgaristan ve Eflak'ta yaptığı gibi, göçer kavimler bölgenin lideri haline geliyor veya yeni hanedanlıklar kuruyorlardı. Ancak kurulan bu devletler Türk niteliği taşıymıyordu, çünkü göçerler çok küçük bir azınlıkla ve kısa zaman içinde asimile oluyordular. Öte yandan yenilgiye uğrayan göçer istilacıların yok edildiklerine veya sürüldüklerine de pek rastlanmaz. Örneğin Güney Rusya'da göçerler, Rus prensleri tarafından diğer göçerlere karşı sınırı koruyan askeri koloniler olarak sınır boylarına yerleştirilmişlerdir. Göçerlerin, tarihe katkıları sadece yıkıcılıktan ibaret değildir. Çünkü farklı ve yabancı gibi görünseler de bu kavimler ticareti teşvik etmiş, siyasi liderlik yapmış ve Batı Avrupa'dan Bizans'a, Rusya'ya, İran'a ve Çin'e kadar birbirinden çok uzak topraklarda askeri taktiklerin ve askeri teknolojinin gelişmesini derinden etkilemişlerdir.

Yıldızlı tunç levhadan eyer süslemeleri, Hakasya, Yukarı Yenisey Nehri, Kırgız, 9. yüzyıl. Avcı bileşik yay ve üzengi kullanır, oklarını at üstünde geriye dönerek "Part atışı"yla atar (Hermitage Mus., Leningrad).

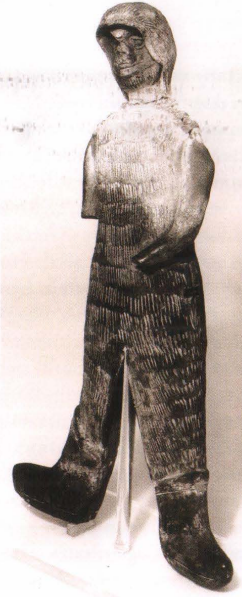
SİLAHLAR, ATLAR, NAKLİYAT VE TAHKİMAT

Orta Asya kavimleri Çin'den birçok askeri teknik öğrenmiş, ama bir yandan da öğrendiklerinden fazlasını onlara öğretmişlerdir. Esasen bu kavimler, Çin askerlik biliminin Avrupa ve Ortadoğu'ya ulaştığı kanal olmuştur. Öte yandan bu kavimlerin destanlarına göre okçuluk ile tüm silah ve zırhları keşfeden, kendi savaş tanrıları Ch'ih-yo'dur. Savaş tanrıları Orta Asya Şamanlığı'nda önemli rol sahibidir—bu, sadece Türk-Moğol değil, Hint-Avrupalı göçerler için de geçerlidir. İran kökenli Alanlar toprağa saplanmış halde duran çıplak bir kılıç şeklindeki savaş tanrısına taparlardı ki bu kılıç, Britanya'daki Kral Arthur'un ("Taşa Saplanmış Kılıç") Excalibur'unu andırır. Hunlar da büyük ihtimalle kılıç şeklindeki savaş tanrısına taparlardı. Orta Asyalı birçok kavmin savaş tanrısı ise uzun bir hançerdir. Yine Hristiyan Avrupa'nın şövalyelerine benzer bir biçimde Türklerin yeminlerinde de kılıcın merkezi bir rolü vardır.

Halen bazı bölgelerde ilkel kemik ok uçları ve taş baltalar kullanılmaya devam edilirken, ilk kez, Cürçen efendilerinin "demircileri" ve Orta Asya'nın madden işleme ustaları olarak ortaya çıkan Türkler, büyük saygı görmüştür. Emevilerle Abbasiler her Türk savaşçısının kendi teçhizatını yapma ve onarma yetisinden hayrete düşmüştü. Tuna Bulgarlarının ilk başkentleri Pliska'da gelişkin bir zırhçılar mahallesinin olduğu, arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Kuzeyin orman kavimleri, steplerin askeri teknolojisini benimsemiştir. Orta Asya, daha 4. ve 5. yüzyıllardaki ilk göçler başlamadan önce bile Ortadoğu ve Roma silah yapımını etkilemiştir. Avrupa demircileri ve zırh yapımcıları o tarihten 13. yüzyıla kadar Doğu'dan öğrenmeye devam etmiş. Müslüman silah yapımcıları her zaman Türk-Moğol etkisi altında kalmışlardır. Öte yandan steplerde bulunan yaprak demir zırhların çoğu, İran veya Maveraünnehir yapımıdır; çünkü Türk-Moğol zırhçılar yaprak zırhlarını ge-

Erken ortaçağ Orta Asya sanatında yaprak mığferler görünür. Tabgaç dönemine ait bu kil mezar figürün de başında böyle bir muhafaza vardır. Devasa çizmeleri, onun piyade olduğunu gösterir (British Mus., no. 1973.7-26.181, Londra).

nellikle köseleden yapmaktaydılar. Gerçi yerleşik devletlerin steplerle silah değiş tokuşuna sıcak baktıkları söylenemez. Çin makamları, tıpkı Bizanslılar gibi, göçerlere askeri donanım ihracını engellemeye çalışmışlarsa da, sonunda kendi askerlerinin üstün "barbar" askeri usulleri uyarlamalarına izin vermiştir.

Bazı arkeologlar, ortaçağ döneminde Balkanlar'da yaşanan ve göçerlerce yönetilen tüm halklarda bulunan silahların Bizans kökenli olduğu görüşünde ısrarcıdır. Günümüzün birbiryle çatışan milliyetçilikleri her ne kadar bu konuyu gölgelese de, bu erken dönemlerde Slav, göçer ve Bizans silahlarını birbirinden ayırmak hayli zordur. Doğu Avrupa, step kökenli kavimlerin yönetimi altındayken bile, silah yapıcılığı üzerinde güçlü bir Batı etkisi vardır. Daha doğuda ise bir zamanların göçer halkı olan İdil Bulgarlarının silah yapıcılığı, kısa sürede rakipleri Ruslarınkine benzemiştir. Bu arada silah ihracatçısı olan Ruslar üzerinde hem stepelerin hem de Batı Avrupa'nın güçlü askeri etkisi kesintisiz sürmüştür. Bu tablo kafa karıştırıcı olabilir ama geç ortaçağa ka-

Yaprak at zirhi, Kuzey Tabgaç (Wei) dönemine ait bu kil mezar figüründe anahatlarıyla da olsa görülebilir. Atın bir başlığı var. Binicinin ayağının duruş açısı, üzengi kullandığına işaret eder (British Mus., no. 1936-12.292, Londra).

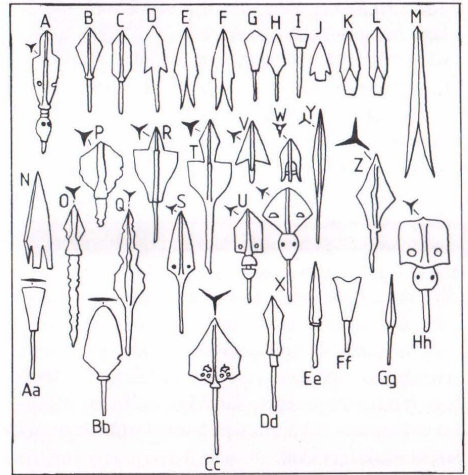
dar Batı Avrupa'nın gayet ilerisinde olan gelişmiş askeri teknoloji, ancak böylesi bir etkileşimle ortaya çıkmıştır.

Ok

Tüm Orta Asya silahları arasında en önemlisi, ok ve yaydır. Tipik Orta Asya yayı, genellikle kemik takviyeli ağaç, boynuz ve sinir kirişinin bileşiminden oluşur. Genellikle asimetrik yapılan yayda karakteristik özellik olan kalın yay kirişi, daima uzun kola bağlanır. Bu bileşik yaylar, menzili iki katı olan uzun yaylara göre daha büyük bir güç/ağırlık oranına sahiptir. Yayın kavisli yapısı boynunu azaltmakta ve çok uzun bir çekiş imkân sağlamaktadır. Yay bileşik yapısı sayesinde, uzun yaya göre daha da geriye çekilebilmektedir. Bileşik malzemenin içeriği de farklı olabilmektedir. Bazı yaylar diğer malzemeler katılmaksızın, sadece ince ahşap tabakaların sıkıştırılarak birleştirilmesiyle (lamine tekniğiyle) yapılırken, bazı

Orta Asya kavimleri uzun yayı av silahı olarak kullanmıştır. Başta görece olarak uzun ve hantal bir piyade silahı olan bileşik ok, yüzyıllar içinde İskit oku, Part oku, Hun oku ve Sasani oku gibi aşamalardan geçerek, sonunda yüksek ortaçağda tahrip gücü yüksek Türk okuna dönüşmüştür. Av ve savaş için okun farklı tür veya ağırlıktaki çeşitleri kullanılmıştır. Kimi kavimler okta uzun menzili tercih ederken, kimiye saplanma şiddetine veya en kısa sürede atılabilecek ok sayısına bakmıştır.

Ancak okçuluğu sadece yaylardan ibaret saymak gerekir, çünkü bu silahın niteliği, aynı zamanda okun ve yay kirişinin tür ve ağırlığına, yüksük kullanılıp kullanılmamasına ve diğer bazı etkenlere bağlıdır. Örneğin, kısmen ya da tamamen kamıştan yapılan oklar, fırlatılmanın titreşimini çok daha kısa sü-

Çeşitli ok başları: A-F- Urallardan, 1-5. yüzyıl; G-L Taştık kabileleri, 1-5. yüzyıl; M-N- Kokel kabileleri, Güney Sibirya, 2-5. yüzyıl; O- Kırgız, 3-5. yüzyıl; P- Hun, 2-5. yüzyıl; Q- Kırgız, 3-5. yüzyıl; R- Hun, 2-5. yüzyıl; S- Kadim Türk, 6-10. yüzyıl; T- Hun, 2-5. yüzyıl; U- Kadim Türk, 6-10. yüzyıl; V-W- Hun, 2-5. yüzyıl; X, Kadim Türk, 6-10. yüzyıl; Y-Z- Avrupalı Hun, 5. yüzyıl; Aa-Bb- Kadim Türk, 6-10. yüzyıl; Cc- Kırgız, 6-12. yüzyıl; Dd- İdil Bulgar, 8-10. yüzyıl; Ee- Ff- Doğu Türk, 7-10. yüzyıl; Gg- İdil Bulgar, 8-10. yüzyıl; Hh- Kadim Türk, 6-10. yüzyıl.

rede emdiği için tahta oklara göre daha çabuk doğru olarak ilerler. Buna karşın ilk Türklerin bazıları av için tahta okları tercih ediyorlardı. Tabii bu tür etkenler sadak ile yay kılıfının da yapısını belirliyordu. İki tür yay kılıfı kullanılmıştır: İçinde bir ya da daha fazla kurulmamış yay bulunan uzun yay kılıflarına ilk yüzyıllarda daha çok rastlanırken, daha sonraki dönemlerde içinde kurulmuş tek bir yayın bulunduğu geniş yay kılıfı daha büyük bir yaygınlık kazanmış ama çoğu dönemde bu iki kılıfın aynı zamanda kullanıldığı da görülmüştür. "Yalın" ahşaptan basit bir yay, sürekli kurulu durursa giderek gücünü kaybeder. Tamamen bileşik malmemeden yapılmış yaylarsa bu gerilim altında daha iyi çalışır.

En çok kullanılan iki sadaktan kısa, üstü açık ve neredeyse çantaya benzeyeni, steplerin uç bölgelerindeki profesyonel süvariler arasında çok yaygındı. Tamamen kapalı olan kutu tipi sadak ise göçer atlı okçular arasında veya yerleşik hayatın egemen olduğu bölgelere son dönemlerde göç edenler arasında daha yaygın görülmektedir. Çanta tipi sadak, okları avuçlarıyla "deste deste" alıp –en iyisini Ortadoğulu atlı okçuların yaptığı gibi– hayranlık verici bir hızla atanlar için daha uygundur. Kutu tipi sadaksa sert iklimli bölgelerde uzun sürelerle sefere çıkan, bu yüzden de oklarını koruması gereken askerler için daha elverişlidir. Piyadenin kullanımı için menteşeli bir başlığa sahip tamamen kapalı bir sadak türünün bir süre sonra Çinliler tarafından kullanıldığı görülmüş, ancak bu sadığın Türk piyadesi tarafından kullanılıp kullanılmadığı belirlenememiştir. Kuzey ormanlarındaki Fin-Uğurların yayayken kullandıkları, tamamen farklı bir üçüncü tip sadakları vardı: kayak yaparak avlanırken kullandıkları, kemerlerine değil sırtlarına astıkları sadak.

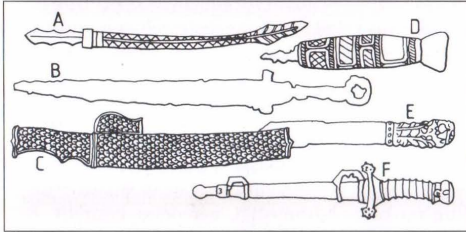
Herhangi bir ok başının belli kabile veya kavimlerle özdeşleştirilmesi, günümüzde bile gerçekten mümkün değildir. Ok başlarının çeşitliliği insanı hayrete düşürecek düzeydedir: Üzerinde sivri çıkıntılar veya yuvalar bulunan ya da bulunmayan en basitinden, üç keskin kanatlı, arkasında ıslık sesi çıkaran delikler olan, zehir koymak için küçük olukları bulunanlara uzanan geniş bir yelpaze söz konusudur.

Göçerlerin okçuluğa verdiği önem dikkate alındığında Hunlar arasında altın yıldızlı yayların soyluluğun simgesi olduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Asıl şaşırtıcı olan, kimi zaman Hunların ataları olarak görülen Hyung-Nu'lar başta olmak üzere, diğer kavimlerde bu tür yıldızlı silahlara rastlanmamasıdır. Yine yıldızlı kılıç ve kama kabza kınlarına Hunlarda sık rastlanırken, Avarlarda yıldızlı bir kılıç kınının prenslere mahsus olduğu görülmüştür. Yıldızlı Hun silah ve eyerleri üzerinde görülen ve güya balık pulu diye nitelenen desenler aslında belki de efsanevi zümrüdüncü kanın ya da simurgun tüylerini simgeler ve benzer bezemeler geç dönem Sasanî ve İran silahlarında da görülür. Bu tür süslemeler sadece Sasanî etkisini göstermekle kalmayıp, büyük ihtimalle sahibine koruma sağlayarak kut benzeri bir işlev de görmektedir.

Kılıç

Eğri kılıç 8. yüzyıldan itibaren Orta Avrupa'da *gladius hunniscus* (Hun kılıcı-ç.n.) olarak bilinmesine karşın, Hunların tek kenarı keskin kılıç kullandığına ilişkin bir kanıt yoktur. Hunlar, sonradan bazı Gotlar tarafından da kullanılan, süvari savaşına uygun Sasanî tipi uzun ve çift kenarı keskin kılıcı kullanırdı. Eğri kılıç, muhtemelen 5. yüzyıl kadar eski tarihlerde Çinliler tarafından biliniyordu. Bundan kısa süre sonra tek kenarı keskin ve düz kılıçlar, step göçerleri arasında en yaygın kılıç haline gelecektir. Bu kılıç, Avrupa'daki Avarlar ve kendilerine hediye edilen veya haraç olarak verilen iki kenarı keskin kılıçları hor gören Hazarlar tarafından da kullanılmıştır. Eğri kılıç bundan kısa süre sonra ortaya çıkmasına rağmen asla tam olarak öbürünün yerini almamıştır.

Kının kılıç kemerine asılması da kılıç tasarımındaki gelişmelerle bağlantılıdır. Kına dıştan bağlanan ve kılıcı dikey konumda tutmaya yarar kın halkası, ilk olarak Batı İran'ı egemenlikleri altına alan İranlı Kuşanlar arasında ortaya çıkan daha ağır ve uzun süvari kılıcını tutmak için tasarlanmıştır. Kın halkası sonradan diğer Ortadoğu kavimleri, son Romalılar, ilk Bizanslılar, çeşitli Germen kavimleri ve Hunlar tarafından da kullanılmıştır.

Bundan sonraki en büyük değişiklik, kının iki kayışla kılıç kemerine asılmasıdır. Bu da, tek kenarı keskin kılıcı istendiği şekilde ayarlanabilen bir açıyla tutmak amacıyla tasarlandığı için, kın halkasına göre piyade savaşına çok daha uygundu. Bu sistem ilk kez doğu steplerinde ortaya çıkmış ve kadim Türklerle, ve muhtemelen Eftalitler de denilen Akhunlarla (Doğu Hunları) ilişkilendirilmiştir.

Karahunlar ikinci bir kısa kılıç veya uzun kama kullanırlardı. Bu silah, muhtemelen eski İranlıların veya İskitlerin kullandığı kısa kılıçtan gelmez. Aslında bu tür bütün ikincil silahların ilk kökeni Orta Asya asker kıyafetidir. Bele yatay olarak asılan bu silahı, Maveraünnehir'i fetheden Araplar, savaşta- rı Türklerden öğrenmiş ve ona hançer adını vermiş-

SAĞ

Sibirya'dan kadim Türklerle ait bir taş figür. Bu tür mezar yontuları Türk göçerlerin yaşadığı birçok yerde bulunmuştur. Kimi zaman bu figürlere hatalı biçimde balbal denir. Halbuki balbal, bir savaşçının mezarını çevreleyen daha küçük ve oymasız taşlardır. Muhtemelen bu yontular savaşçıyı betimler, balballar ise öldürdüğü düşmanları temsil ederdi (State Historical Mus., Moskova).

SOL ALT

Kamalar: A- Kokel kavmi, Güney Sibirya, 2-5. yüzyıl (Khudyakov kazısı); B- büyük ihtimalle Akhun, Bahreyn (mekvî bilinmiyor); C- Sasanî, 6-7. yüzyıl (Met. Mus. New York); D- Peçenek veya Bizans, Aşağı Tuna, Dunogetia Garvan, erken 12. yüzyıl (Diaconu kazısı); E- Uğur, Batı Sibirya, 7-13. yüzyıl (Sedov kazısı); F- Alan, Martan Chu, Kuzey Kafkaslar, 9. yüzyıl (Pletnyeva kazısı).

SOL ÜST

9. yüzyıldan Kırgız taş heykeli, Bijiktık Kaya, Tuva. Türk işi kılıç kemerine ve ondan sarkan kayışlara dikkat ediniz. Bu kayışlar batıda Mısır ve Macaristan'a dek uzanan bölgelerde askeri aristokrasinin işareti haline gelecekti (D. Vasilyev).

ti. Avrupa'da ise erken ortaçağ boyunca Germen ve Nordik kavimlerin en belirgin özelliklerinden olan seax adlı uzun kamanın kökeni, muhtemelen bu silahtır.

Göçer ve Atı

Batılılara çirkin ve küçük gelen Türk atı, dayanıklı ve güçlü bir hayvandı. Avrupa'da ahırlarda beslenen atların tersine sert iklimlerde ve sadece ot yiyerek hayatını sürdürebilirdi. Genel olarak ortaçağın Avrupa atlarından daha iyi tırmanır, atlar ve yüzerdi. Steplerdeki at sürüleri sık sık yaban atlarıyla da melezlenerek onların güç ve zindeliklerini de almışlardır. Ayrıca steplerde sadece tek bir at cinsi de yoktu. Kimi kavimler seyahat, av ve savaş için at yetiştirirken

Kızıl'daki "16 Kılıçlı Adam Mağarası"ndan tapınağa bağış yapan bir hayırseverin (sağdaki) duvar resmi, erken 7. yüzyıl. Bu savaşçı, ortaçağ başlarında Orta Asya vahalarına egemen olmuş kısmen İranlı, kısmen Türk aristokrasiyi yansıtır (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, Berlin).

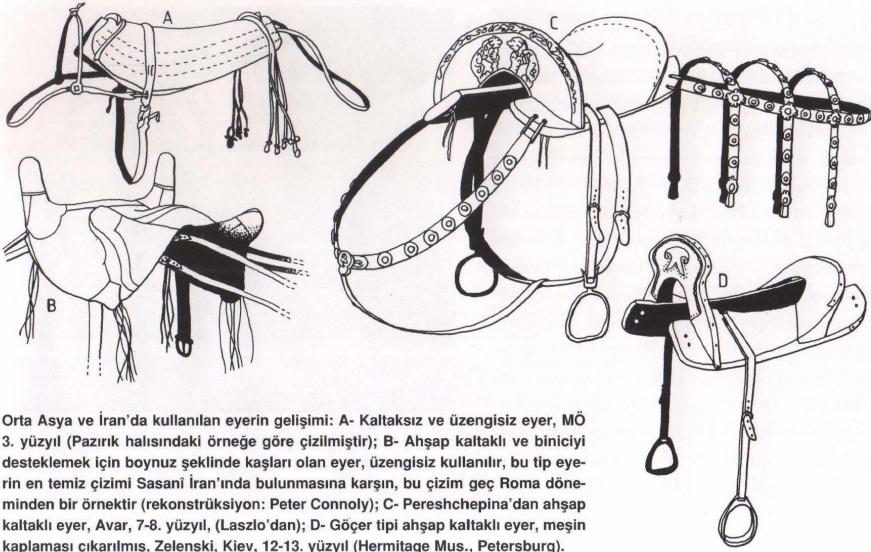
kimi kavimlerin uzmanlığı da ihraç etmek için at beslemekte.

Atların en önemli özellikleri, rahat biniş sağlayan düz sırtları ve iyi atlamalarını sağlayan uzun boyunlarıydı. Çinliler, Orta Asya'nın "gök atları"na hayranlık duymuştur. Türk hakanları da, Müslüman fetihlerinden sonra Arap atlarına binene kadar "ejderha soyu"nun küçük atlarını kullanmıştır. Türk hakanların "Atların Efendisi" olarak adlandırıldığına sık rastlanır. Çağımızla bir benzerlik kurmak gerekirse, bir kadim Türk savaşçısıyla atı arasındaki bağ, bir kovboy la atı arasındaki bağa benzetilebilir. Hayvanın rengi de büyük önem taşırdı. En açık renkli hayvanlar, en üst düzey kişilere ayrılırdı. Süvari birliklerini tama-

men aynı renk atlarla kuran Hyung-Nu'ların, doğu sınırına gök kırı atlarla gittikleri, al atlara bindiklerinde güneye, yağız (kara) atlarla kuzeye ve beyaz atlarla batıya gittikleri rivayet edilir. Alaca donlu ya da benekli atlara da doğaüstü nitelikler atfedildiği olmuştur. Mahşerin Dört Atlısı olarak bilinen İncil mesesindeki atların, Asya inançlarında renklerle simgelenen kozmik düzeni altüst etmesinin kıyameti simgelemesi, rastlantı olmasa gerekir.

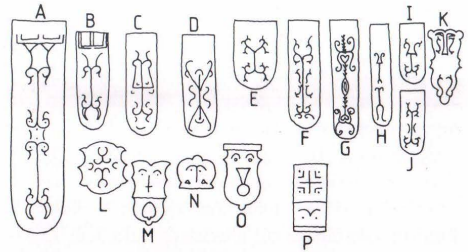
Daha dünyevi düzeyde, at koşumları konusunda Doğu'da kat edilen çoğu gelişme, Avrupa'ya step göçerleri tarafından tanıtılmıştı. Rusya'da yaygın olarak kullanılmaya başlanan ayrıntılı ve incelikli kimi dizgin türleri, muhtemelen göçer etkisi taşıır. Ata binmeyi rahatlaştıran, at açısından da daha az yorucu olan kaltak ya da ahşap çatkalı eyer, 5. yüzyıldan itibaren Çin ve Kore'de bilinirdi. Bu eyerin daha erken ortaya çıkmış bir çeşidinin Hunlar tarafından kullanılması muhtemeldir. Tam anlamıyla geliştirilip son halini almış kaltak ise Bizanslılar ve Batı Avrupalılar Avarlardan taklit etmiştir. Üzenginin kökeni bugün hâlâ tartışmalı olsa da büyük ihtimalle Çin ile stepler arasındaki sınır bölgesinde ortaya çıkmıştır. Deri veya ip ilmeklerden yapılmış "ayak başparmağı üzengi-si", Hindistan, batı stepleri ve büyük olasılıkla Ortadoğu'da uzun süredir bilinir. Madeni üzengilerinse Hunlara kadar bilinmediği, neredeyse kesindir. Bu üzengiye 6. ve 7. yüzyıllarda batıya taşıyanlar, yine Avarlardır. Madeni üzengi, farklı biçimlerde atış olanağını artırsa da, atlı okçular için hayati önem taşımazdı. Yine kimi tarihçilerin belirttiği gibi bu üzengi, kargı veya uzun kılıç kullanan süvariler için de elzem değildi. Öte yandan at üzerinde daha sıkı oturmayı sağlayarak süvarinin etkinliğini artırır. Step binicileri nalı pek sevmeydi. Zaten nal, Moğol fetihlerine dek yaygın kullanılan bir şey değildi. Göçer süvariler atlarını mahmuzla değil, kamçıyla idare ederlerdi.

Dizgin ve eyer üzerindeki süslemeler tümüyle kişiye özeldi. Üstelik bu süslemeler hem kitlesel göçlere hem de yeni dinlerle yeni sanatsal anlayışlara karşın geleneksel yapısını dikkate değer derecede korumuştur. Mızraklara bağlanan küçük ziller ya da tunç

Orta Asya ve İran'da kullanılan eyerin gelişimi: A- Kaltaksız ve üzensiz eyer, MÖ 3. yüzyıl (Pazırık halısındaki örneğe göre çizilmiştir); B- Ahşap kaltaklı ve biniciyi desteklemek için boynuz şeklinde kaşları olan eyer, üzensiz kullanılır, bu tip eyerin en temiz çizimi Sasanî İran'ında bulunmasına karşın, bu çizim geç Roma döneminden bir örnektir (rekonstrüksiyon: Peter Connolly); C- Pereshchepina'dan ahşap kaltaklı eyer, Avar, 7-8. yüzyıl, (Laszlo'dan); D- Göçer tipi ahşap kaltaklı eyer, meşin kaplaması çıkarılmış, Zelenski, Kiev, 12-13. yüzyıl (Hermitage Mus., Petersburg).

at süsleri Türkler arasında özellikle çok yaygındı. At koşumlarının boyun kısımlarındaki süslemeli kayışlar, İran'dan Ortadoğu, Orta Asya ve Çin'e kadar yayılmıştı. Beçkem denen ve atın boynuna asılan büyük püsküller önceleri seçkin Türk savaşçıların bir işaretiyken, giderek en batıya kadar yayılacaktır. Atın kuyruğunun örülmesi, muhtemelen hayvanın eğitimi ile ilişkiliydi –aynı zamanda da step ve Ortadoğu Türk savaşçılarına özgüydü. En şaşırtıcı at tımar tarzlarından biri, yeşelleri sur duvarları gibi diş diş görünecek biçimde kırmaktı. Bu tarz, kın halkası ile birlikte, muhtemelen Doğu İranlı göçer Kuşanlar arasında ortaya çıkmıştır. Batı steplerinde yaşayan İranî Sarmat göçerlerinden doğuda Tang Çin'ine kadar yayılmıştır. Bu âdet Türklerin gelişinden sonra, 8. yüzyılda ortadan kaybolmasına karşın, günümüzde Afganistan'ın bazı yörelerindeki eşeklerde, Türkiye'deki atlarda ve Moğol Altayların'da hâlâ görülebilir. Hayvanların çoğu, silahlarda ve kemerlerde de görülen basit şekillerden ibaret olan kabile *tamgaları*yla

Çoğunlukla metal kemer uçlarından tamgalar, yani boy damgaları: A-D- Avar, Kiskörös, Varoslatt; E-L- Avar, Martinovka; M-N- Fin-Ugur, erken ortaçağ; O-Kafkasya, erken ortaçağ; P- Erken ortaçağ, Martinovka, Macaristan.

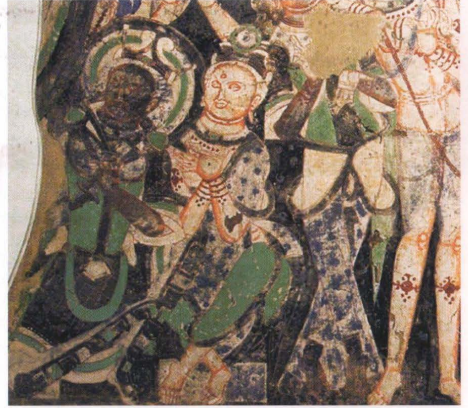
damgalanırdı. Gerçi *tamga* sadece Türk-Moğollarda görülmez. Hint-Avrupalı Alanlar ve Sarmatlar da hayvanlarını damgalardı. Hatta Avrupa ve Kuzey Afrika'ya göç ettikten sonra da bu kavimlerin çoğu *tamga* uygulamasına devam etmişlerdi.

Nakliyat

At sırtında ve yaya olarak savaşan Orta Asyalılar, nakliyat için çift hörgüçlü develeri de (*camelus bactrianus*) kullanırlardı. Karpatları geçtikleri sırada Hunların devesi yoktu. Ancak 5. yüzyılda Tarım Havzası'ndaki Kuça vahasında ve 7. yüzyılda Batı Göktürk ordusunda *hecinsüvar* (deve binen) birlikler olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu birliklerin binekli piyade olduğu ve gideceği yere çabuk ulaşmak için develere bindiği –ancak yine piyade olarak savaştığı– hemen hemen kesindir. Sasaniler batıda çoğunlukla, doğudaysa kimi zaman Hint savaş fillerinden faydalanmıştır. 7. yüzyılın başlarında Bizanslılara karşı Sasanilerin başkenti Tufsun'u (Ktesifon) savunan iki yüz savaş filinden, bir nesil sonra aynı yeri kuşatan Araplara karşı savaşan birkaç tane ancak kalmıştır. 10. yüzyılda Müslüman Kaşgarlılar, Hotan'ın Budist hükümdarından bir adet savaş fili ele geçirmiş, sonra bu fili 971 yılında Çin imparatoruna göndermişlerdir. Hotan'da savaş filinin kullanılması, Doğu Türkistan'daki bu Budist devletle Karakorum Dağları'nın ardındaki Hindistan arasında sağlam bağlar bulunduğu işaret eder.

Evlerini, ailelerini ve askeri ikmal malzemelerini taşımak için kullanılan dört tekerlekli, atlı, ağır yük arabası, göçer ve yarı göçer Orta Asya kavimleri için gayet sıradandı. Batıda Alanlar, Kuzey Çin'de Tabgaçlar, Hunlar, Türkler, Bulgarlar ve Kıpçaklar bu taşıma aracını kullanmışlardır. Çok ağır olan bazı arabaların tekerlekleri demirden yapıldı. Özellikle ilk Bizanslı vakanüvislerin abartıları yüzünden, Konstantinopolis'e saldıran göçerlerin demir arabalar kullandığına inanılmıştır! Kuzeydeki orman kavimleriyle steplerin uç bölgelerinde yaşayan halklar avlanırken kayak kullanırlardı. Ancak savaşta kayak kullanımına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur.

Türk-Moğol kavimlerince kullanılan tekne sayısı ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Bu araçların çoğu küçük teknelerdir. Ama Orta Asya'nın nehirleri, gölleri ve iç denizleri o kadar büyüktür ki, buralarda çeşit çeşit tekne kullanılmıştır: *kelek* denen şişirilmiş tulumlardan ve sallardan *kova* ya da *küfe* diye anılan sepet

Kızıl'daki küçük bir mağaradan duvar resmi, muhtemelen 7. yüzyıl. Buda'yı dinleyen savaşçı (en soldaki), yumuşak veya dolgulu bir zırh giyer. Bacaklarının ön tarafındaki muhafazalar pek rastlanmadık türdedir. Resim, diğer Hint tarzı Orta Asya resimleri gibi aşırı stilizedir (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, Berlin).

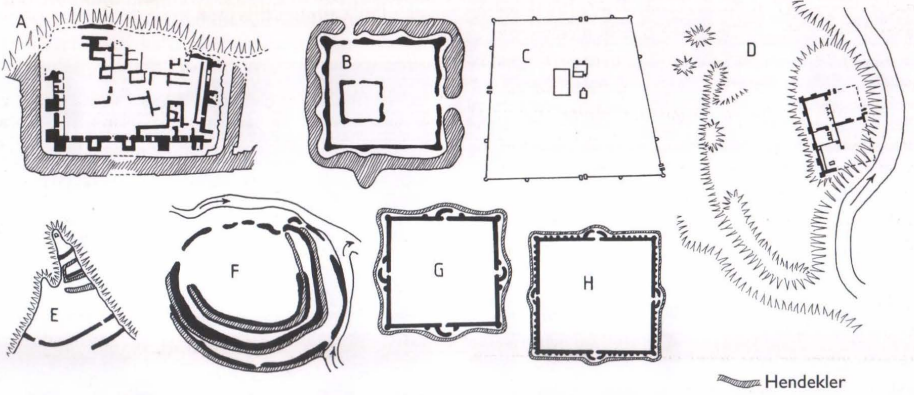
örme teknelere, deriyle kaplanmış enli ve açık kayıklara (*umiak*), yine deriyle kaplanmış ensiz kano tarzı kayıklara (*kayak*), kütük oyma kanolara ve hatta ahşap iskelet üzerine ahşap kaplama gemilere kadar her türlü tekne... Tabgaçların Çin'de kullandığı tekneler ve büyük yelkenli mavnalar, elbette Çin tarzında yapılmışken Sasanî-Avar-Slav ittifakının Bizans'a karşı kullandığı tekneler de Akdeniz tarzında olacaktı. Konstantinopolis surlarına karşı gönderilen bu teknelerle 652 yılında Rodos da fethedilecekti. Bu arada Avar yönetimi altındaki Slavlar "kano" adını verdikleri tekneleriyle 623 yılında Girit'e ulaşmışlardı. Hazarların da muhtemelen, hem Hazar Denizi'nde seyredebilecek gemileri hem de Emevîlerin elindeki Derbent şehrine saldırmak için Güney Rusya'nın nehirlerine uygun tekneleri vardı. Bulgarlar Karadeniz kıyısına geldikten sonra Bizanslılarla denizde hiç karşılaşmamışlardıysa da, 827 yılında Tuna boyunca ve nehrin yukarısına doğru kısmen teknelerden oluşan bir ordu gönderip, çeşitli Slav kabilelerini boyun eğmeye zorlamışlardı. Anadolu Türklerinin kıyıları fethettikten hemen sonra denize açılmaları hiç şaşı-

tıcı değildir. Dahası kısa zamanda Batı Akdeniz'deki müttefik Hristiyan donanmasıyla boy ölçüşecek duruma gelen Türkler, neredeyse onları yenebilecek bir güce ulaşmışlardı.

Tahkimatlar

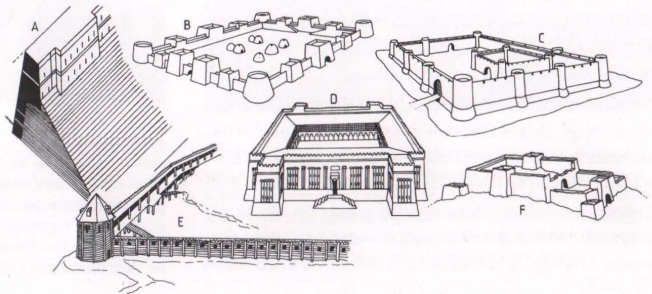
Barbar diye anılan göçer kavimlere karşı, Orta Asya-lar sağlam tahkimatlar yapmışlardı. Bu tahkimatlar doğuda Çinlilerin yöntemleri esin vermişti. Tarım Havzası vahalarında kurulmuş ticaret şehirlerinin çoğu muhkem surlarla korunuyordu. Öte yandan Romalılar, Çinliler ve İranlılarda kuşatma anlayışı

"sed"lerin veya belirli aralıklarla kurulmuş kalelerin, gözetleme ve işaret kulelerinin ardında gelişirken, Türk-Moğol kavimleri merkezi bir kale ile onu destekleyen çevresine dağıtılmış kaleleri tercih ediyorlardı. Özellikle birçok küçük, ama gelişkin müstahkem mevkiyle birkaç büyük ve surlu şehri bulunan Maveraünnehir, böyle bir bölgeydi. Bu sistem, orta-çağ döneminde Batı'da gelişen sistemle hatırı sayılır ölçüde benzer. Öte yandan Çin'de varlığını koruyan gözetleme ve işaret kulelerinin, tek tük de olsa, merkezi yönetimden yoksun ortaçağ Avrupa'sında benzerleri vardı.

Tahkimatlar: A- İgduy Kale, Harezm, 4-5. yüzyıl (Tolstov'dan) B- Uygur hisarı, Tuva bölgesi, 8-9. yüzyıl (Pletnyeva'dan) C- Pliska iç-kalesi, Bulgaristan, 8-9. yüzyıl (Rashev'den); D- Alan-Hazar dönemi hisarı, Dağıstan, 8-10. yüzyıl (Pletnyeva'dan); E- Bir tepenin ucu-na kurulu hisar, Kuzey Kafkaslar, 9-13. yüzyıl (Pletnyeva'dan); F- İdil Bulgarlarına ait bir hisar, 10-12. yüzyıl (Pletnyeva'dan); G-H- Amur Nehri bölgesindeki küçük ve büyük kaleler, 10-13. yüzyıl (Derevyanko'dan).

Tahkimat rekonstrüksiyonları: A- Belh'te Türk yabgularının inşa ettirdiği surlardan bir kesit, 7-8. yüzyıl (Esin'den); Sıdrak-bek'teki Göktürk kalesi, Kaşgar bölgesi (Esin'den); C- Uygur kalesi, Tuva bölgesi, 8-9. yüzyıl (Pletnyeva'dan); D- Bulgar hanının sarayı, Pliska, Bulgaristan, 8-9. yüzyıl (Esin'den); E- İdil Bulgarlarının toprak ve tomraktan yaptıkları tahkimat, 10-12. yüzyıl (Esin'den); F- Altay Dağları'nda bir Karahanlı kalesi, 11-12. yüzyıl (Esin'den).

Çin ile eski Sovyetler Birliği arasındaki, yani Türkistan'ın doğusu ile batısı arasındaki dağların tepelerine kaleler kondurulmuştur, ancak bu kalelerin çok azı üzerinde çalışılmıştır. Bölgenin insanları arasında bu kalelerin çoğuna, İslam öncesi dönemi çağrıştıracak şekilde, "gâvur kalesi" denir. Pamir Dağları'ndaki Zembr-i Atesperest'teki bu kale, Doğu Türkistan'daki Çin askeri mimarisinden farklı biçimde, İran tarzında taştan yapılmıştır (Aurel Stein).

Batı göçerlerinden Avarlar, kuşatma makinalarıyla tanınmışlardır. Bu aletlerin birçoğu Çin usulüdür ve kısa sürede Ortadoğu, Bizans ve Avrupa'da taklit edilmişlerdir. Bunların en önemlisi, Yunan-Roma kurmalı aletlerine göre daha kolay kurulup çalıştırılabilen *mangonel*'di. Bu, insan gücüyle çalışan ve bir kola bağlı sapan yardımıyla taş atan bir mancınıktı. Bu mancınık ancak 12. yüzyılda, Ortadoğu'dan çıkmış *trebuchet* denilen ve ağırlıkla çalışan bir tür mancınık tarafından –o da kısmen– gölgede bırakılabilecekti. Avarlar, ağaçtan yapılmış hareketli kuşatma kuleleri, lağımçıları korumak için yine hareket ettirilebilir sundurmalar ve başka aletler kullanmışlardır. Bulgarlara hem bu geleneği hem de Bizanslıların geliştirdikleri aletleri kullanarak 9. yüzyılda kuşatma savaşının ustası olmuşlardır.

Bizanslılar, Hazarlar gibi dost step devletlerine, tıpkı Aşağı Don'da Sarkel'deki gibi tahkimatlar tasarlama konusunda yardımcı bulunmuşlardır. Aynı sıralarda Abbasi halifesi Hazarların düşmanı İdil Bulgarlarına kendi mühendislerini gönderip büyük ölçekli ilk tahkimatlarını yapmalarına yardımcı oluyordu. Urallar'ın batısındaki ormanlarda kurulan bu

tahkimatlar, ortaçağ Rusya'sındakiler gibi kütükten ve topraktan yapılmıştı. Derin hendeklerle çevrili taş ve moloz dolgu ahşap kale duvarlarının üzerinde meşe ağaçlarından yapılmış bir başka duvar vardı. Belli başlı İdil Bulgar yerleşimleri, sayısı üçe dek çıkabilen böyle surlar ve hendeklerle korunuyordu. Daha sonraki dönemlerde batı steplerindeki göçerler daha az savunma duvarı inşa etmişlerdi. Ancak bu tür tahkimatların öneminin de gayet farkındaydılar. Öyle ki Peçenekler Tuna boyunca birçok Bizans kalesini ele geçirmişlerdi. İlginçtir, Moğollardan önce Doğu Avrupa'yı istila eden son göçer kavim olan Türk kökenli Kıpçaklar, kale için Türkçe veya Rumca değil, Arapça bir kelime kullanmışlardır.

Erken Orta Asya ve Çin sanatında rastlanan göğüsbağına benzer zırhlar, 14. yüzyılın Moğol-İslam resminde de görülür. Bu resimler büyük ihtimalle, nefes almayı kolaylaştırmak için zırhlarda göğüs bölgesinin daha esnek ve özel biçimde tasarlandığını gösterir. Resimde, Kızıl'daki Merdivenli Mağara'da bulunan Budist duvar resminde Kral Mara'nın askerlerinden biri bu zırhla (Staatliche Mus. Kulturbesitz, Berlin).

GÖÇER KAVİMLER

Suyun başı

Çin'in kuzeyindeki bölgeler, Orta Asya kaynaklı pek çok göçün kaynağıydı. MS birinci binyılın başlarında bir göçer kavim, Çin sınırına baskı yapıyordu. Bunlar, kimi zaman Hunların atası olarak görülen güçlü Hyung-nu'lardı. Aslında kurdukları imparatorluk çok kısa ömürlü olmuş ve MÖ 36 yılında yıkılmıştı. Hyung-nular, Roma'nın sınır *foederati*'si olan kimi German kavimlere benzer biçimde, Çin'in sınır "müttefikleri" haline gelmişlerdir. Sonra da kurdukları kadar kısa sürede Türk-Moğol kökenli diğer küçük egemenler tarafından yıkılan geçici hanedanlıklar kurmuşlardı.

Hyung-nu'ların bir kısmının –belki daha batıdaki göçerlerle de birleşerek– Doğu Avrupa'da Hunlar olarak tekrar ortaya çıkıp çıkmadıkları, cevabı belirsiz kalmış bir sorudur. Çinliler onları neredeyse Avrupalı yüz çizgilerine sahip olarak tanımlarken, Avrupa vekayınamelerinde Hunların güçlü Asyalı çehreleri üzerinde durulur. Hyung-nu'lar, saçlarını atkuyruğu yaparken Hunlar yapmaz, çoğu erkek savaşçılık alameti olarak yüzünü kesik izleriyle bezedi. Germanler ve İranî göçer kavim Sarmatlar gibi bebeklikte kafayı sararak uzun kafataslarına sahip olan Hunların tersine, Hyung-nu'larda böyle bir şey yoktu. Düşmanlarına göre Hunlar kendi yaşlılarını öldürdü, yaşlılara saygı göstermeme Germanler ve Alanlar gibi Hint-Avrupa kavimlerinin belirleyici özelliklerinden biriyken, Doğu Asya geleneği bunun tam tersiydi.

Hunların kökeni belirsizliğini korurken diğer Orta Asya kavimlerinin nereden geldiği daha iyi bilinir. Örneğin, Yenisey Nehri'nin yukarısında yaşayan ve kısmen Türk olan Taştık kabilesi tarım ve hayvancılık yaparak aynı yerde kalmıştır. Büyük dikdörtgen piyade kalkanı gibi Çinlilere ait bazı teçhizatları onlar da kullanmıştır. En önemli taktikleri

okçuluk olmasına karşın demir silahlar konusunda da oldukça zenginlerdi. Taştık kültürünün (y. MÖ 300-MS 400) İran ve hatta Eski Yunan'la ilişkileri vardı.

Buda'yı dinleyen savaşçılar, Tamsuk'tan mağara resimleri, 7. yüzyıl. Sağdaki egzotik ve muhtemelen Hint işi içi dolgu zırh, soldaki daha gerçekçi yapraklı modelle tezat oluşturur. Soldaki zırh, erken ortaçağdan günümüze kalan örneklerde görüldüğü gibi, demir ve tuncu belirtir şekilde, bir sıra sarı, bir sıra yeşil boyalıdır (Staatliche Mus. Preuss, Kulturbesitz, Berlin).

A

Orta Asya (4-6. yüzyıl)

1. Hyung-nu savaşçısı
2. Taştık eri
3. Kuşhan beyi

A: Orta Asya, 4-6. yüzyıl:

A1: Hyung-nu savaşçısı, 4. yüzyıl.

Savaşçı tunç levhalardan yapılmış bir tolga ve boyunluk takmış. Sade kösele yaprak zırhının altına yüksek yakalı kapitone bir tunik giymiş. Farklı dönemlere ait Orta Asya resimlerinin birçoğunda bu tür korumalı giysiler bulunur. Tunç levhalar savaşçının bacaklarını da koruyor. Kılıcı, tek kenarı keskin kılıç dolayısıyla başlayan iki kayışlı sistemden önce kullanılan cinsten bir kın halkasıyla kemeriye asılmış. Üzengisi olmadığına dikkat ediniz (Ana kaynaklar: Kılıç kemeri, 6. yüzyıl Sayan Altay Dağları'ndan, Pletnyeva kazısı; Kırgız bölgesinden 6. yüzyıl kılıcı, Khudyakov kazısı; Niya'dan deri yapraklar, 3. yüzyıl, Brit. Mus.; Kızıl ve Tumsuk Budist tapınak resimleri, 5-6. yüzyıl, Staat. Mus. Berlin).

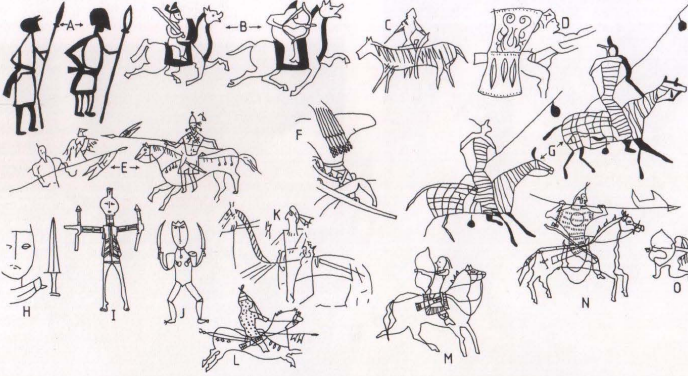
A2: Taştık eri, 4-5. yüzyıl

Taştık askeri teçhizatının en belirgin özelliği, Taştık resimlerinde normalde savaşçının sırtında gösterilen dev dikkörtgen kal-

kandır. Bu kalkanlar, büyük ihtimalle ahşap çerçeve üzerine kösele gerilerek yapılıyordu. Yaylarının bir kısmı kavisliydi, ama yapısı basitti. Güney Sibirya kılıcının ağız, balçağı ve halka şeklindeki kabza topuzu aynı parçadan dövülerek yapılmıştır (Ana kaynaklar: Ahşap oyma av sahnesi, Taştık, 3-4. yüzyıl, Hermitage Mus.; Güney Sibirya yayı, 2-5. yüzyıl, Khudyakov kazısı).

A3: Kuşhan beyi, 4-5. yüzyıl

Kuşhan silahları, zırhları ve giysileri, Hint, İran, Çin ve Orta Asya'dan etkiler taşır. Resimdeki adamın tülbendi muhtemelen Hindistan'dan, tipik Kuşhan kılıcıysa Çin'den esinlenmiştir. Giysisinin kalan kısmı Doğu İran esinlidir. İlkel bir tür ilmek üzengi kullanır (Ana kaynaklar: "Surya İdolü", geç Kuşhan, 4. yüzyıl, Kabıl Müz.; Hint duvar resimlerindeki İranlı resimleri, 5. yüzyıl, *in situ* Ajanta; Kuşhan hükümdarlarının heykelleri, 2. yüzyıl, Arkeol. Müz., Mathura; gümüş kase, Kuşhan, Brit. Mus.; Taksila'daki oymalı bakır kase, Kuşhan, 1-2. yüzyıl, Brit. Mus.).

Kaya ve duvar resimleri ve diğer kazıma bezemeler: A- Petroglif, Hyung-nu, 1-4. yüzyıl (*in situ* Cagaan Gol, Moğolistan); B- Hun bezemesi, 2-5. yüzyıl (Khudyakov kazısı); C- Kokel kavmine ait çizim, Güney Sibirya, 2-5. yüzyıl (Khudyakov kazısı); D- Taştık mezarından ahşap oyma, 3. yüzyıl (Hermitage Mus., Petrograd); E- Preslav kalesinden Bulgar duvar resmi, 8-10. yüzyıl (mekvi bilinmiyor); F- Türk yay kılıfı üzerindeki süsleme, Yukarı Kırurt, Kuzey Kafkasya, 7-8. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); G- Kaya resimleri, Doğu Göktürk, 6-7. yüzyıl (*in situ* Char Chad, Moğolistan); H-I- Metal levha üzerine oyma, Sibirya, muhtemelen 8-10. yüzyıl (Medvedyev kazısı); J- Hazar işi gümüş tabağa sonradan oyulmuş grafiti tarzı süsleme, Sibirya, muhtemelen 8-10. yüzyıl (Medvedyev kazısı); K- Hazar duvar resmi, Azak Denizi'nin kuzeydoğusu, 9-10. yüzyıl (mekvi bilinmiyor); L-M- Kirgiz kaya resmi, 9-10. yüzyıl (Khudyakov kazısı); N-O- Kirgiz kaya resimleri, 11-12. yüzyıl (Khudyakov kazısı).

Ortaçağ başlarında Çin'in en etkili "barbar" hanelerini kuran (220-543) Türk kökenli Tabgaçlar (Wei'ler ya da Vey'ler), çok daha meşhurdur. Hem kendi göçer savaşçı geleneklerine bağlı kalıp hem de Çin'in karmaşık uygarlığına ayak uydurdıkları için başarılı olmuşlardır. Tabgaç soylularının çoğu boylarından ayrılp subay olarak hizmet verdiği sarayda yaşamıştır. Bu durum, boyun bağımsız bir öndere sahip olmasına engeldi. Tabgaçlar göçer düşmanlarının bir kısmını da daha güneydeki Çin'e sürmüştü, sürülenler burada boy ve soy kimliklerini kaybederek, devletin sıkı denetimini altında hizmetleri babadan oğula geçen askerler olarak yaşamışlardır. Tabgaçların on eyaletinde yerel ordularının, hayli gelişkin bir posta sisteminin ve sivil-askeri yönetimi yakından izleyen gelişkin bir yargıçlık sisteminin bulunması oldukça önemlidir. Çinli ileri gelenler, boyların ileri gelenlerinden daha sadık çıksınca, Tabgaçların elindeki -askeriye dışında- devletin bütün kademeleri onlara emanet edilmişti. Tabgaçlar ayrıca Çinlilerin oldukça gelişmiş silah üretim merkezlerinin ve nakliye sistemlerinin kontrolünü de ele alırken Çinlilerin payına askerlik görevi düşmüştü. Tabgaçlar orduda giderek artan sayıda piyadeye yer vermiş, bu as-

kerlerin de çoğu büyük olasılıkla Türk-Moğollardan değil, Çinlilerden oluşmuştur.

Tabgaç yönetici seçkinleri arasında ölüm oranının yüksekliği ve başkentini daha güneydeki Luoyang'a taşınmasının ardından at sürülerinin ihmal edilmesi, Tabgaçların askeri egemenliğini zayıflatan unsurlar olmuştu. Güney Çin'i fethedemeyen Tabgaçlar batıya dönerek zengin İpek Yolu'nu büyük oranda kontrol altına alıp diğer küçük hanedanlıkları yutmuş ve yüzyıllar sonra ilk kez Kuzey Çin'i birleştirmiştir. Bu sayede de, yenilen düşmanlarının arasında bulunan göçerlerden de yeni askerler devşirmeleri mümkün olmuştur. Giderek artan oranda Çinli piyadelere bağımlı olmasına karşın, Tabgaç süvarileri 5. yüzyılın ortalarında bile yenilmez Cürçenleri (Juan-Juanlar) yenebiliyorlardı. Çince adları, "kaynaşan haşerat" anlamına gelen Cürçenler, bu yeniliğe rağmen Moğolistan'dan Balkaş Gölü'ne kadar uzanan gevşek bir kabileler federasyonuna hükmetmeye devam etmişlerdi. 550 yılı civarında eski tebaaları olan Türkler tarafından devrilmeye de 30.000 çadırdan, yani aileden oluşan yeni bir göç dalgası oluşturup Avar adıyla Avrupa'ya varacaklardı.

C

Tabgaçlar (5-6. yüzyıl)

1.Tabgaç soylusu

2.Tabgaç atlısı

3.Çin piyadesi

C: Kuzey Çinli Tabgaçlar, 5-6. yüzyıl

C1: Tabgaç soylusu, 6. yüzyıl

Tabgaç resminde çizilen glyssiler, büyük ihtimalle Çin kumandanı olmakla beraber, hemen tamamen Orta Asyalı'dır. İki göğsü de sarmak yerine önu aşağı indikçe açılan kaftan, Sogd etkisini ortaya koyan erken bir tarzdır. Adamın kaması, Çin'den Maveraünnehr'e kadar her yerde bilinen türdendir. Kalın kılıcı, yeni tarzda kemere iki kayışla asılı olmasına karşın, tam Çin işi bir silah. Eyeri, erken döneme ait bir kaltak (Ana kaynaklar: Oymalı cenaze yatağı, Kuzey Çin, 550-770, Güz. San. Müz., Boston; oymalı stel, Batı Tabgaç, 554, Güz. San. Müz., Boston; Kızıl'dan duvar resmi, 7. yüzyıl, Staat Mus. Berlin).

C2: Tabgaç atlısı, 5. yüzyıl

Tabgaç atlısının zirhı köseleden yapılmışa benzer. Atlının omuz zirhlarının çözülmüş halde resmedildiğine dikkat ediniz. Bu ilk dönemlerin dikkat çeken özelliklerinden biri, boynun kalın tamponlarla korunmasıdır. Kılıcında kın halkası vardır. Resimdeki atlıların ikisi de üzengilidir. Bu atlının eyeriyse dolgulu tiptedir (Ana kaynaklar: mezar heykelleri, Kuzey Toba, 5. yüzyıl, Brit. Mus. ve Mus. Cernuschi, Paris; oymalı mezar, Kuzey Toba, 527, Güz. San. Müz., Boston).

C3: Tabgaç ordusundaki Çin piyadesi, 5. yüzyıl

Tabgaç ordusunda askerlik yapan Kuzey Çin piyadesinin büyük kalkanları, Orta Asya ya esin kaynağı olmuştur. Avrupa'da, "kalkanlarına yaslanan" Hun savaşçıları da belki bu kalkanlardan kullanmışlardır. Piyadenin kullandığı üst üste bindirilmiş kösele katmanları şeklindeki zirh, ucuz ve muhtemelen de etkili bir zirhtir. Göğsündeki oval şekiller, zirha değişik bir şekil vermiş (Ana kaynaklar: Mezar heykelleri, Tabgaç ve diğer hanedanlar, 5-6. yüzyıl, Brit. Mus. ve Royal Ontario Mus.; oymalı mezar, Kuzey Toba, 527, Güz. San. Müz., Boston).

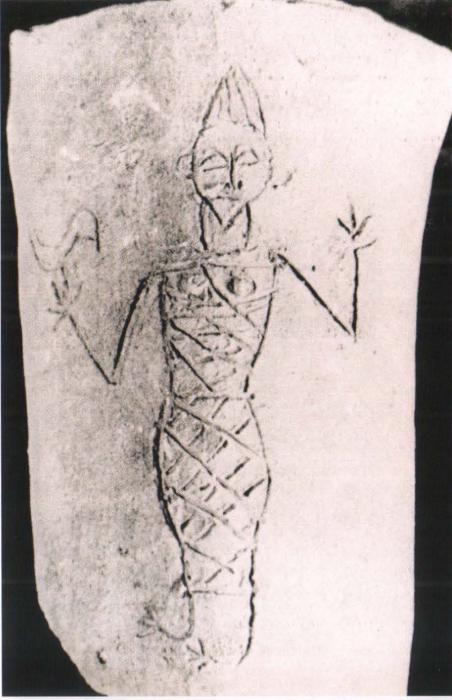
Hunlar ve ardılları

Kökenleri Hyung-nu'lara dayansın dayanmasın, Hunların Ortadoğu ve Akdeniz'in yerleşik uygarlıkları üzerinde yıkıcı bir etkisi olmuştur. Esas olarak, İran'ı istila eden Akhunlar (Eftalitler) ve Avrupa'ya saldıran Karahunlar olarak ikiye ayrılmışlardır.

Eftalitlerin kökenleri, belki Türk'ten ziyade Moğol'dur. Ayrıca onların Maveraünnehr, Afganistan ve İran'daki fetihleri hakkında kesin bilgiler yoktur. Ancak 5. ve erken 6. yüzyılda Doğu İran ovalarında ordularıyla boy gösteren Akhunların, Avrupa'daki Hunlardan farklı bir kavim olduğu kesindir. Savaşlarla dolu bu dönemde kayıtlara geçen "Ak" Hunlar

Nagysszentmiklos Hazinesi'ndeki altın sürahi hâlâ gizemini korur. Kavimler Göçü döneminden Germen Got işi mi olduğu, ilk Macarların mı elinden çıktığı, 10. yüzyılda Hazar Hanlığı'nda mı ya da 8-9. yüzyılda Kuzey İran'da mı yapıldığı bilinmez. Zirhli atlının dilimli bir miğferi ile, ya miğferinin altına giydiği örme zirh bir başlığı ya da miğferine takılı ve omuzlarına inen örme zirh bir boyunuğu vardır. Örme zirh dizlerine dek iner, kol ve bacaklarını da kullanırdı. Ne soldaki örme zirhli süvari, ne de sağdaki atlı okçu üzengi kullanır. Atlı okçu muhtemelen dolgulu yumuşak zirh giyer. Başındaysa Bizans-Rus resminde görülen türde, "kâfirlerin" taktığına benzer stilize bir sarık var. Bu özellikleri ve süslemesi, sürahinin erken İslam, Bizans ve Türk etkisi altında Kafkasya'da ve 7-10. yüzyıllar arasında yapıldığına işaret eder (Kunsthistorisches Mus., VII.B33, Viyana).

Bulgaristan, Madara'dan kaba işlemeli tuğla kiremit. Büyük olasılıkla 7. yüzyıl Bulgar yapımı bu eserde dilimli miğfer takan bir savaşçı görülür. Savaşçının, Orta Asya sanatında görülen göğüsbaşı şeklinde muhafazalı yaprak zırhı var.

dışında bir de "Kızıl" Hunlar vardır. Ancak ikisi de göçer olarak kalmamış gibi görünen bu Hunların, kuzeyin step göçerlerine göre daha açık tenli olduğu söylenmiştir. Türkçeye yakın bir dil konuşurlar, uzun kabızlı düz kılıçlar ve bileşik oklarla savaşır, üzengi kullanmazlardı. Aralarından Hindistan'ı istila edenlerden bir kısmı Pencap'ta, erken 7. yüzyıla kadar varlığını sürdüren küçük beylikler kurmuşken, Kuşhan adını alan ardılları İndus'un doğusunda birkaç yüzyıl boyunca kalmışlardır. Bir yanda yeniden canlanan Sasanî İmparatorluğu'yla diğer yanda yeni ge-

len Türklerin arasında kalmalarına karşın, Afganistan'daki diğer Akhun prenslikleri Budist kültürün merkezleri olarak gelişmişlerdi. Savaşçılıklarını yitirmeyen dehşetli Hunların bu ardılları, 8. yüzyıl başlarına kadar Müslüman akınlarına karşı oldukça başarılı bir direniş sergileyeceklerdir.

MS 370 yılı civarında Rus steplerini fetheden "Kara" Hunlar, bir anda ortaya çıkmış gibi görünmelerine karşın Romalı vakanüvislerin yazdığının aksine hiç bilinmiyor da değildiler. Çünkü Hunlar 2. yüzyıldan da önce Karadeniz'in kuzeyinde yaşıyorlardı. Onların akınları karşısında dehşete düşen Roma dünyası, bu durumu açıklamak için fantastik efsaneler icat etmişti. Kimi Romalı tarihçiler, Hunların Kimmerya (Kerç) Boğazı'nı aşan bir geyiği izledikleri yolundaki antik Yunan efsanelerinden alıntı yaparak, kimi de Hristiyan demonolojisinin derinliklerine dalarak Hunların cennetten kovulmuş meleklerle cadıların soyundan geldiği açıklamalarında bulunmuştu. Nereden gelirse gelsinler, bu "Kara" Hunlar var olan düzeni yerle bir etmişlerdi. Dinyeper'in batısına hükmeden Germen Gotlar, Farisi kökenli bir dil konuşan doğudaki göçer Sarmatlar ile Alanlar, Kırım civarındaki Yunanca konuşan Kırım Bosfor Krallığı birkaç yıl içinde yıkılıp gitti. Bu kavimlerin bazıları Avrupa'nın içlerine doğru kaçarken, bazıları da Hunların egemenliği altında yaşamaya devam etti. 5. yüzyılın başlarında Hunlar, Karpat Dağları'nı aşıp Macaristan ovasına indiler. Egemenlikleri altındaki geniş topraklar, 434 dolaylarında yeni bir liderin buyruğunda birleşecekti: Attila.

Hun ordusu Rusya'dayken tipik bir step göçer gücü özelliğine sahip görünmekteydi. Türk veya İran kökenli çoğu göçer kavim gibi onlar da kement kullanıyorlardı. Ayrıca artık egemenlikleri altına aldıkları Alanların birçok âdetini de benimsemişlerdi. Ama Hunlar steplerden ayrılıp Macaristan ovasına indiklerinde, sanki her şeyleri değişmiş gibiydi. Göçer lojistik üslerini kaybetmişlerdi. Roma topraklarındaki akınlarının başarısı, büyük ihtimalle, Orta Asya askeri geleneklerine bağlı kalmalarından ziyade karşılarında etkili bir direnişin bulunmamasından kaynaklanmıştı. Hunların yalnızca küçük bir kısmı zırh

kuşanırdı. Sonradan paralı asker olarak Roma ordusuna hizmet verecek Hunların kendi silah ve teçhizatını kendilerinin sağlaması beklenecek ve onlar da ataları gibi ya satın alarak ya da zorla ele geçirdikleri –muhtemelen Roma- Bizans veya Got kökenli– teçhizatı kullanacaktı. Attila'nın zamanında demir göğüs zırhlarından ve bazı yıldızlı tolgalardan bahsedildiğine ilişkin kayıtlar vardır. Hatta Attila'nın seferleri bile göçer akınlarından ziyade Germen kabilelerinin seferlerine benzer –özellikle de step orduları için neredeyse akla bile gelmeyecek olan yaz seferleri. Roma kaynakları, kitleler halindeki Hun süvarilerinin üzerinde giderek hiç durmaz olmuş ve 4. yüzyılın sonlarından itibaren artık Hun atlıları bu kaynaklarda neredeyse hiç geçmemiştir. Elbette Hun süvarisi yok olmamıştı ve bu ordunun zırhlı seçkin savaşçıları okla olduğu kadar uzun mızraklarla da savaş alanında varlığını sürdürüyordu. Hunların ayrıca yaya savaşmak için attan indiği, piyade okçusu olarak hizmet verdiği ve üzerine yaslanılacak kadar büyük kalkanlar kullandığı yazılıdır. Bu kalkanlar, kaçınılmaz olarak Tabgaçları ve Taştıkları çağrıştırır. Artık Hun ordusu bozguna uğradığında, herhangi bir göçer süvari ordusunun normalde yaptığı gibi hızla etrafa dağılmak yerine ordugâhına çekiliyordu. Diğer kaynaklar, Hunların Avrupa'da giderek piyadeye daha çok yer verdiklerini ve muhtemelen Romalı cahakların idare ettiği kuşatma makineleri kullandıklarını yazar. Aslında Attila'nın ordusunun büyük kısmının Germen veya Alan kökenli olduğu kesindir ve Roma vekayinamelerinde yer alan Hun ismi muhtemelen, etnik kimlikten ziyade siyasi kimliği yansıtır.

Avrupa'daki Hunlar, artık göçerlikten ziyade yağmayla yaşıyorlardı. Hâlâ bir kabile topluluğuydular. Her kabile, açıktır ki kendi aristokratik liderliği altındaki boylardan ve soylardan oluşurdu. Romalıların tersine kölelere fazla ihtiyaç duymadıkları için, ele geçirdikleri tutsakları fide karşılığı serbest bırakırlardı. Öte yandan ellerinde kalan tutsakların toplum içinde önemli mevkilere yükseldiği de görülmüştür. Özgür savaşçıyla lideri arasında pek de büyük bir sosyal tabaka farkı görünmemektedir. Ancak Attila'nın sarayında konumlar arasında derece farkları

vardı. Romalı yorumcular, Attila'nın *logade*'lerinden, yani dostlarından ya da yoldaşlarından bahseder ki bunların çoğu Alman ismi taşıyordu. O dönemki rolleri pek bilinmeyen bu kişiler, muhtemelen askeri aristokratlardan ziyade ileri gelen kişilerdir. Attila'nın ordusundaki bazı Alman kökenliler de muhtemelen paralı asker birliklerinin başında yer almıştı. Türk-Moğol'dan çok Alman devleti özelliği taşıyan böyle bir devletin, step imparatorluklarıyla fazla ortak yanı yoktu. Ayrıca imparatorlukları aniden çöktüğünde, Hunların Hristiyanlığa geçmenin arifesinde olduğu söylenebilir. Attila 453'te ölünce imparatorluğu paylaşılan oğulları, hemen birbirleriyle savaşa başlamışlardı. Devletin Alman kökenli tebası ayaklanmış ve arta kalan Hunlar bir yıl içinde Güney Rusya steplerine çekilmişlerdi.

Arkalarında bıraktıkları kaos ayrı bir hikâye ama Hunlar, kimi tarihçilerin iddia ettiğinin tersine, "rezil eşkıyalar" haline gelmiş değillerdi. Attila'nın soyundan gelen liderler altında çoğu göçerliğe dönmüş ve bir yandan da Doğu Roma İmparatorluğu'na akınlar düzenlemeye devam etmişlerdir. Diğerleriyle *feoderati* (gerektiğinde asker sağlamaları karşılığında toprak verilen kabileler-ç.n.) olarak Roma topraklarına yerleşmiş, bir kısmı da Batı Roma İmparatorluğu'nun son ordularında paralı asker olarak hizmet vermişler.

Germenler batıda bağımsızlıklarını kazandıklarında, doğuda da Alanlar tekrar bağımsız olmuşlardı. Farsî bir dil konuşan bu göçer kavim zaten artık Hunlarla aynı askeri teçhizat ve taktikleri kullanır olmuştular. Art arda saldırılar düzenledikleri düşmanı tuzağa çekmek için geri çekiliyormuş gibi yapıyorlardı. Ama artık geleneksel kısa mızraklarının yerine ok kullanıyorlardı. Ayrıca savaşta kargılarını ve uzun kılıçlarını da kullanıyorlardı. Alanlar, sürekli biçimde Bulgar, Türk ve Hazar istilacılar tarafından kademe kademe steplerden Kafkas Dağları'na doğru sürülmelerine karşın, potansiyel bir kuvvet olarak kalmışlardı. 6. yüzyılda Hristiyanlığı benimseyip Kuzey Kafkasya vadilerini kolonize ederek, kayalıklara kurulmuş çok sayıda kalenin etrafında neredeyse feodal bir toplum kurdular. Bu son Alanlar fazlasıyla süslü

Madara yakınlarındaki bu kaya kabartması şimdilerde Tervel Han (701-718) olduğuna inanılan bir erken dönem Bulgar hanının be-timlidir. Bu rölyeflerde Sasanî karakteri açıktır ve Balkanlar kadar uzak bir mekânda bile Sasanî etkisinin göçer kültürler üzerinde ne büyük bir etki sahibi olduğunu gösterir.

silahlar, işlemeli koşumlar ve yaldızlı dizginler yap-mışlardır. Yine savaşçı bir toplum olarak 14. yüzyıl kadar geç bir tarihte bile Bizanslılara paralı asker olarak hizmet vermişlerdi. Onların soyundan gelen Osetler, hâlâ Gürcistan'ın bazı bölgelerinde yaşa-maktadır.

Kırım Bosfor Krallığı bir daha bağımsızlığını ka-zanamamıştır. Onların yerine Güney Kırım sahille-rini Bizanslılar egemenlikleri altında tutarken, Ger-men Got nüfustan arda kalanlar dağlara yerleşmişti. Hun İmparatorluğu'nun enkazından yeniden doğan kavimler arasında, Hun veya Türk asıllı Sabirler de vardı. Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki steple-rin çoğunu ele geçirerek, Bizans ile Sasanîler ara-sındaki bitmeyen savaşta Alanlarinki gibi kimi rol-ler üstlenmişlerdi. Bazı Sabirler, daha sonraki dö-nemde Bizanslılar tarafından ilk Türk kolonizatörler olarak Doğu Anadolu'ya yerleştirilmiştir. 6. yüzyılın başlarında Kuzey Kafkasya'daki Sabirler, Avarlar ta-rafından yenilmişlerdi. Kalanlar tekrar dağlara sü-rülerek ileriki tarihlerde İslama dönüp Dağıstan'ın bugünkü nüfusunu oluşturan insanların arasına ka-rışmışlardır.

B: Attila ve Avrupa'daki Hunlar, 5. yüzyıl

B1: Attila, yıl 450

Hunların Orta Avrupa'ya yerleştikten sonra hâlâ Orta As-ya'daki gibi giyinip giyinmedikleri bilinmiyor. Yine de Attila bura-da, kürk kenarlıklı börkû, uzun kaftanı, şalvarı ve Hunlarla öteki göçerlerin giydiği yumuşak çizmesiyle resmediliyor. Yay kılıfı, kurulmamış iki yay alıyor. Sadağını, Doğu Hun resimlerinde gö-rüldüğü gibi, sırtına asmış. Lacivert taşından kabzası ve yeşim ta-şından kın halkasıyla altın yaldızlı kılıcı, hükümdarlara layık bir si-lah. Atının süslü eyeri ve koşumları da kalitesini belli ediyor. Eye-rin kaltak değil de içi doldurulmuş tip olduğuna dikkat ediniz. Elinde bir de simgesel önemi olan altın kaplama yay var (Ana kay-naklar: Metal oyma Hun sanat eserleri, Khudyakov kazısı; altın kaplama Hun oku, Jakuszowice, bulunduğu yer bilinmiyor, giysiler Noyin Ula'daki mezardan, MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasın-da; silahlar, kemerler, eyer ve koşumlar, Pletnyeva ve Werner ka-zısı).

B2: Güney Rusya'dan Got savaşçı, 4. yüzyıl sonları-5. yüzyıl baş-ları

Attila'nın ordusunda hizmet veren Gotların çoğu, göçer Sar-mat ve Alanların askeri etkisi altındaydılar. Dilimli uzun tolgaları-nın ve kın halkasıyla desteklenmiş uzun kılıçlarının nedeni budur. Bunun dışında bu savaşçının giysileri tipik German giyimidir (Ana kaynaklar: Güney Rusya'dan göç dönemi tolgası, mevcut yeri bilinmiyor; Taman'dan Got kılıcı, Güney Rusya, Oakeshott kazısı; göç dönemi kını, Romanya'dan, Werner kazısı).

B3: Bosfor Krallığı'ndan bir asker, 5. yüzyıl başı

Güney Rusya'daki Yunanca konuşan Bosforlular, Hunların gelişinden önce de göçer komşularından çok etkilensmişlerdi. Bu asker, sırimlarla tutturulmuş dilimli tolgası ve çok geç dönem Roma ordularında kullanılan türde demirden yaprak bir göğüs zırhı var. Uzun kılıcı Sasanî etkisini gösteriyor. Ancak kınının üst kısmındaki süsleme, German kökenli (Ana kaynaklar: Tolga, Kı-rım'dan, 5. yüzyıl, mevkî bilinmiyor; geç dönem Roma yaprak zir-hi, Nat. Mus., Budapeşte; kılıç ve kın, Rusya stepleri, göç dö-ne-mi, Werner kazısı).

Kadim Türkler

Orta Asya'dan çıkan kavimlerin hiçbiri Türkler kadar büyük bir etki yaratamamıştır. Çin'de ilk bilinen –ve bir ihtimalle “tolga” anlamına gelen– isimleriyle Tu-jue'ler, Altayların ortasında yaşayan, demircilikte uzmanlaşmış, anlaşıldığı kadarıyla önceleri pek de ön planda olmayan bir kavimdir. Tek bir boydan gel-medikleri açıktır. Cürcenleri yendikten sonra Orta

B

Avrupa'daki Hunlar (5. yüzyıl)

1. Attila

2. Güney Rusya'dan Got savaşçısı

3. Bosfor Krallığı'ndan bir asker

Asya'nın doğusundaki hemen bütün göçer kavimlerini, Göktürk Kağanlığı altında birleştirmişlerdir. Yaklaşık MS 583 yılında bu geniş imparatorluk, ömürleri birbirine husumetle geçen Doğu ve Batı Göktürk Kağanlıkları'na bölünmüştür.

Göktürklerle Sasaniler arasındaki neredeyse unutulmuş savaşın yankıları, İran'ın kadim destanı *Şahname*'de görülebilir. Göktürklerin savaş taktiklerinin temelinde atlı okçuluk yatar. Göktürkler özellikle iyi organize olan, disiplinli bir kavimdir. Çinlilere göre, saldırıdan önce düzgün saflar halinde ilerler, saldırıya geçerken de ok başı düzenine geçerlerdi. Kullandıkları ısıklıklar, büyük ihtimalle emir iletmeye de yarardı. Yakın dövüşte ise düz ve eğri kılıçlarla kama ve kargı kullanırlardı. Ordudaki çift hörgüçlü develer, hareketli binekli piyadenin önemli rolüne işaret eder. Göktürkler, başka bölgelerden de paralı asker toplar ve kimi zaman ücretlerini Çin ipeğine öderlerdi.

Göktürk askeri ritüelleri hayli gelişkindi. Bir seferden önce yeni kösler yapılır, o köslere yeni deriler gerilir ve kös doğru notayı verene dek sefere çıkılmazdı. Bu esnada savaşçılar ava çıkıp kılıç kemerlerinin sağ yanına asmak için derisinden *suluk* yapacakları hayvan avlardı. Seferde geçecek haftalarda gıda ihtiyacını karşılamak üzere kesilmiş bir koyun, yarısı o tarafa, yarısı bu tarafa olmak üzere eyerin iki yanına asılırdı. Atların kuyrukları örülür, hem onlar hem de binicileri ipek nişanlar ve hayvan kılıyla tüylerden yapılmış sorguçlarla süslenirdi. Kağanın ipek otağı kurulur, kösler vurulur, sancaklar dikilir, savaşçılar naralar eşliğinde havaya ok fırlatırlardı. İslamiyet öncesi dönemde Türk ordusu savaşa böyle hazırlanırdı. Kağanlık mehteri kösleriyle, zilleriyle, borularıyla ve çevgenleriyle hem emir iletmede hem askere moral vermede hem de liderin otoritesini göstermede hayati bir role sahipti. Kağanlık mehterinde 80 civarında müzisyen olurdu.

Göktürkler Hunları tersine, öldürdükleri düşmanlarını kellesini değil, saçlarını keserlerdi. Gayet iyi teçhizatlıydılar. Metal veya köseleden yaprak zırhları (*say yarik*), örme zırhları (*küpe yarik*) ve çeşit çeşit miğferleri vardı. Seçkin ağır süvarileri, at zırhı

(*kedimli*) da kullanırdı. Komutanın savaş giysisi, özel olarak çok şaşaalı yapıldı. 739 yılında Araplar tarafından ele geçirilen bir Batı Göktürk prensinin üzerinde, ağır bir yaprak göğüs zırhı, sırmalı dolaklar ve sırma işli ipekten uzun bir tunik vardı. Başka Göktürk giysilerinin arasında kısa tunikler, soğuga karşı pamuk ya da yün dolgulu kaftanlar, çakşırlar, çizme veya sandaletler, börtler ve uzun veya kısa kollu kaftanlar vardı. At binnerken kullandıkları çizmeler, keçe, kürk veya kumaştan yapıldı. Bazı çizmeler çorap gibi doğrudan ayağa geçirilirken bazıları da sürücüye değil de eyere tutturulurdu —bu da binicinin bunları at bindiğinde giydiğini gösterir. Aristokrasi içinde erkekler de kadınlar da mücevher takardı. Muhafız birlikleri, kağanın sancağıyla ve saray maiyetinin eyer örtüleriyle benzer renkte, sözgelimi kırmızı veya turuncu ipekli giyerdi.

İleriye olduğu kadar geriye de ok atmada usta olan savaşçıların tolgalarına şahin kanadı veya tüyü takmasına izin verilirdi. *Tarkanlar*, yani yiğit savaşçılar arasındaki başka bir rütbe işareti, metal süslerle bezenmiş çift katlı ve sırmalı dokuma kuşak takmaktı. Özenle hazırlanmış *tuğ* adı verilen sancaklar, kağanın kösleriyle birlikte veya tek başına taşınırdı. *Tös* (ya da *töz*) denen boylara özgü kutsal tasvirler ile kişiye özel *badrak* (yani bayrak) ise mızrakların ucuna asılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıla kadar devam edeceği üzere, at kuyruğundan yapılma tuğlar, liderin statüsünü gösterirdi: Bunlar genellikle, beş, yedi veya dokuz tane olurdu. Göktürklerde, sonraki Türklerde ve Uygurlarda yaldızlı börtü (kurt), ejderha gibi hayvan tasvirli sancakları, sadece kağan kullanabilirdi.

Göktürklerin bu teşrifatının etkisi de, silahlarının, zırhlarının ve taktiklerinininki kadar yaygın olmuştur. Kağanın huzuruna çıkıldığında nasıl durulacağı ve davranılacağı —hele ki üst düzey askerler için— mevki, bağlılık, biat göstergeleri idi. Türklerin İslam'ı kabul etmeden önce gayet hiyerarşik bir toplum düzenleri vardı: Kağan, kutsal gökle yeryüzü arasındaki ilişkiyi yürüten yarı kutsal bir varlıktı. Kağanın bu rolü ipekli güneşlikleri ve devasa otağıyla simgelenirdi. Göktürklerde kağan otağı çiçekli nakışlarla

F

Kadim Türkler (6-8. yüzyıl)

1. Türgiş tarkanı

2. Göktürk zırlı süvarisi

3. Doğu Göktürk eri

F: Kadim Türkler, 6-8. yüzyıl

F1: Türgiş tarkanı, 7. yüzyıl

Pencikent duvar resimlerindeki savaşçılar arasından biri o kadar görkemli biçimde giyimli ve kuşamlıdır ki, esasen Maverâ-ünnehir'in ağır zırlı savaşçılarından farklı teçhizat kullanmаса da, olsa olsa ya efsanevi bir kahraman ya da tarkan sıfatıyla anılan yiğit bir savaşçıdır. Giysisinin, Doğu Türkistan resminde de görülen aslan başı yenleri, ortaçağın İranlı destan kahramanı Rüstem'in kullandığı "aslan derisinden göğüs zırhı"na esin vermiş olabilir. Silahları bileşik yay, büyük bir kama ve ince ince işlenmiş altın yaldızlı tunç kabızalı uzun düz kılıç (Ana kaynaklar: Tolga, kemer, kılıç, kın ve kama, 7-8 yüzyıl batı stepleri ve Güney Sibirya, Pletnyeva kazısı ve Sedov; Pencikent duvar resimleri 7-8. yüzyıl, Hermitage Mus.).

F2: Göktürk zırlı süvarisi, 6-7. yüzyıl

Demir tolgasındaki iki tüyden anlaşılacağına göre yiğit bir atlı okçu olmasına karşın bu savaşçının silahları ve zırhı gayet sadedir. Kösele yapraklardan yapılmış üst zırhının her sırasının üst bö-

lümünü kumaş birer şerit örtüyor. Atının zırhındaysa şerit yok. Mızrağına Türk savaşçıların çok sevdiği küçük zillerden asmış. Güçlü balçakları olan iki kenarı keskin düz kılıç kullanıyor (Ana kaynaklar: 6-7 yüzyıl kaya resimlerine dayanılarak M.N. Gorelik tarafından yapılan canlandırma, Çar Çad, Moğolistan; kılıç, kemer ve mızrak ucu, 6-7 yüzyıl, Pletnyeva kazısı; kilden at, Astana, 7-8. yüzyıl, Brit. Mus.).

F3: Doğu Göktürk eri

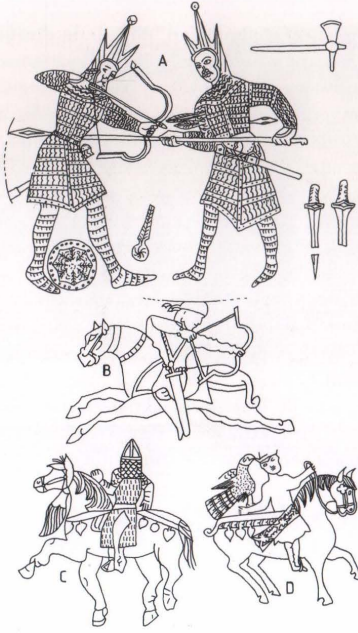
Zırhsız savaşçı, kadim Türklerin başka çare kalmadığında beslenmek için yaptığı gibi, atının boynundan kan alıyor. Uzun saç, tipik Türk saç. Bol alt donu ve yumuşak çizmeleriyle 13. yüzyıla kadar Moğollar tarafından da kullanılan yaygın step giysisi. Bezemelerle dolu yay kılıfları, Türk, 6-8. yüzyıl, Pletnyeva kazısı; bezemelerle dolu yay kılıfına, kurulmuş tek bir yay sığıyor. Üzengileriyle, 14. yüzyıla kadar kavmin daha yoksullarının kullandığı ilmek tipi deri üzengidir (Ana kaynaklar: Kırkırt ve Altay Dağları'ndan bezemeli yay kılıfları, Türk, 6-8. yüzyıl, Pletnyeva kazısı; üzengi desenli oyma parça, 8-9. yüzyıl, Staat Mus. Berlin; dizgin, kama, kemer ve sadak, Türk, 6-8. yüzyıl, Pletnyeva kazısı).

işli kırmızı ipekten olur ve altın yaldızlı direkler üzerinde dururdu. Kapısına kutsal tasvirlerle bezeli tuğların dikildiği bu otağlar, yüzlerce insan, döşek ve hatta araba alabilecek büyüklükteydi. Kağanın tahtı da altın yaldızlıydı. Göktürklerin tahtı dört tavus kuşunun üzerinde yükselirken, Fergana ve Buhara tahtlarını, bir koçla bir deve taşırdı. Saç kesimi bile belli bir anlam taşırdı. Savaşçılar, uzun kuyruklu halindeki saçlarını farklı renklerdeki şeritlerle bağlardı. Toy savaşçılar daha kıdemlilere bir itaat göstergesi olarak kimi zaman saçlarının ön tarafını kazıtlırdı. Bazı boylarda başın tepesindeki topuz, ustalık işaretiydi. Siperlikleri yukarı kaldırılmış başlıklar rütbeyi gösterirken, kağan karşısındaki farklı diz çökmek biçimleri de farklı mevkilere işaret ederdi: Tek diz üzerine çökmek yüksek bir konumu ve emre amade olduğunu simgelerken, iki diz üzerine çökmek bir at ve düşük konum sembolüydü. Ellerin göğüs üzerinde mi birleşeceği, yoksa yanda mı duracağı bile simgesel bir anlam taşırdı.

Göktük Kağanlığı'nın Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılması kaçınılmaz biçimde Türklerin gücünü kırmıştı. Doğu Göktürkleri kısa süre içinde yerli Tang Hanedanı'yla canlanmış olan Çin'le çatışmaya başlamıştı. Ok esas silah olarak kalsa da, Doğu Göktürklerinin ordusunda ağır zırhlı süvariler giderek ağır basar olmuştu. Bundan dolayı da Göktürk ordusu, Çinlilerin gece baskınlarına uğrayabilecek denli durağan bir hal almıştı. Doğu Göktürkleri yerleşik hayata geçerek tarımla uğraşıp şehirlere yerleşirken, Batı Göktürkleri uzun süre daha göçer kalmışlardır. Askeri taktikler konusunda da geleneklerini koruyorlardı. Çinli bir büyükelçiye göre kağanın muhafızları kürklu ve yünlü giysiler giyiyor; mızrakları, sancakları ve okları mükemmel halde bulunuyor; at ve develer uzun saflar halinde göz alabildiğine uzanıyor ve kağan sırmalı çiçeklerle bezeli otağında oturuyordu. Burada bahsedilen develer, yine binekli piyadeye işaret eder. Yerel bir han da yeşil ipekten kaftan giyebiliyor ve kuyruk yapmadığı saçını göçerlerden ziy-

Kumtura'daki bu 8-9. yüzyıl Uygur duvar resminde illeri gelen bir Çinliyi, Türk işi yaprak zırh kuşanmış iki asker yakalıyor. Askerlerden biri zırhlı bir ata binmiş ve elinde düz kılıç var. Resim, muhtemelen Uygur ağır süvarisini büyük bir tutarlılıkla gösteriyor (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, Berlin).

Madenî eserler: A- 7-8. yüzyıl Kölegeş'te bulunmuş Sasanî veya Maveraünnehir işi gümüş tabak –Pencikent duvar resimlerindeki piyade savaşına büyük benzerlik dikkat çekiyor (Hermitage Mus., Petersburg); B- İran veya Maveraünnehir'den, geç Sasanî veya erken İslam tunç kap, 6-8. yüzyıl (Met. Mus. of Art, New York); C- Gümüş tabak, Maveraünnehir, 8-9. yüzyıl (Hermitage Mus., Petersburg); D- Gümüş kâse, Ural Dağları, Doğu Macarlar, 9. yüzyıl (Hermitage Mus. Petersburg).

de "yerleşik" insanların tarzına benzer şekilde uzun bir ipekle bağlayabiliyordu. Arapların Orta Asya'ya İslamî akınlarına da, Tang Hanedanı'nın en şiddetli akınlarına da karşı koyanlar, işte bu Batı Göktürkleri olmuştur. 740 yılına kadar dayanmışlar, o tarihte Batı Göktürk Kağanlığı çökmüş ve ondan sonra da Batı Göktürkleri, Oğuzlar olarak bilinmiştir.

Abbasîlerin Orta Asya'da yayılması sırasındaki karmaşa içinde, sınırdan Doğu İran'a sızan bazı Oğuz boyları kısa sürede Müslüman olmuşlardı. Abbasî Devleti'nin Orta Asya sınır boyunda belli bir istikrar sağlandıkça da, bu yöredeki bazı Oğuz boyları kademe

kademe İslam'ı benimsemişlerdi. Başka bazı boylar da 8. yüzyılda göçe devam ederek, Bizanslıların egemenliğindeki Anadolu'ya geçmişlerdi. Doğuda kalanlarsa, Uygurlara dönüşerek Doğu Göktürk ülkesinin yeni sahipleri olacaktı. Diğer boylarsa ileriki dönemde Güney Rusya'da önemli roller oynayacaktır (aşağıya bakınız). Türk boylarının Abbasi orduları –ve siyaseti– içindeki hayatı rolleri de herkesçe bilinmektedir. (Bkz: MAA 125 *The Armies of Islam 7-11 Centuries*) Bizanslılar ve Abbasiler, çoğunlukla atlı okçulara dayanan geleneksel taktiklerine bağlı kalan bu Türklerin, okları tükendiğinde savunmasız kaldıklarını kaydeder.

Maveraünnehir'e daha önce yerleşen Göktürkler, bazı açılardan steplerdeki Batı Göktürk Kağanlığı'ndan farklıydı. Bu boyların bazıları mevcut İran ve Akhun aristokrasisi içinde asimile olurken, bazılarında Türk kimliği, yerel askerî seçkinlerce korunmuştur. Genellikle Türgiş olarak tanınan bu boyların çoğu, Abbasi orduları Maveraünnehir'e geldiğinde çoktandır Batı Göktürk Kağanlığı'ndan bağımsız hal-

Bezeliğin 9 numaralı tapınakta yer alan bu duvar resmi, Uygur prenslerini saray giysileri içinde gösteriyor. Çin etkisine karşın giysilerdeki belirgin Türk tarzı hemen belli oluyor (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, Berlin).

Dövme kabartmalı bir gümüş tabaktan: Bir kuşatmada saldıranlar ve savunular. Malo-Amkovkaya, Maveraünnehir veya Yedisu, 9-10. yüzyıl (Hermitage Mus., Petersburg).

deydi. Bölgede zengin ve savaşçı beş beylik vardı, hepsinin de yönetici sınıfı, anlamı hâlâ tam bilinmeyen unvanlar taşıyordu. Günümüzde Kuzey Afganistan olarak bilinen beyliğin *yabgu*sü, 724 yılında esir alınarak Şam'a götürülmüştü. Sır Derya (Seyhun) vadisindeki Uşrusana kentinin Manici ve Budist putlarıyla tasvirlerini Irak'taki Samarra'ya götüren *afşini*, askeri imkânlarını gönüllü olarak Abbasîlerin hizmetine sunan ilk liderlerdendi. Türgişlerin diğer seçkinleri için kullanılan *sad* unvanının askerlikle de ilişkisi olduğu düşünülür.

Maveraünnehir'de geçerli olan askeri tarzın Sasanilerinkine benzediği söylenegelmıştır, ancak bu yanıltıcıdır: Çünkü zaten Sasaniler, Maveraünnehir üzerinden gelen esaslı bir Orta Asya etkisi altındaydı. Bu benzerlik için öne sürülen Sır Derya vadisinin başını tutan Fergana'daki nevrüz kutlamalarının

da düzenlenen "gladyatörvari" dövüşlerle, dini kutlamalar sırasında yapılan atlı okçuluk yarışmasının İran'da bir benzeri bile yoktur. Üstelik Türgişlerin mehtere verdiği önemin Göktürklerle dayandığı açıktır. Ancak bölgeye yayılmış gelişkin tahkimatlar, İran geleneğine bağlıymış gibi görünse de, İran'daki benzerlerinden pek çok açıdan üstündür. Ovalarda en yaygın inşaat malzemesi kerpiçken, dağlık yörelerde taştır. Tahkimatlar bazı bakımlardan Çin mimarisinin de etkilerini taşır. Maveraünnehir askeri malzeme ihraç ederdi. Fergana'nın savaş atları çok beğenilir, İslam efsanelerine bile giren Soğd diyarı demircileri, hem ince işçilikli hem de bol miktarda zırh üretirlerdi.

Ama yine de Türgişlerin taktikleri, İranî olmak-tan ziyade Türk taktikleridir. Pencikent sarayındaki-lelerle onlara benzer duvar resimlerinin yarattığı izle-

Bazı mezar yontuları: A- Kadim Türk, Altay Dağları, 6-10. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); B- Doğu Göktürk, Moğolistan, Altan-Sandal, 7-8. yüzyıl (Novgorodova kazısı); C- Zlatna Niva kökenli ve bilinmeyen bir göçer kavme ait, Bulgaristan, 7-12. yüzyıl (Şumnu Müzesi); D- Peçenek veya Kıpçak, Dinyeper bölgesi, 12. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); E- Peçenek, Dinyeper bölgesi, 11-12. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); F-G- Peçenek veya Kıpçak, Dinyeper bölgesi, 12. yüzyıl (Pletnyeva kazısı).

Pencikent'tekine benzer zırhlar, Mug kalesinde bir kalkanın üzerine yapılan bu resimde de görülür. 8. yüzyılın başlarından kalan bu resim, Arapların, Çinlilerin ve Türklerin Orta Asya'nın hâkimiyeti için çarpıştıkları savaşlarla dolu bir dönemde yapılmıştır (Hermitage Mus., Petersburg).

nimin tersine, silahları ve zırhları Sasanî veya Abbasilerinkilerden hafiftir. 8. yüzyıl başlarında Emevî valisiyle yapılan bir muharebe için Türgişlerin kurduğu orduda hassa muhafızları merkezde bir teppeyi tutarken, müttefik Türk boyları sağ kanadı, muhalif Müslüman güçler de sol kanadı oluşturmuştu. Meydan okumak amacıyla nehrin karşı kıyısına ok atmış, gece akını sırasında düşmanı paniğe sokmak için karargâhın içinden koyun sürüsü geçirmişlerdi. Temel taktikleri hâlâ atlı okçuların peşpeşe gelen akınlarıydı. Atlar "yolundan sapmamak" üzere, yani dizginlerin ufak bir dokunuşuyla (bazılarının sandığı gibi binicinin bacaklarının baskısıyla değil) yön değiştirene kadar dümdüz bir çizgide koşmak için eğitilmişlerdi. Buhara gibi şehirlerden gelen birliklerin, piyade okçuları olarak hizmet verdiğine dair ipuçları vardır. Ayrıca Türgişlerin kuşatma savaşının bütün olağan yöntemlerini kullandıkları açıkça bilinir. Sonuçta İran, Çin ve Orta Asya geleneklerinin hepsinden yararlanan Maveraünnehirli askeri seçkin sınıf, Asya'daki emsalleri arasında en karmaşık ve incelikli olanı haline gelmişti.

Kafkasya'daki Müslüman Türklerin elindeki Dağıstan'da da canlı kabartma eserler yapılmıştır. Bu eser, geriye dönüp "Part atışı" yapan tipik bir Orta Asya atlı okçusunu gösteriyor. Kutuya benzer büyük bir sadağı ve bileşik yayı olan atlı, üzüngi kullanıyor (Hermitage Mus., Petersburg).

İKİNCİ DALGA

Attıla'nın imparatorluğunun çökmesinden sonra Güney Rusya steplerinde kalan Hun kabileleri arasında, Onogurlar (On Ok boyu) da vardı. Onogurlar, zaman içinde Bulgarlar (bir açıklamaya göre bu ad *bulgalak*, yani "karişmiş" kavim anlamına gelir) adıyla Azak Denizi etrafındaki Bulgar Hanlığı'nı kurmuştur. Onogurlar, ormanlık bölgelerde yaşayan ve ileriki dönemde Macaristan'ı kurmak için kendi başlarına harekete geçen Fin-Ugur kökenli Macarlarla (*Madcar*) da yakın ilişki içindeydiler. Mesele daha karmaşıklaştırılmak istenirse, Macar adının Batı dillerindeki karşılığı olan "Hungar"ın aslında Onogur sözcüğünden türemiş olduğu da söylenebilir!

Bulgar Hanlığı, Hun-Bulgar egemenliği altında, muhtemelen Attila'nın soyundan geldiğini iddia eden bir hanedan tarafından yönetilen bir ülkedydi. Alanlar ile Slavlar da ülkenin askeri meselelerinde söz sahibiydiler. Bulgar Hanlığı'nın ordusu hakkında, bu devletin ardılı olan Hazarların ordusuna benzediği dışında fazla bir bilgi yoktur. Utigur ve Kutrigur adıyla bilinen başka Bulgar kabileleri, Slavlarla birlikte 5. yüzyıl sonlarında Bizanslara ait Balkanlar'ın derinliklerine kadar akınlar düzenliyordu. Çelişik gibi görünse de, Bulgar Hanlığı'nın çöküp Bulgar kavminin etrafa dağılması, bu isimler karmaşasını sadeleştirmiştir. Kavmin bir kısmı Güney Rusya'da kalıp muzaffer Hazarlar tarafından özümsemiş, bir kısmı da kuzeydeki ormanlara göçerek orada İdil Bulgarları olarak tanınmışlardır (aşağıya bakınız). Onogur liderliği altında Balkanlar'a kaçanların arasında, muhtemelen Bulgar Hanlığı'nın askeri seçkinleri de vardı. Nihayetinde hâlâ Bulgaristan adıyla bildiğimiz ülkeyi kuranlar da işte bunlardır. 6. yüzyıl sonlarında Balkan Bulgarları ve Balkan Slavları yeni bir göçer dalgasının (Avarlar) egemenliği altına girmişler, ama bu durum onların Bizanslılara karşı saldırganlığını artırmaktan başka bir sonuç vermemiş-

Uygur tapınak sancığı, 9. yüzyıl, Toyok. Yaprak zırh kuşanıp bol çakşır giyen Budist lokapalanın elinde bileşik yay var (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, Berlin).

tir. 640'lı yıllarda Korint'i ele geçirerek kısa bir süre ellerinde tuttukten sonra, muhtemelen iç kalenin altındaki sığ kazılmış mezarlara, bazı adamlarıyla birlikte Bizans ve göçer etkisi taşıyan askeri eşya da bırakarak çekilmiş oldukları düşünülür. Tuna boyunca yerleşen Bulgarlarsa, arkalarında isimleri dışında bir şey bırakmadan, kısa zaman içinde Slav uyruklarının arasında eriyip gitmişlerdir.

E

Avarlar ve Bulgarlar (6-8. yüzyıl)

- 1.Avar soylusu
- 2.Balkanlı Bulgar savaşçısı
- 3.Güney Slav savaşçısı

E: Avarlar ve Bulgarlar, 6-8. yüzyıl

E1: Avar soylusu, 7-8. yüzyıl

Avarlar, Avrupa'ya girdikten sonra göçerliği bırakmalarına karşın Asya geleneklerinden birçoğunu sürdürmüşe benzer. Adam, Orta Asya askeri seçkinleriyle ilişkilendirilen sallantılı bir kemer takmış. İçindeki okları neredeyse tamamen kapatan bir sardağı var. Açılır kapanır uçlu yay kılıfında kurulmamış tek bir yay duruyor. Düz kılıcı, kabza topuzu halkalı kılıç türünün güzel örneklerinden. Orta Avrupa'da ele geçirdiği tolgası, Avrupa tarzında yapılmış. Eyeri, tam anlamıyla gelişmiş olan bir kaltak, gayet iyi dengeli var (Ana kaynaklar: Tolga Prog-Stromocka'dan, Nat. Mus., Prague; diğer tüm giysi, silah ve koşumlar, Laszlo kazısı).

E2: Balkanlı Bulgar savaşçısı, 6-7. yüzyıl

Avarlarınkine göre daha az Bulgar teçhizatı günümüze ulaşmıştır. Bu konuda kaba çizimli birkaç kaynak vardır. Yazılı kaynaklardan da anlaşıldığına göre, Balkan Bulgarları kısa süre için

de Bizanslıların giyim-kuşamlarını örnek almışlardı. Örneğin bu savaşçının tuniği ve alt donu, Bizans üniformasını çağırıştırır. Perçinli miğfer tarzında demir ve köseleden yapılmış bir tolgası takmış. Demir yapraktan göğüs zırhı, Tabgaç Çin'i'nde görülenlerden esinlenmiş kösele göğüs levhası takviyeli. Sallantılı kemerinden gerçek bir eğri kılıcı sarkıyor (Ana kaynaklar: Kılıç ve kemer, Pletnyeva kazısı; yazıtlı levha, Madara, Bulgaristan, 7. yüzyıl, mevki bilinmiyor; tolgası, Bezirk Muras, 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başı, mevki bilinmiyor).

E3: Güney Slavı savaşçısı, 6. yüzyıl

Eski püskü bir Bizans üniforması giymiş Güney Slav kabilesi üyesinin başında Germenlerden ele geçirilmiş bir tolgası, elinde balta ve muhtemelen Slav kökenli kısa mızraklar var (Ana kaynaklar: Güney Slav eyer süslemesi, Kuzey Yunanistan, 7. yüzyıl, Werner kazısı; tolgası, St. Vid, 6-7. yüzyıl, Arkeol. Müz., Split; balta, Butrint, Arnavutluk, 6-8. yüzyıl, Anamali kazısı; mızraklar, Dalmaçya, 6-7. yüzyıl, Mus. of Croat Arch., Split).

Klarafalva'dan tunç kemer ucu, Avar, 8. yüzyıl. Bir zamanlar Macar işi olduğu düşünülen bu bezemeli parçada, Orta Asya ve İran'da popüler bir motif olan atlı avcı resmedilmiştir. Moğol yayına benzer bir silah ve büyük bir kapaklı sadak kullanır (Mora Ferenc Müzesi, Szeged).

Balkan Bulgarlarını bir süre egemenlikleri altına alan Avarlar, doğu steplerinin Cürçenlerinin soyundandır. İçlerinde Doğu İranlı Akhunlar da olması muhtemeldir. Tıpkı kendilerinden önce gelen Hunlar gibi, Avarlar da Avrupa'nın içlerine kadar ilerleyerek Macaristan ovasında üslenmişlerdir. Dış görünüşleri Moğollara benzeyen, saçlarını Hyung-nu'lar gibi atkuyru-

ğu şeklinde uzatan Avarlar, doğudan beraberlerinde tam anlamıyla gelişmiş bir devlet teşkilatı da getirmişlerdir. Hayal gücünün sınırları ne kadar zorlarsa zorlansın, Avarları barbar olarak nitelemek mümkün değildir. Üstelik Avarlar, askeri konularda düşmanlarından genellikle daha gelişkinlerdi. Hâlâ konar göçer bir kavim olsalar da, Orta Avrupa'ya ulaştıkları sırada artık

H: Hazar Kağanlığı, 7-10. yüzyıl

H1: Alan soylusu, 8. yüzyıl

Bir Alan soylusunun Kuzey Kafkasya'daki mezarında giysilerin hemen hemen eksiksiz olarak, başka kazılarda da Alan soylularının silah kuşamları bulunmuştur. Bu resim, bu bulgulara dayanır: Madeni tepelikli deri kaplama başlık veya miğfer, İranî-İslami tarzda kaftan, tamamen eğri ve uca doğru incelen kılıç, içinde bileşik tek bir yay olan sade bezeli deri yay kılıfı ve kını gümüş, kabzası gümüş işlemeli çok güzel bir kama (Ana kaynaklar: Giysi ve okçuluk malzemesi, Moschevaya Balka, 8-9. yüzyıl, Etnog. Müz., Petersburg; kemerler ve diğer silahlar, Alanlara ait çeşitli mezarlardan, 7-9. yüzyıl, Pietnyeva kazısı).

H2: Hazar süvarisi, 9-10. yüzyıl

12. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşan örme zirh yelekleri, Hazarlar, Bizanslılar ve İslam devletleri kullanırdı. Buradaki ağır zirhli süvarinin başında, omuzlara dek inen zincir örme bir külahın üzerine takılmış yekpare demir miğfer ya da belki erken ortaçağda İskandinavya'da bulunanlara benzeyen miğfere tutturulmuş örme boyun ve omuz zirhi var; kollarıyla bacaklarını ensiz metal levhalardan yapılmış muhafazalar koruyor. Onu Türk step

tarzına yaklaştıran tek şey, hafif eğri kılıcı (Ana kaynaklar: Nagyszentmiklos Hazinesi, Romanya-Macaristan sınırı, 7-10. yüzyıl, Kunsthist. Mus. Viyana; savaş baltası, Güney Urallar, 9-10. yüzyıl, Mazhitov kazısı; miğfer, Güney Urallar, Hazar-Bulgar, 10-11. yüzyıl, Mazhitov kazısı; kılıç, kemer ve kamçı batı stepleri, 9-10. yüzyıl, Pietnyeva kazısı).

H3: Harezmli Müslüman paralı asker, 9-10. yüzyıl

Yazılı kaynaklara göre Hazar kağanının hassa muhafızı olarak hizmet veren Müslüman askerler, İranî-İslami tarzda donanırdı. Bu askerin bakır kaplı demir miğferi ve miğferinden omuzlarına dek inen boyunuğu var. Uzun yenili ve yen uçları çift katlı örme zirhi, demir yaprak göğüs zirhi takviye ediyor. Arap tarzı enli düz kılıcının, Ermeni işi tunç kabzası var. Sancağının tepesindeki yaldızlı "uç", silah değil, o dönemin alemi (Ana kaynaklar: Nişapur, İran'dan duvar resimi parçaları, 10. yüzyıl, Met. Mus., New York; kılıç muhafazası, Rabadhah, Arabistan, 7-10. yüzyıl, Kral Suud Üniv. Müz., Riyad; erken dönem İslami miğfer, Irak, 7-8. yüzyıl, Brit. Mus.; tunç kemer ve koşum süslemeleri, Nişapur, İran, 9-11. yüzyıl, Met. Mus., New York ve Arkeol. Müz., Tahran; seramik kap, Nişapur, İran, 9-10. yüzyıl, Mus. Orient Art, Roma).

H

Hazar Kağanlığı (7-10. yüzyıl)

1. Alan soylusu

2. Hazar süvarisi

3. Harezmli Müslüman paralı asker

Yarhoto'daki bu hasarlı resim, büyük ihtimalle beyaz sancaklı bir Uygur savaşçısını gösterir. Yay kılıfı, kurulmuş bir yay alacak tarzdadır. Kılıcı hafif eğridir. Zırh kuşanmış asker, görülebildiği kadarıyla sağ kolundaki zırhı gevşetmiştir (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, MK III 17, Berlin).

göçer değillerdi. Başkentleri altın ve silah açısından zengin bir çadırkentti. Ülkelerini, Roma Pannonia eyaletinin var olan kalelerinden de yararlanarak, bir müstahkem mevkiiler kuşağıyla çevrelemişlerdi.

Avarların stratejisi, istiladan ziyade akına dayanırdı. Arkeolojik verilere göre, Attila'nın Hunlardan çok daha fazla atları vardı. Zırhlı süvari önemli bir rol oynamasına rağmen, orduda çok sayıda Slav piyade de bulunuyordu. Bizans egemenliğindeki Se-lanik ile Konstantinopolis'i kuşatmaları, Avarların hem bol ve etkili kuşatma makinelerine hem de onları kullanabilecek adamlara sahip olduklarını gösterir. Göktürkler gibi Avar seçkin süvarisi de ok ve mızrakla savaşırken demir yapraklı veya kalın keçeden zırhıyla korunurdu. Demir yaprak veya keçeden yapılmış Avar at zırhı, hayvanın alnını, boynunu ve sağrısını korurdu. Yine Avarların buna benzer başka bir süvari zırhı da, muhtemelen Çin'de ve Orta Asya'daki mezar heykelciklerinde görülenlere benze-

yen boyun zırhıdır. Daha kavisli ve muhtemelen Hunlarınkinden daha kısa olan Avar bileşik okunun, Çin okundan geldiği çok açıktır. Avarlar, tek kenarı keskin ve çoğunlukla da düz kılıç kullanırdı. Avar mızrağının ortasındaki işlevi belirsiz bağın bir tür bileklik olduğu tahmin edilir.

Avarların askeri ve kültürel etkisi Hunlardan çok daha fazla olmasına karşın, çoğu Avrupalı onları Hunlardan az tanır. Avar ağır süvarisi, yıllar boyunca Bizanslılar için ideal model olmuştu. Yine Bizanslılar, üzüngiyi ve bir ihtimalle de askerlerin kullandığı ahşap çatkılı eyerle daha güçlü oku onlardan almıştır. Bol kesimli süvari tuniğini, boynu koruyan *strogguli-on* adlı boyun zırhını, fazladan bir askı yeri olan süvari kargısını, yeni tarz at zırhlarını, çadırlarını ve ok fırlatan mancınığı da yine onlardan kopyalamışlardır. Hatta Bizanslıların *theme*'si –yani mevcut taşra garnizonları çevresinde örgütlenen idari taksimat sistemi– bile büyük olasılıkla Avar devletindeki askeri-idari taksimatı örnek almıştır. Aynı şekilde Batı Avrupa da –her ne kadar İspanya'daki Müslümanlarla birkaç nesil sonra Macaristan'ı fethedecek Macarların da benzer etkileri söz konusu olsa da– yeni süvari tekniklerini Avarlardan öğrenmişti.

670'li yıllarda Rus steplerini ele geçiren Hazarlar ya da Hazar Türkleri, bir asır kadar sonra devletin yönetici sınıfının Museviliği benimsemiş olmasından dolayı, gayet iyi hatırlanır. Birçok step kavmi gibi Hazarların da kökenleri tek bir etnisiteye dayanmıyordu. Ama diğerlerinden farklı olarak kurdukları devlet daha uzun yaşamıştır. Daha Araplar güney sınırlarına dayanmamışken, onlar Sasanilere karşı Bizanslılarla ittifak kurmuşlar ve bu geleneksel dostluğu Sasaniler çöktükten sonra da sürdürmüşlerdi. Ancak Arapların Sasanilere göre çok daha zorlu bir komşu olduğu ortaya çıkınca, bu çatışma Hazarların Kafkaslar'daki başkentlerini kuzeye, İdil Nehri'nin ağzına taşımasına yol açtı. Şaman inancına bağlı olan Hazarlar, kağanlarının peşini stepin kuzeyindeki ormanlara kadar bırakmayan bir Emevi ordusu karşısında aldıkları ezici yenilgiden sonra neredeyse Müslümanlığı kabul edeceklerdi. Ancak kağan verdiği sözden dönmeyerek Bizanslılarla olan eski ittifakı

tekrar canlandırmıştı. Bundan kısa süre sonra da yönetici seçkin sınıf Museviliği kabul etmiştir. Gerçi bu zümre içinde de kaç kişinin din değiştirdiği hâlâ tartışmalı bir konudur. Musevî olmayanlarsa ya Hristiyan olmuş ya da 11. yüzyılda devletleri çöktükten sonra halkın çoğunluğu gibi Müslümanlığı seçmişti.

Hazarların uzun tarihi, onları gelip geçici göçer devletlerinden farklı kılar. Hazar topraklarından geçen büyük nehirlerin boylarında ticaret şehirleri kurulmuştur. Bunları çoğu, çadır ve derme çatma ahşap binalardan kurulu –tek tük tuğla ya da kerpiç yapının da görülebildiği– kentlerdi. Türk kökenli Hazar kavmi dışında, kuzey ormanlarındaki Fin-Ugur boyları ve Slavlardan Kafkaslar'daki Farisi diller konuşan kavimlere kadar 25 kavim, kağanın sarayına rehine gönderirdi. Asıl Hazarlar konar göçerdi. Kışın kışlakla-

rında çadır kentler kurar, yazın sürüleriyle uzak yazlaklara –yani yaylalara– göçer, bu arada tarım ve balıkçılıkla da uğraşırlardı. Hazar ordusu da yüzyıllar içinde değişimler geçirmiş, ilk zamanların sıkışık nizam saldıran o uzun saçlı süvarisinin yerini kılıç ve kargı ile donanmış ağır süvari almıştır. 10. yüzyıl başlarında tolga takan, metal örme ya da yaprak zırhlar kuşanan profesyonel bir ordu kurmuşlardı. Sonraki Hazar ordusu içinde, Maveraünnehir'in güneyindeki Harezmi'den gelen yaklaşık 7.000 Müslüman paralı askerden oluşan hassa muhafızları da vardı. Elbette Hazarlar da kendi sınırları dışında hizmet vermişlerdir. İlk dönemlerde Sasaniler, Hazarlı tutsakları orduya devşirirdi. Hazarlılar birçok savaşta da Bizanslıların safında paralı asker olarak görev yapmışlardır.

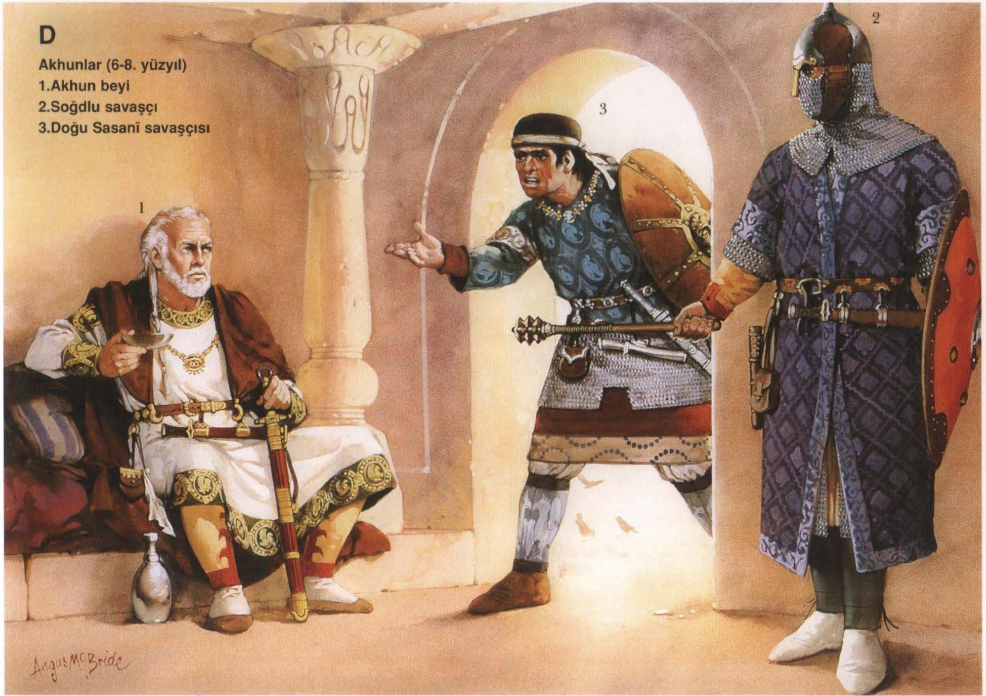
İPEK YOLU

Orta Asya'yı kat eden İpek Yolu, hem bölgeye büyük zenginlik getirmiş hem de komşu imparatorlukların dikkatinin de buraya yönelmesine neden olmuştur. Tıpkı Kuça gibi vahalarda kurulan ve yerel beyler tarafından yönetilen menzil yerleşimleri, bağımsızlıklarını korumak amacıyla Çinlilere haraç ödemişlerdir. Bu gibi yerleşimlerin sakinleri arasında göçer İranlılar, Türkler ve Moğollar da vardı. Bu beylikler, ordularını da en az Tibet, Hindistan, Çin ve Maverâünnehir'den gelecek pazarlarına doluşan tüccarlar kadar çeşitlilik gösteren kaynaklardan devşirmişlerdi. 7 ve 8. yüzyıllarda, Tang Hanedanı sırasında Çin yeniden saldırganlaşıp batıda Balkaş Gölü'ne dek uzanan toprakları ele geçirmiş, ancak Abbasilerin Maverâünnehir'i ele geçirmesi, güç dengesini tekrar kurmuştu. Tang Hanedanı çöker, göçer imparatorlukları kurulup yıkılırken, bu Orta Asya vahaları refahın ve sürekli artan ticaretin keyfini sürüyorlardı. Tibet de bir süreliğine de olsa kuzeye doğru yayılmış, 10. yüzyıla kadar bağımsız olan Hotan civarındaki doğu vahalarını neredeyse abluka altına alacak bir konuma gelmişti. Soylarını İranlı Sakalara dayandıran Hotanlılar, Budist oldukları için Hindistan'la yakın ilişki içindeydiler. Hotan, önemli bir Budist kültür merkezi haline gelmiş, İslamın yayılmasına karşı yüzyıllar boyunca direnç göstermiştir.

Bu tür vaha beyliklerinin orduları küçük olsa da gayet iyi donanmış oldukları görülür. 4. yüzyıl sonlarında Kuça'yı ele geçirmek için 70.000 Çin piyadesiyle 5.000 süvari gerekmiştir. Böylesine büyük bir ordunun istila tehdidi altında Kuça beyi ve tabileri, şehirlerini korumak için bir garnizon bırakarak civardaki kalelere çekilmişlerdi. Çekilirken de kalan askerlerin sayısını fazla göstermek için, surların çeşitli yerlerinde tepeden tırnağa teçhizatlı ahşap asker kuklaları yerleştirmişlerdi. Kuça beyi, muhtemelen komşu göçer kavimlerden topladığı ve 200.000'e ya-

kın mevcudu olduğu söylenen dev bir orduyla şehrini kurtarmak için geri dönecekti. 7. yüzyıldaki çeşitli Çin seferlerinde Maverâünnehir'de esir alınan Türkler ve Soğdlular, Kuzey Çin'deki Ordos'ta hapsedilmişlerdi. Üzerinden bir yüzyıl bile geçmeden bu tutsakların soyundan gelenlerin, Tang Hanedanı'nı temellerine kadar sarsan Çinli asi Lüšan'ın (An Lushan) ordusuna katıldıkları kayıtlara geçmiştir. Aslında Soğdluların Çin üzerindeki etkileri çok büyüktür: Çin'i Hristiyanlık gibi Batı dinleriyle tanıştırmış ve Çinlilerin Chang-ân'da (Chang'an) kurduğu yeni başkentin tasarımı esin kaynağı olmuşlardır.

Lüšan isyanı karşısında Tang Hanedanı Uygurlarla ittifak kurmuştu. Batı Göktürklerinden gelen bu kavim, Dokuz Oguzlar adı altında bir boylar konfederasyonunun önderiydi. Uygurlar Doğu Türkistan'ın çoğuna egemen olmuş, istilacı Tibetlileri bölgeden sürmüş ve askeri gücü kadar kültürüyle de ünlenen bir devlet kurmuştu. Uygurların başkenti Orda-balık, demir zırhlı kapıları olan muazzam surları ve iç kalesiyle tanınırdı. İç kalenin tepesinde Çin'den ithal edilmiş ipekten yapılmış, yüz kişiyi içine alabilen ve kilometrelerce uzaktan görülebilen kağanın sırmalı otağı –ya da altın ordası– vardı. 758 yılında bir gezgin, toprak sarısı kaftan giyen, "barbar" başlığı takan ve etrafını muhafızlarının sardığı Uygur kağanını tasvir etmiştir. Bütün Türk boyları gibi Uygurlar da aslen göçer atlı okçulardı. Ordugâhları, merkezdeki liderin otağını çember şeklinde kuşatan asker çadırlarından oluşurdu. Çadırların arasında bırakılmış dört aralıktan ya da geçitten atların otağına ulaşılırdı. Bu otağın çevresinde ise kağana bağlı diğer 17 boyun önderlerinin çadırları yer alır, her önderin de etrafını en az o sayıda çadır ve bunları dolduran askerleri çevrelerdi. 8. yüzyıl ortaları itibarıyla Uygurlar büyük ölçüde kentlerde, köylerde ya da demirei köylerinde yerleşik hale geçmişlerdi. 765 yılında Uygur ordusunda süvari sayısı kadar piyade bulunuyor-

D

Akhunlar (6-8. yüzyıl)

1. Akhun beyi

2. Sogdlu savaşçı

3. Doğu Sasanî savaşçısı

D: Akhunlar, 6-7. yüzyıl

D1: Akhun beyi, 7. yüzyıl

İslamiyet öncesi Maveraünnehr'deki soylular, muhteşem giysiler giyiyor, gösterişli mücevherler takıyorlardı. Bu resimde step savaşçılarının özelliği olan uzun örme saçları dışında tamamen İran tarzı giyinmiş bir yönetici sınıf mensubu görülüyor. Kemerinden bir para kesesiyle mendil sarkıyor. Ayrıca ensiz kaması ile normalde kuzey steplerinin ve ormanlarının savaşçılarında görülen kın halkalı uzun ve düz bir kılıcı var (Ana kaynaklar: Kılıç, kın, kemerine astıkları ve mücevherleri Maveraünnehr ve iç steplerden, Pletnyeva kazısı; Pencikent sarayından duvar resimleri, 7-8. yüzyıl, Hermitage Mus.).

D2: Sogdlu savaşçı, 8. yüzyıl başı

Pencikent'teki duvar resimlerinde birçok askerli giysi ve teçhizat tarzı resmedilmiştir. Bu çizim, nispeten sade bir örneğe dayanır. Askerin demir ve köseleden oluşan parçalı tolgasının, boyunu ve alnına kadar da yüzünü kaplayan bir kısmı var. Tunığının altınaysa yarım kollu örme zırh bir yelek giymiş. Kemerinden bü-

yük bir kamayla bir divit ve bir para kesesi sarkıyor. Ağır tunç gürz, yine benzer bir nesneye bakılarak çizilmiş, ancak bu nesnenin bir ev eşyası süsü olması da mümkündür (Ana kaynaklar: Sivri çıkıntılı tunç "nesne", Türkistan'dan, şu anki yeri bilinmiyor. Duvar resimleri Pencikent'ten, 7-8. yüzyıl. Hermitage Mus.; İranî tolga Oskal'dan, 8-9. yüzyıl, Hermitage Mus.).

D3: Doğu Sasanî savaşçısı, 7-8. yüzyıl

Günümüzde Afganistan olan yerin savaşçı seçkin sınıfı, esas olarak Orta Asyalılar gibi silah kuşanır ancak İran tarzında giyinirdi. Bu savaşçı örme zırhını, vücuduna sıkı oturan tunığının altına giymiş. Göçerler gibi yumuşak çizmeler giymek yerine bacaklarını süslü deri dolaklarla sarmalamış. Kaması da Türk kavimlerinde görülenlere göre daha küçük. Kılıcı, Sasanî uzun kılıcıyla Orta Asya proto-kılıcı arasındaki geçiş dönemine ait bir örnek (Ana kaynaklar: Sasanî kaması, 6-7. yüzyıl, Met. Mus. New York; Sasanî veya Sasanî sonrası kılıçlar, 6-7. yüzyıl, Brit. Mus., Met. Mus., Tenri Sankokan Mus., Tokyo; duvar resmi, Fundikistan Budist manastırı, 6-7. yüzyıl, Arkeol. Müz., Kabıl; "av sahnesi" kaya rölyefi, 7-8. yüzyıl, *in situ*, Tak-i Bustan, İran).

Hoço'da bulunan 8. yüzyılda ipek üzerine yapılmış bu parçalanmış resimde Manici bir metin ile kısa burun muhafazalı miğferliyle iki asker görünür (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, MK III, Berlin).

du. Ama yine de Çinlileri asıl etkileyen ağır zırhlı atlı okçulardı. 835 yılında Uygurlar, Çinli bir prensese refakat etmeleri için yedi kadın atlı okçu göndermişlerdi. Ne var ki prensesin bunu nasıl karşıladığı, maalesef kayıtlara geçmemiştir!

Uygurların düşmanlarına saldıkları dehşet ile çevik manevra kabiliyetleri ve yağmacılıkları zaman içinde hiç eksilmemişse de tümtüyle yenilmez de değillerdi. Tang Hanedanı karşısındaki asiler ordusu 784 yılında yüksek bir mevkide konuşlandığında, Uygurlar onlara önce önden, sonra da arkadan hücum etmişti. Ama Çinli asiler ikinci saldırıyı karşılamakla kalmayıp geride bıraktıkları yedek kuvvetlerle pusu kurarak düşmanlarını yakalamayı başarmışlardı. Diğer kadim Türkler gibi Uygur savaşçıları da saçlarını uzatır ve buklelerini aslan yeleğine benzetirlerdi. Seçkinleri Çin ipeği giyerdi —bu ipek de Tangların, askeri hizmetleri karşılığında Uygurlara ödediği be-

dellerden sadece biriydi. Sancaklarının çoğu beyaz olur, sefer sırasında havanın kendilerinden yana olmasını sağlamak için "yada taşı" (veya yağmur taşı) diye andıkları ve sihirli olduğuna inandıkları taşları kullanırlardı. Ayrıca Uygurlar, göçer Türkleri yerleşikleştirmeleri —ya da "medenileştirmeleri"— sayesinde büyük itibar görmüşlerdir. Uygurların başkenti Orda-balık'ta bulunan ünlü bir yazıtın da dediği gibi: "Yaban geleneklerinin diyarı, dökülen kanların buğularının tüttüğü bir yerken halkın sebze yediği bir ülkeye dönüştü; kıyımlar diyarıyken iyiliğin ululandığı bir diyar oldu." Uygurların kağanı, Kırız akınları sonucunda devrildiyse de, onlar birkaç yüzyıl daha yaşayacak iki küçük devlet kurmuşlardır.

Emevi ve Abbasilerin süregiden ilerleyişine karşı direniş bayrağını, Tanrı Dağları'nın batısındaki başka bir Türk kavmi olan Karluklar devralmıştı. *Yabgu* denilen hanları, bir yandan Sogdlu multecilere ve muhalif Müslümanlara kucak açar ve Arap idaresi altındaki bölgelerde çıkan isyanları desteklerken, bir yandan da İslamiyet'in kendi halkı arasında yayılmasına izin vermiştir. Aynı dönemde Balkaş Gölü'nün güneyindeki Yedisu yöresinde Nasturi Hristiyanlığı kabul edenler de olmuştur. Ortadoğu kültürlerinin bu şekilde nüfuzuyla Karluklar kısa süre içinde Tanrı ve Altay Dağları'nın kuzeyinde yaşayan göçerlere göre gelişkin bir kavim haline gelmiş, ama öte yandan merkezi bir devlet yapısı kurmak yerine bir kabileler konfederasyonu olarak kalmayı tercih etmişlerdir. Karluk askeri teşkilatının kaba hatları dışında hiçbir bilginimiz yoktur. Karlukların elindeki ticaret şehirlerinden çıkan savaşçıların sayısı, "Yigitlerin Şahi" *Yalan Şah*'ın idaresi altında olan ve 80.000 asker toplayabilen Suyab'dan (bugünkü Akbeşim) Çigillerin merkezi olan Yer kentinden gelen 3.000 askere kadar değişiklik gösterir. Arap kaynakları böyle altı merkezin hep bir araya gelerek, hepsi de al giyen en az 47.000 savaşçı çıkardığını yazar.

Karlukların kuzeyinde, haklarında daha da az şey bilinen ve daha ilkel bir topluluk olan göçer Kimekler vardı. Kimekler Ural Dağları'nın doğusundaki steplerin kuzey eteklerinde yaşarlardı. Güneylerindeki Oğuzlarla sıkı ilişkileri olan Kimekler, kış soğu-

G

Uygurlar

1. Uygur prensi

2. Uygur ağır süvarisi

3. Soğd tüccarı

G: Uygurlar, 8-9. yüzyıl

G1: Uygur prensi, 9. yüzyıl

Prens başlığının tam anlamı bilinmese de mevkisini gösterdiği neredeyse kesindir. Kemerinin altındaki enli kuşak 15. yüzyılda Müslüman Timurlu devletinde de kullanılacaktır. Yay kılıfı ve sadak ise tam gelişmiş ortaçağ formlarındadır. Prens dıştan görünmeyen bir kemere bağlı kayışlarına asılı çizmeleriyle eski giyim tarzını hatırlatır (Ana kaynaklar: Sayan Dağları'ndan kılıç, 10. yüzyıl, Khudyakov kazısı; Bezeklik'teki Uygur duvar resimleri, 9-10. yüzyıl, Berlin, muhtemelen 2. Dünya Savaşı'nda tahrip olmuştur; Turfan'daki Budist Uygur duvar resimleri, Staat Mus. Berlin).

G2: Uygur ağır süvarisi

Yapraklı kafa siperi, Uygur dönemine kadar kalmış görünüyordu. Bu askerin başında içi kalın dolgu deri altlığın üzerine tunç pullarla yapılmış bir siper var. Zırhın kalan kısmı, bazıları cıvalı kö-

sele yapraklardan oluşuyor (Ana kaynaklar: Sayan Dağları'ndan kılıç, 10. yüzyıl, Khudyakov kazısı; yapraklar, Miriam, 8-9. yüzyıl, Brit. Mus.; Uygur dönemine atı kâğıt üzerinde resimden parça, Yarkent, 9. yüzyıl, Staat Mus., Berlin).

G3: Soğd tüccarı, 9. yüzyıl

Birçok kavimden tüccarlar İpek Yolu'nda seyahat ederdi, ama en kalabalıkları arasında Maveraünnehir'den gelen Soğdular da vardı. Bu tüccar, çift hörgüçlü devesi üzerinde birkaç yük at koşumu süsü getirmiş. Sert hava koşulları nedeniyle karışık Orta Asya tarzı giyimine kendi Soğd tarzını da eklemiş. Türk tarzı kılıç kemerinden İran işi bir kılıç sarkıyor (Ana kaynaklar: Kılıç, Nişapur, 9-10. yüzyıl, Met. Mus., New York; Müslüman tüccar heykeli, Tang, 9. yüzyıl, Royal Ontario Mus.; Bezeklik'teki Uygur Budist duvar resimleri, Berlin, 9-10. yüzyıl, muhtemelen 2. Dünya Savaşı'nda tahrip olmuştur).

Tunc koşum süsleri: A- Hyung-nu, Ordos bölgesi, 4-5. yüzyıl (Egami kazısı); B- Kadim Türk, 6-10. yüzyıl (Khudyakov kazısı); C- Kırgız, 6-8. yüzyıl (Khudyakov kazısı); D-E- Kimek, 9-10. yüzyıl (Khudyakov kazısı); F- Kırgız, 6-8. yüzyıl (Khudyakov kazısı).

ğuna karşı yeraltı kışlakları kurmuş, ama herhangi bir yerleşim inşa etmemiş ve Müslüman da olmamışlardır. Uzak kuzeyden yapılan kürk ticaretinde hayatı bir halka olan Kimekler geride çok sayıda ahşap bal-bal (mezar anıtı) bırakmışlardır. Savaşçı Kıpçaklar, ileriki tarihlerde, işte bu Kimeklerin içinden çıkarak Rusya'nın ve Balkanlar'ın içlerine kadar nüfuz edecek ve stepleri fethedeceklerdir.

Askerî, siyasi ve kültürel açıdan çok daha önemli olan Karahanlılar, en az bilinen Müslüman hanedanlıklardandır. 9. yüzyılın Karluk kabile federasyonunun içinden çıkarak 10. yüzyılda İslam'ı benimsemişlerdi. Aynı yüzyılın sonu itibarıyla büyük güç sahibi olan Karahanlılar, Tanrı Dağları'nın iki tarafına yayılı geveşek bir kabileler konfederasyonunu yönetiyordu. 11. yüzyıl ortalarından sonra Tanrı Dağları'nın iki yanında iki ayrı Karahanlı devletinden söz edilebilir. Onların yönetimi altında İslam Türkistan'ın doğusunda yayılırken Maverâünnehir'in Türkleştirilmesi

hız kazanmıştı. Karahanlılar (bu ad onlara 19. yüzyıl-da hem de hatalı biçimde yakıştırılmıştır) tam anlamıyla Müslüman sayılabilecek ilk Türk hanedanıydı ve doğudaki başkentleri olan Kaşgar üzerinden Budist Uygurlar ve Hotanlılarla savaşmışlardı. Uygarlıklarıyla kültürlerinin temelinde İslam kadar Budizm ve Manicilik de vardı. Başka diyarlara benzemeyen bu diyardan gelen ve hızla Abbasi ordusunda hâkim konuma yükselen Türk savaşçı sınıfı, kendine özgü Doğulu etkilerini de Abbasi Devleti'ne taşımıştı. Türkçe edebiyatın ilk büyük örnekleri de (*Kutadgu Bilik*, *Divanü Lügati't-Türk*) Karahanlı döneminde verilmiştir.

Karahanlıların imparatorluğu, Tanrı Dağları'nın iki yanında da bulunan bir dizi ülûsten oluşuyordu. Ordularını hâlâ aşiret ilişkileri şekillendiriyordu –beyler kendi boylarından gelen savaşçıları yönetirdi. Ortaçağın çoğu Müslüman devletin aksine, ordusunda pek fazla *gulam* ya da *mamluk* türü paralı asker ya da devşirme yoktu. Merkezi kontrolün gevşekliği, önce Maverâünnehir'in yerli askerî aristokrasisinin tekrar canlanmasına yol açmış, arkasından da feodal olarak tanımlanabilecek olan ve *ikta* olarak adlandırılan askerî yurtluk sistemi ülkeye yayılmıştır. Eski alışkanlıklar başka alanlarda da yeni kisveler altında sürüyordu. Artık boylar beylerinin ordugâhının değil de caminin çevresinde toplanıyordu. Sınır boylarında kurulan ve dervişlerle gazilerin konakladığı ribatlar, yani müstahkem hisar/kervansarayların kökeninde muhtemelen müstahkem Budist manastırları yatar –tıpkı günümüzde Kırgızistan'da yer alan Aşağı'nda ki eski bir manastır olan Taşrabat gibi. 1008 yılında Müslüman bir yazar Karahanlı savaşçıları, "ablak su-rathı, küçük gözlü, yassı burunlu, seyrek sakallı, demir kılıçlı ve kara donlu adamlar" olarak tarif etmiştir. Maverâünnehir'de bulunmuş bir dizi hasarlı satranç taşı, Karahanlı askerlerin donanımı hakkında fikir verir. Karahanlı devletinin son yıllarına kadar taşra birliklerinde gayrimüslim askerler de yer almıştır.

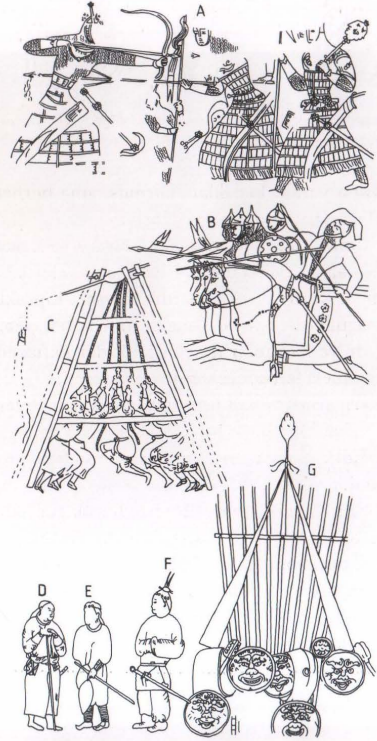

Halkalı veya yaprak zırh kuşanmış ve yüzünden boynuna inen zırh takmış savaşçılar, doğudaki Uygurlardan ziyade batı stepleri, Maverâünnehir ve İran'da görülür. Hoço, 8-9. yüzyıl (Staatliche Mus. Preuss. Kulturbesitz, MK III 6330, Berlin).

ÜÇÜNCÜ DALGA

Rusların Hazarlara yönelik saldırıları yüzyıllardır ayakta kalan bu devleti zayıflatmışsa da, bu saldırıların dizginlerinden boşanmış başka göçerlerin de batı steplerini doldurmasına yol açtığını söylemek, bu olguyu fazla basite indirgemek olur. 9. yüzyılda, üçüncü göçer dalgasıyla, İdil Nehri ile Ural Dağları arasındaki atadan kalma otlaklarından kalkan Peçenekler, Karadeniz steplerini istila etmek üzere sökün etmişlerdi. Peçenekler Türkçe konuşsalar da, aralarındaki Fin-Ugur ve İran kökenli göçer boylarıyla, pek çok kavimden daha karışık bir yapıları vardı. Nesillerdir steplere doğru ilerleyen Rusların yerleşimleri ve kaleleri yakılıp yıkılıyordu. Peçeneklerin, Tuna Nehri'nin kuzeyindeki Eflak otlaklarını da bu dönemde ele geçirmiş olması söz konusuysa da, Bizanslıların 10. yüzyılın büyük bölümünde nehrin iki yakasına da hâkim olduğuna dair bilgiler dolayısıyla, bu konu tartışmalıdır. Ama Peçeneklerin Orta Boğdan'ı egemenlikleri altına aldıkları kesindir. Bu arada ovalardaki Slav nüfus da neredeyse yok olmuştur. Karpatlar'ın güneyindeki vadileri de dolduran göçerler, 11. yüzyılda Tuna Nehri'nin kuzey kıyısına yerleşmişlerdi. Kendilerinden sonra gelmeye devam eden göçer kavimler tarafından yerlerinden edilen Peçenekler Macaristan'a çekilerek yüz yıldan uzun süre bağımsız olarak orada yaşamışlardır.

Bu dönemde, anlaşıldığı kadarıyla Bizanslılar diğer Peçenek boylarını da Tuna sınırlarına *feoderati* olarak yerleşmeye teşvik etmişlerdi. Ancak 11. yüzyıl ortalarında Aşağı Tuna'daki bu Peçenekler dönüp Bizanslı ev sahiplerine saldırmışlar, onları durdurarak mücadeleyi kaybetmelerine yol açan şey ise bir salgın olmuştu. Bizanslılar onları göçer hayat tarzlarına hiç uygun düşmeyen dağlara yerleşmeye zorlamışlardıysa da, Peçenekler tekrar Tuna boylarındaki düzlüklere göç ederek, sözde Bizans hâkimiyetine bağlı bir yerel askeri aristokrasi halini almışlardı. Diğer yerlere yerleşen Peçeneklerse giderek Torkiler ve Kıp-

Pencikent sarayındaki duvar resimleri, Maveraünnehir, 7-8. yüzyıl (Hermitage Mus., Petersburg): A- Piyade savaşı, Kölegeş'teki gümüş tabağa işli savaş sahnesiyle benzerlik dikkat çeker; B- Süvari savaşı; C- Kol gücüyle çalışan mancının ilk resimlerinden biri; D- Bir Göktürk; E- Taşkentli bir gezgin; F- Tudan Hanedanı savaşçısı; G- Aemler, bayraklar ve savaş davulları.

çaklar (aşağıya bakınız) gibi başka göçer kavimlerle karışmışlardı. Romanya'da günümüzde Dobruca'da yaşayan Türklerin Osmanlı döneminde buraya yerleşenler değil, Peçenek ve Kıpçakların ardılları olduğu da iddia edilir.

Askeri bakımdan Peçenekler gevşek bir boy lar ve soylar birliği olarak kalmışlardır. Baş çeken boyun kökenleri muhtemelen Maveraünnehir'deki Müslüman yayılmasında kaçanlara dayanır. İnançlarının Zerdüştlük ile Manicilik'in bir karışımı olduğuna da-

Çin resimli ipek tomari "On Sekiz Şarkı ve Göçer Kavalı"ndan "Wen-Chi Hatun'un Kaçırılması". Bu 14. yüzyıl kopyası, 8. yüzyıldaki orijinal eserin replikasıdır. İstilacı göçerler yaprak zırh kuşanmış ve ok, sopa ve düz kılıçlarla silahlanmışlardır. Atlarında ise iki tür at zırhı vardır (Metropolitan Mus., Dillon Fund 1973.120, New York).

ir ipuçları vardır. İlk Peçenekler herhangi bir tahkimat yapmamışlar, tam tersine ele geçirdikleri Rus kalelerini de yıkmışlardır. Öte yandan belalı *federatiler* olarak Bizanslılara hizmet veren sonraki Peçeneklerinse mevcut yerel yerleşimlerle iç kaleleri kullandığı çok açıktır. Peçenekler savaşta ele geçirdikleri tutsakları fidye karşılığında serbest bırakırlardı ve bu onların önemli bir gelir kaynağıydı. Yüzlerini tıraş ettikleri ve nispeten kısa tunik giydikleri kayıttır. Yuf boruları ya da nefirleri Mevarünnehir'de kullanılabenzer. Ana silahları bileşik yay ile eğri kılıçtır. Bizanslı vekayiname yazarları Peçeneklerin sayılarının çok olduğuna işaret ederken "aslı" bir silah ve zırh sıkıntısı yaşadıklarına da dikkat çeker. Güney Rusya'daki (büyük ihtimalle) Peçenek mezarlarında kısa kollu örme zırh yelekler, uzun tolğalar ve insan yüzüne benzetilmiş tunç tolga miğfer siperlikleri bulunmuştur. İslam kaynakları Peçeneklerin ordusunu, Bizanslıların ordusuna göre küçük bulur, süvari ve piyade taktiklerini kullandıklarını kaydeder. Kanatları oluşturan süvariler Bizanslılara peş peşe dairesel

oklu saldırılar yaptıktan sonra merkezini piyadenin oluşturduğu bütün ordu düşmanı yok etmek için saldırırdı.

Müthiş Kıpçaklar sökün etmeden önce, Peçeneklerin peşinden başka küçük göçer Türk boyları da batıya gelmişlerdi. Bunların arasında, yaygın bir coğrafyada yaşayan Oğuzlardan gelme Uzlar ya da Torkiler vardı. Bu boyların aynı zamanda Peçeneklerle de bağlantılı olması muhtemeldir. Önceki yüzyıllarda İran'ın kuzeydoğu sınırı boylarında görülen Oğuzlar ise giyim ve kültür açısından İranlılara çok benziyorlardı. Peçenekler gibi yüzlerini tıraş ediyorlardı ama aralarında keçi sakallılar da vardı. 10. yüzyılın sonlarında İslam sınır boylarında yaşayan Oğuzlar Müslümanlığı kabul ederken, arta kalanlar da Kimekler gibi çevrili oymalı ahşap mezar anıtları dikip etrafını taş *balballarla* çevreliyorlardı. İşte bu Oğuzlardan olan Uzlar, daha sonra Kıpçaklarca yerlerinden edilmiş, batıya yönelmiş ve Peçeneklerin elinden batı steplerini almışlardı. Ancak bu topraklardaki hâkimiyetleri uzun sürmemişti, çünkü kendilerinden he-

men sonra peşlerinden gelen Kıpçaklar tarafından dağıtılmışlardı. Rus sınırı boyunca yerleşen Uzlar giderek Slavlaşmış ve Karakalpaklar adıyla 12. yüzyılda ve 13. yüzyılın başlarında Rus ordusunda süvari olarak önde gelen bir rol oynamışlardı. Kalanlarıysa daha güneye inerek Bizanslıların hizmetine girmişlerdi.

Oğuzların Doğu Avrupa'daki bu ilk maceraları ne kadar kısa idiyse, kültürleri de o kadar kendine özgüydü. Av ve toy âdetleri, bunları miras aldıkları Göktürklerinkiler kadar mükelleftir. Ancak 14. yüzyılda yazıya geçirilebilen Oğuzların *Dede Korkut Kitabı*, Batı dillerine çevrilen çok az sayıdaki Orta Asya Türk destanından biridir. Oğuz savaşçıları 11. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'nun hemen hemen bütün İslam ordularında, 9. yüzyıldan itibaren Bizans ordusunda ve hatta İspanya ile Fas ordularında bile yer almışlardır.*

Berendiler, ya Oğuz kökenli ya da Kıpçaklarla yakın akraba olabilecek bir başka küçük Türk boyudur. 11. yüzyılın sonlarından itibaren Rus kroniklerinde görünmeye başlamışlar ve bazı Peçenekler ile Uzlar gibi Kıpçaklar tarafından yerlerinden edildikten sonra Rusya'nın step sınır boylarına yerleşmişlerdir. Bir kısmı da Macaristan'a çekilmiştir. Berendiler en önemli rollerini Rusya'da oynayarak Aşağı Dinyeper Nehri'ndeki Kiev ve Pereyslav prenslerine bol miktarda süvari temin etmişlerdir. Yine bu bölgede, Rus seçkinlerinin kendilerine denk tuttuğu bir askerî aristokrasisi olan Karakalpak Beyliği kurulmuştur.

Budist tapınağından ahşap levha üzerine resim, Dandan-Uilik, 7-8. yüzyıl. Atlı ve deve binicisi tek kenarı keskin uzun kılıç taşır ve üzengi kullanır (British Mus., Londra).

* 10. yüzyıl sonlarında kurulan ve 11. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşan Büyük Selçuklu Devleti, Oğuzların Orta Asya'dan Ortadoğu'ya uzanan bölgede kurduğu ilk büyük devletti. Bu devletin yapısında Ortadoğu ve İslam devlet geleneği göçer karakteriyle boy ölçüşecek derecede belirleyiciydi. Moğol yayılmasıyla yıkılan Selçukluların Ortadoğu'daki mirasını ve devlet anlayışını, 13. yüzyıl başlarında yine bir Oğuz boyunun kurduğu Osmanlı Devleti üstlenecekti -y.n.

ORMAN KAVİMLERİ

Büyük Avrasya steplerinin kuzey sınırı boyunca, bu steplerden daha geniş bir kuşak boyunca Rusya ve Sibirya ormanları uzanır. Bu ormanlarda yaşayanlar arasında Türk-Moğol dilleri, Fin-Ugur dilleri ve Slavca konuşan insanlar olduğu gibi Kuzeydoğu Sibirya'nın Tunguzları, Yakutları ile ilkel toplum yapısını koruyan başka kavimler vardır. Daha kuzeyde ise Kuzey Buz Denizi kıyılarına kadar hemen hemen hiç ağaç yetişmeyen donmuş tundralar uzanır. Rus İmparatorluğu'nun 16. ve 17. yüzyıldaki genişlemesine kadar Sibirya'da yaşayan halklar, dış dünya ile sınırlı ilişkilerini, güneylerindeki steplerle ve daha da güneydeki bölgelerle sürdürüyorlar ve sınırların tersine dünyadan tamamen kopuk halde yaşamıyorlardı. Rus prenslikleri aracılığıyla veya yerleşik ya da konar göçer Türk devletleri vasıtasıyla kürk, ahşap, balık ve başka ürünler ihraç ediyorlardı.

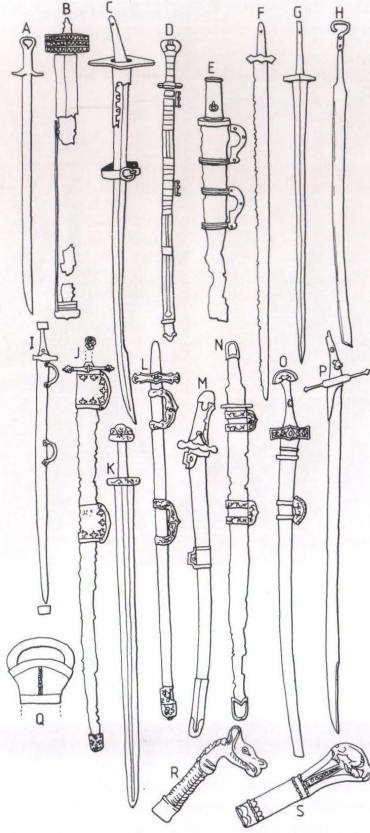
Steplerle orman arasındaki sınır bölgesinde ya da yakınlarında yaşayan bazı halklar için ticaret, hayati önem taşırdı. Bu durum, özellikle 7. yüzyılda Bulgar Hanlığı'nın çöküşünden sonra kuzeye göçen İdil Bulgarları için geçerliydi. Yukarı İdil ve Kama Nehirleri boyunca büyük bir alanı ele geçirip oradaki Fin-Ugur boylarını boyundurukları altına almışlar ve karmaşık bir ticaret toplumu kurmuşlardı. Önceleri gevşek biçimde Hazarlara tabi olan İdil (Volga) Bulgarları beraberlerinde gelişkin siyasi, sosyal ve askeri düzenlerini de getirmişlerdi. 10. yüzyılda Hazar boyunduruğundan kurtuldular. Abbasi halifesinin himayesine sığındılar, bunun sonucunda da kısa sürede Müslüman oldular. Liderleri, Arapçadan gelme *emir* unvanını aldı. Rusya'yı kendi dinlerine döndürebilmek için Musevî misyonerler gönderen Hazarlara ve Hristiyan misyonerler gönderen Bizanslılara karşı, İdil Bulgarları da Kiev'e Müslüman misyonerler gönderdiler. Bir süre Kıpçak saldırılarını ve ellerindeki zengin ticaret yollarına hâkim olmak isteyen Rusların çok sayıda istila girişimini savuşturdular, hatta Mo-

"Kuzeyin Muhafızı Bir İbليس Eziyor", Dandan-Uilik'ten bir Budist heykeli, muhtemelen geç 8. yüzyıl Hotan. Muhtemelen ikisi de yaprak olmasına karşın zirhin üst ve alt kısımları farklıdır. Bu tarz, Çin'den çok Maveraünnehir ve Kuzey Hindistan'la ilişkilidir (Aurel Stein).

golları bile yanlarına yaklaştırmadılar. Sonunda Moğollarla yenildiler ve isimlerini kaybettiler. Buna rağmen Türk kökenli bu kavim, 1552'de Rus topçusu karşısındaki yenilgisine kadar aynı bölgede varlığını korudu. Daha sonra komşuları Fin-Ugurular gibi çoğunlukla Hristiyan oldular. Yine de büyükçe bir Müslüman nüfus bugün dahi Tataristan ve Çuvaşistan başta olmak üzere— o bölgede yaşamaktadır.

İdil Bulgar Hanlığı, farklı boy ve kavimlerin gevşek bir federasyonuydu. Yerel liderler, emire tabi olsalar da fiilen bağımsızdılar. Bulgar gibi büyük şehirlerin nüfusu 50.000'i buluyordu. Ancak askeri seçkin sınıf, esas olarak 500 aileden meydana geliyordu. İdil Bulgarları artık göçer değildi; nehir boylarında ve ormandan açılmış tarlalarda tarım, hayvancılık, balıkçılık yapıyor, ticaretle uğraşıyorlardı. İhraç et-

Kılıçlar: A- Ural Dağları, 1-5. yüzyıl (Khudyakov kazısı); B- Hun, Althussheim, Almanya 4. yüzyıl (mekli bilinmiyor); C- Kadim Türk, Altay Dağları, 6-10. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); D- Batı stepleri, 6-7. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); E- Alan tarzı ama Avar mezarından, Törökbálint, Macaristan, erken 7. yüzyıl (Kovrig Ilona kazısı); F- Avar, 7. yüzyıl (Milít. Mus., Buda); G- Kırgız, 6-9. yüzyıl (Khudyakov kazısı); H- Uğur, Batı Sibirya, 6-7. yüzyıl (Solov'yev kazısı); I- İdil Bulgar, 8-10. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); J- Türk veya İran, Nişapur, 9-10. yüzyıl (Met. Mus., New York); K- Batı Sibirya Uğurlarının Avrupa'dan ithali, 9-11. yüzyıl (Sedov kazısı); L- Kimek, 9-10. yüzyıl, (Pletnyeva kazısı); M- Kuzey Kafkasya, 9. yüzyıl, (Pletnyeva kazısı); N- Kimek veya Karluk, 9-10. yüzyıl (Pletnyeva kazısı); O-P- Kırgız, 10-12. yüzyıl (Khudyakov kazısı); Q- Avar kabza topuzu, Kecel, 7-8. yüzyıl (Laszlo); R-S- Tunç döküm kılıç ve kama kabzaları, Batı Sibirya Uğurları, 7-13. yüzyıl (Sedov kazısı).

mek için deri eşyalar üretirlerdi. Kılıçlar, oklar ve zırhlar yaparak Avrupa'dan İslam âlemine dek uzanan gezginci tüccarlara satıyorlardı. Şehirdeki binaların çoğu ahşaptı. Liderleri dahi yazı çadırda geçirirdi. Abbasi elçi heyetlerinde, İdil Bulgarlarının ahşap ve kerpiç kaleler yapmalarına yardım etmek üzere mimarlar da vardı. 13. yüzyıl itibarıyla birkaç da taş tahkimat ortaya çıkmıştı. İdil Bulgarları, sabit mevzi-de savunma savaşı verme konusunda becerikli çıktılar: Bazı Bulgar yerleşimlerinin kalıntıları arasında, düşman atlarını yürüyemez hale getirmek için yere serpilmiş dikçiviler bulunmuştur. Tüm bunlar, geleneksel olarak hızla hareket eden göçer Hun, kadim Türk ve Moğol benekli savaşırlığından çok farklıdır.

İdil Bulgarlarının ormanlarda yaşayan komşuları arasında Türkçe konuşan başka bir kavim olan Başkurtlar vardı. Onların da kökenleri çeşitlidir. Bazı araştırmacılar Başkurt ismini, onlarla aynı coğrafyada yaşayan ve Macaristan'a göç etmeyip Urallar'da kalan Madcarlar için de kullanır. Türk kökenli Başkurtlar İdil Bulgarlarının güneyindeki step sınırının yakınlığında yaşarken, Madcar veya Fin-Uğur kökenli Başkurtlar Ural ormanlarının derinlerinde ve İdil Bulgarlarının egemenliği altındaydı. Dönemin vekayinamelerine göre orada, "Çeçit vermez sık bodur ağaçlıklar tarafından korunuyorlardı". Başkurtların çoğu Müslüman'dı. Aralarından 12. yüzyılda kralın hizmetinde gayrimüslim düşmanlarına karşı savaşmak üzere Macaristan'a gidenler de böyleydi.

Başkurtların kuzeyinde ve doğusunda, yaşaması zor, bataklık ve ormanlık bir arazi olan Obi havzasını merkez alan bir bölgede çeşitli Uğur boyları yaşıyordu. Bu boyların, günümüzde Avrupa Rusya'sı denilen bölgenin (Beyaz Rusya ve Ukrayna hariç) ormanlarını mesken tutmuş Finlilerle dil akrabalığı vardı. Yine de bu Uğurlar gizemli bir kavim olarak kalmışlardır. 11. yüzyıl öncelerinden itibaren Novgorodlu Rus tacirler onların yaşadığı bölgeye girene kadar, bu kabilelerin tarihi bilinmiyordu. Rus destanlarında Uğurlar, doğaları gereği şeytani bir ırk olarak Büyük İskender tarafından efsanevi Demir veya Bakır Kapıların ardına kilitlenir ve mahşere kadar da orada kalır. Gerçekteyse Uğurların güneyle önemli ticari ilişkile-

J

Fin-Ugurlar (11-12. yüzyıl)

1. Muroma (Fin) prensesi

2. Mordva (Fin) savaşçısı

3. Obi-Ugur kabile üyesi

ri vardı ve bu ilişkilerini, dillerini anlamayan İdil Bulgarları ve başka halklarla, "sessiz takas" yöntemiyle gerçekleştiriyorlardı.

Uzak kuzeyde yaşayan Ugur boyları belki fazla savaşçı değillerdi, ama vahşetleriyle nam salan başka Ugur kabileleri de vardı. 1079'da Novgorod'dan yola çıkan Prens Gleb komutasındaki koca bir orduyu yok etmişlerdi. Rusların 12. yüzyılda Ugur topraklarına düzenlediği bazı seferler başarılı olurken, çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu kuş uçmaz kervan geçmez kuzey topraklarının kavimlerinin, aşırı soğuğa uygun, sade bir yapıya sahip düz yay kullandığı anlaşıyor. Başka yerlerde Ugurlar, kabzanın olağanüstü uzun pırzanasının bükülmesiyle oluşturulan halka şekilli kabza topuzu olan özel bir tür kılıç kullanırlardı. Ugurların diğer silahları ve atlarının koşumları, güneydeki steplerde yaşayanlarla güçlü ilişkileri olduğunu gösterir. Hatta Ugur topraklarında ortaçağa ait Ermeni ve Orta Avrupa işi kılıçlar bulunmuştur. 12. ve 15. yüzyıllar arasında Ugurlar, hem Rus yayılması hem de bu yayılmada yerlerinden edilen Finli-ler tarafından aşama aşama doğuya itilmişlerdir.

J: Fin-Ugur, 11-12. yüzyıl

J1: Muroma (Fin) prensesi, 11. yüzyıl

Steplerin kuzeyinde yaşayan bazı orman kavimlerinin servetini, ölüleriyle beraber gömülen mücevherler gözler önüne serer. Bu Muroma kadının altınlarının, steplerden veya ormanlardan gelen yağmacı komşularının dikkatini çekmesi kaçınılmazdı (Kaynak: Sedov, *Finno-Ugrians and Balts in the Middle Ages*).

J2: Mordva (Fin) savaşçısı, 11-12. yüzyıl

Fin-Ugurlarda erkek mezarları nadiren kadınlarınkiler kadar zengindir. Bu kabile erinin kemerinde tipik Fin bıçağı var. Elinde ise mızrak, kısa mızrak ve muhtemelen fırlatmaya uygun bir balta tutuyor. Baltık Prusya'sında bulunan bir örnekten çizilen miğferi şimdiki Avrupa Rusya'sının her yanında bulunan temel tipte (Ana kaynaklar: Bıçak, kın, balta, ve mızraklar, 8-12. yüzyıl, Sedov kazısı; miğfer, Prusya'dan, 9-13. yüzyıl, Sedov kazısı).

J3: Obi-Ugur kabile üyesi, 10-11. yüzyıl

Urallar'ın doğusundaki Ugur boylarının arkeolojik kalıntıları üzerindeki kapsamlı çalışmalar yakın zamanlarda başladı. Bu savaşçı, Batı Avrupa veya İskandinavya'dan nasılsa buralara kadar gelmiş bir kılıç tutuyor. Eyerinin altında, orta step bölgesinde ve Sibirya ormanlarının birçok yerinde görülen türde, basit ve halka kabza topuzlu bir eğri kılıç var. Kalın kürk paltosunun altına ham deriden yaprak zırh giymiş (Ana kaynak: Avrupa tarzı kılıç, at koşumları ve kemer parçaları, Ugur, 6-13. yüzyıl, Sedov kazısı; yaprak deri zırh, tarihi belli değil, Batı Sibirya, Solovvey kazısı; tunç heykelticikler veya koşum süsleri, Batı Sibirya, 6-13. yüzyıl, Solovvey kazısı; eğri kılıç, Batı Sibirya, 11-14. yüzyıl, Solovvey kazısı).

DÖRDÜNCÜ DALGA

Da ha Moğolların yükselişi başlamadan, kültürlerinin kökeni Çin'e dayanan kavimler, esasen birer "Batı" uygarlığı olan İslamiyet ile Hristiyanlığa karşı saldırgan bir tavır almıştı. Orta Asya'nın yeni serpilen Müslüman devletleri, Uzakdoğu'nun bu silkinişini ilk hissedener olmuştu, Rusların da hissetmesi çok sürmeyecekti.

Geçen birkaç asrın kültürel değişimlerinin tümüyle uzağında kalan Türkçe konuşan Kırgız kavmi, Moğolistan'ın kuzeyindeki Yenisey Nehri'nin yukarı steplerinde göçer bir yaşam sürerdi. Sayan Dağları'nın ardında yalıtılmış halde yaşayan Kırgızlar maden işleme konusunda ustalaşmışlardı. Ayrıca çok sayıda silaha sahip oldukları tahmin edilir. Yönetici seçkinlerinin bir kısmı, bazı dönem kaynaklarında kızıl saçlı, mavi veya yeşil gözlü ve açık tenli olarak tarif edilmiştir ve bunlar muhtemelen kadim Hint-Avrupa kavimlerinin soyundan gelmektedir. Kırgızların çok büyük çoğunluğusa Tük-Moğol'dur. 840 yılında birden ortaya çıkarak Uygur devletini yıkmış ve sonraki 84 yıl boyunca Doğu Türkistan'da kurdukları imparatorluklarını yönetmişlerdir. Sonra da Çin kültüründen fazlasıyla etkilenmiş olan Hitaylara yenilip dağların kuzeyindeki yurtlarına çekilmişlerdi. 13. yüzyılda da bu bölgede Cengiz Han'ın egemenliğine girmişlerdir. Kırgızlar arasında Hristiyanlık yayılmıştıysa da 16. yüzyılda yavaş yavaş Müslümanlığı benimseyene kadar çoğunluk, şaman olarak kalmıştı.

Çok daha dikkat çekici bir kavim, bu Moğol kökenli Hitayların soyundan gelen ve Kuzey Çin üzerindeki egemenlikleri 1125 yılında Altan Hanlar tarafından sona erdirilen Karahitaylardır. Cin Hanedanı'nı (ya da Altan Hanlar'ı) ise Cengiz Han ve oğlu Ögedey'in orduları 13. yüzyıl başlarında yıkmıştı. Bu esnada 16.000 Karahitay çadır evi batıya göçerek Doğu Türkistan'daki Hitaylara katılmış ve orada yeni Karahitay Hanlığı'nı kurmuşlardır. Müslüman Karahanlılara yönelik önceki Hitay saldırıları başarıya ulaş-

mamıştı, ama parçalanmış Karahanlı devleti çökünce Balkaş Gölü'nün güneyindeki Balasagun valisi bu fetihçi "kâfirler"e boyun eğmek zorunda kalmıştı. Sonraları Maverünnehir'de Karahitayların Selçuklulara üstün gelmesi, Ortadoğu'daki Müslümanların yeniden birleşmesinden korkan Avrupalı Haçlılar arasında Prester John'a dair yeni efsanelerin doğmasına yol açtı. Prester John adlı sınırsız güce sahip ef-sanevi Orta Asyalı Hristiyan hükümdar, bu yeni efsanelere göre Müslümanlara kardan saldırdıktan sonra Haçlılarla birleşecek ve hep beraber İslam'ı sonsuza dek yok edeceklerdi.

Aslında Karahitayların ilk *gurhanı* büyük ihtimalle Hristiyan değil, Mani dinine mensupken, ardıllarının da çoğu Budist veya Şamanist idi. Üstelik Karahitayların Müslümanlara fazlasıyla baskı uyguladığına şüphe yoktur, 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başındaki Müslüman ayaklanması bu yüzden çıkmıştır. İlginçtir, Doğu Türkistanlı Müslümanlar, Karahitay Hanlığı'nı yıkan Cengiz Han'ı bir kurtarıcı olarak görmüşü! Ayrıca Karahitayların İslam'a yönelik baskısı öyle bir geri tepmiştir ki, sonunda Çin sınırlarına kadar bütün Orta Asya'da Mani dini, Budizm ve Hristiyanlık silinerek yerlerini İslam'a bırakmıştır.

Karahitay Hanlığı hem askeri hem de kültürel açılardan Çin'i örnek alıyordu. Bu açıdan öncülü olan göçer imparatorluklarından ayrılırken, ardılı olan Moğollarla benzeşir. Hatta Karahitaylar Asya'nın büyük bir kısmını etkisi altına alacak olan Moğol akınlarının öncü kuvveti bile sayılabilir. Yüzlerini peçeyle örten bazı Karahitay hükümdarları yarı tanrısız kabul edilirdi. Bu hükümdarlar ve önde gelen aristokratlar Çin ipeği giyerken, tabileri olan yerel liderlere biat alamenti olarak gümüş kemer kuşandırılırdı. 18 yaşından itibaren bütün erkekler orduda hizmet görürdü. Devlet örgütü, kabile bağlarından çok, feodal esaslara göre kurulmuştu. Karahitay ordusu hakkında eldeki sınırlı bilgilere göre, pi-

1
Kırgızlar (8-9. yüzyıl)

1. Kırgız savaşçısı

2. Kimek kabile savaşçısı

3. Kırgız kabile üyesi

Li Gonglin'in Çince tomari "Uygurlar Çinli General Guo Ziyi'ye Biat Ediyor", 11-12. yüzyıl. At başlıklarındaki tüy sorguclar gibi Uygur askeri giyiminin birçok ayrıntısı, Orta Asya kaya resimlerini hatırlatırken savaşçıların kol zırhı gibi başka ayrıntılar da 15. yüzyıl Timurlu dönemi Doğu İran sanatını haber veriyor (National Palace Mus., Tayvan).

yadeleri çok sayıdaymış ve silahlarında Çin etkisi görülmüş.

Karahitayların doğusunda ve kuzeyinde, bazıları Karahitay egemenliğini sözde kabul etmiş olan Moğollar yaşıyordu. Diğer kavimlere göre daha ilkel sayılabilecek boyların yaşadığı bu coğrafyadaki en gelişmiş oluşum, bazı kaynaklarda Sekiz Öguzlar olarak da geçen Nayman boylar konfederasyonuydu. Güçlük

(Güçlük) Han 1211 yılında son Karahitay hükümdarını yenerek Moğolistan'dan güneyde Hotan'a, batıda Fergana'ya ve kuzeyde Balkaş Gölü'ne kadar uzanan kendi hanlığını kurmuştu. Sadece sekiz yıl sonra Cengiz Han tarafından yıkılan bu devlet, Orta Asya'daki en kısa ömürlü devlettir. Aslında Moğolların birbirinden çok farklı boyları birleştirme yolunda birkaç girişi olmuştu. Ayrıca Batı dünyasında hâlâ

1: Kırgızlar, 8-9. yüzyıl

11: Kırgız savaşçısı, 8. yüzyıl

Çevrelerinden kopuk bir hayat sürseler de Kırgızların gelişkin silahları vardı. Bu savaşçının özellikle yekpare tolgası mükemmel. İçi kalınca pamuk doldurulmuş tuniği dışındaki tek koruyucusu, göğsündeki demir levhali zırh. Bezemeli kılıcı, hâlâ iki kenarı keskin düz kılıç (Ana kaynaklar: Tolga Tomsk bölgesinden, 7-10. yüzyıl, Medvedev kazısı; kılıç ve kin, Altay Dağları, Kırgız, 7-8. yüzyıl, Hermitage Mus.; Hoço'daki Budist duvar resimleri, 9. yüzyıl, Staat Mus., Berlin; stuko at, Ming-ol, 8. yüzyıl, Brit. Mus.; Kırgız zırhı, 6-8. yüzyıl, Medvedev kazısı).

12: Kimek kabile savaşçısı, 9. yüzyıl

Şaman Kimeklerin mezarlarında bulunan çok sayıda silahın arasında yaprak zırhla levha zırhın orta noktasında duran örnekler vardır. Bazı Kimek zırhları belki yerleşik uygarlıklardan ithal edilmişiyse de bu savaşçının parçaları tolgası, ortaçağda steplerde ve Rusya'da en yaygın olan türdedir. Yay kılıfında bezeme olarak bir atlı okçu resmedilmiştir. Düz kılıcının simetrik olmayan balçakları, aslında genelde eğri kılıçlara özgüdür (Ana kaynaklar: Kimek kılıcı, 9-10. yüzyıl, Khudyakov kazısı; tolgas, Legerevskie,

9-10. yüzyıl, Mazhitov kazısı; Kimek zırhı, 9-10. yüzyıl, Khudyakov kazısı).

13: Kırgız kabile üyesi, 9. yüzyıl

Son dönem Kırgız teçizatı Çin'in büyük etkisi altındaydı; geç Moğollarınkilerle de pek çok ortak noktaları vardı. Bu ağır zırhlı süvarinin zırhı neredeyse tamamen demir yapraklardan oluşmuştu. Başında da demir şeritlerle güçlendirilmiş demir bir tolgas var. Levha zırhın ilk ipeçleri, omuzluklarının altında ve muhtemelen zırhlarla ilgili bağları örtmeye yarayan göğsündeki diskte görülebilir. Ensiz levhalardan yapılmış kol zırhı, uzun süredir devam eden Maveraünnehir geleneğini yansıtır. Bacaklarınıysa muhtemelen, çok net olmamakla beraber bazı Budist duvar resimlerinde görülen şerit şerit örme zırhlar korurdu. Atının üzerinde köseleden yaprak zırh vardır. Hayvanın omzuna da zırhın sürünerek onu rahatsız etmesini engellemek üzere esnek bir parça yerleştirilmiş (Ana kaynaklar: Kırgız kılıcı, 9-10. yüzyıl, Khudyakov kazısı; Kırgız zırhı, 9-12. yüzyıl, Khudyakov kazısı; Bezeliğin'teki Budist duvar resimleri, 9-10. yüzyıl, Berlin, muhtemelen 2. Dünya Savaşı'nda tahrip olmuştur; Kumtura'daki Budist duvar resimleri, 8. yüzyıl, Staat Mus. Berlin; Yarkent, kâğıda yapılmış Uygur resminden bir parça, 9. yüzyıl, Staat Mus. Berlin).

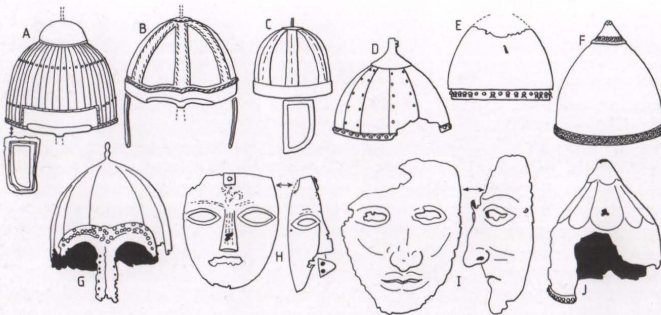
bazılarının iddia ettiği gibi, geri kalmış veya kimse-lerin bilmediği bir kavim değillerdi. Cengiz Han, 12. yüzyılın başlarında bugün Doğu Moğolistan olan bölgedeki boylara egemen olmuş son hanın yeğeninin soyundandı. Ama bu Moğollar geleneksel düşmanları Tatarlar tarafından yenilgiye uğratılmış ve Cengiz Han gelene kadar örgütsüz ve başsız kalmışlardı.

Çok daha batıdaysa mevcut düzeni yıkarak Moğolların yolunu açan başka bir Orta Asya kavmi vardı: Türkçe konuşan Kıpçaklar. Onlara Rusya'da "Poloveç", Bizans'ta "Kuman" veya "Kun", yani step göçeri deniyordu. Kıpçakların beyaz tenli ve görünüş itibarıyla Avrupalılara çok benzediğine inanıldığı zamanlar da olmuştur, ama son arkeolojik çalışmalar, Kıpçakların çoğunluğunun Türk-Moğol olduğunu ortaya koymuştur. Avrupa kaynaklarında yakışıklı insanlar olarak geçmeleri ve kadınlarının ün kazanmış güzelliği, Romalıların "iğrenç" Hunlardan tiksindikleri zamanlardan bu yana Doğu Avrupalıların Asyalar hakkındaki algılarının nasıl değiştiğini ortaya koyar.

Kimek soyundan gelen ve Peçeneklere yakın bir maddi kültür geliştiren Kıpçaklar, Oğuzları Güney Rusya steplerinden kovarak Moğolların bir buçuk asır sonraki gelişine kadar buralara egemen olmuşlardı. Kuzey Karadeniz'in sahil şehirlerini ele geçirmiş, çeşitli Slav, Fin-Ugur ve İranî göçer kavimlere egemen olmuşlardı. Eflak ve Boğdan'daki üslerinden

Tuna'yı aşarak Bizans içlerine kadar akınlar düzenlemişlerdi. Kimi zaman bu akınlarda Güney İtalya'daki Normanlar veya Bizans'a batıdan saldıran Macarlar ile ittifaklar da kurmuşlardı. 1159'dan sonra ana merkezlerini, Ruslar üzerine akınlarda bulundukları Dinyeper Nehri'nin kuzeyine kaydırmışlardır, ancak kalanlardan bazıları da Karpatlar'daki Rumence konuşan Ulahlr tarafından asimile edilecekti.

Kıpçak soylarının başında bir *beg* bulunur ve bu soylar, han liderliğindeki bir *orda* oluşturur, birkaç *ordanın* bir araya gelmesiyle de han liderliğindeki *bölük* meydana gelirdi. Eli silah tutan bütün erkeklerin orduda görev yapması beklenirdi, ama Kıpçaklar, kadınlarının savaşçılığıyla da tanınırlardı. Bu toplumsal yapıları giderek Avrupa'dakine benzer bir feodal düzene dönüşmüştür. 12. yüzyıl itibarıyla Kıpçaklar göçerliği hızla bırakmaya başlamışlardır. Çoğu yerleşik hayata geçip tarıma ve zanaate yönelmişti. Zanaatçılıkla yönedtikleri dallar da çoğunlukla demir ve deri işleme, eyer ve yay yapımı gibi step geleneklerini yansıtan alanlardı. Boğdan'da Kıpçak şehirleri kuruldu; Kıpçak tüccarlar Avrupa'dan Ortadoğu'ya giden kadim ticaret yollarında boy gösterdiler. Öte yandan Kıpçak devletinin doğusundaki büyük oranda Şaman kabileler, önemli savaşçıların ve hatunlarının mezarlarına yerleştirmek için özenle balballar yapmayı, sonuna kadar sürdürmüşlerdir.

Miğferler: A-B- Hun veya Kırım, Kerç'ten erken dönem Bulgar, 6-6. yüzyıl (mekvi bilinmiyor); C- Büyük ihtimal Avar, Bend, 6. yüzyıl sonu- 7. yüzyıl başı (mekvi bilinmiyor); D- Ugur, Relka, 8-10. yüzyıl (Sedov kazısı); E- Tomsk bölgesinden, Batı Sibirya, 7-10. yüzyıl (Ozheredov kazısı); F- Peçenek, Verkhne-Yichenkov, 11. yüzyıl (yerel müze, Rostov, Don); G- Moscu, Moldavya'daki Kıpçak mezarından, 12-13. yüzyıl (Spinei kazısı); H- Demir göz deliği idil Bulgar bölgesinden, 13. yüzyıl başı (Khalikov kazısı); I-J- Tunç göz delikli demir tolga, Kiev yakınlarındaki Lipovets'ten, Kıpçak, 12-13. yüzyıl (Hermitage Mus., Petersburg).

K

Karahitay Hanlığı (11-12. yüzyıl)

1. Moğol boy beyi

2. Nayman savaşçısı

3. Karahitay beyi

K: Karahitay Hanlığı, 11-12. yüzyıl

K1: Moğol boy beyi, 11. yüzyıl

İlk Moğollar fazla zırh kullanmazdı. Ama anlaşıldığı kadarıyla boy beyleri, batı steplerinin kısıtlı zırhlarına göre daha fazla yaprak zırh kullanmışlardır. Bu durum büyük ihtimalle Kuzey Çin ile doğu steplerinde süren gelenekleri yansıtır. Buradaki boy beyinin göğsünde ve kollarında yaprak zırh görülüyor. Yapraklar bir sıra atlayarak dekoratif kumaşla kaplanmış. Parçalı demir tolgaşı basit ve güçlü. Ucu keskin eğri kılıcı, Moğolların yükselişinden önce steplerden İslam dünyasına yayılan bir form (Ana kaynaklar: M.V. Gorelik'in bir canlandırmasından ve eski Moğol silah ve koşumlarından esinlenilmiştir; Pletnyeva kazısı).

K2: Nayman savaşçısı, 12. yüzyıl

Naymanlar da Türk-Moğol halklarındandı ama Doğulu Moğol kuzenlerine göre daha gelişkinlerdi. Bu savaşçı, Nasturi Hristiyan. Deri bir astara tutturulmuş levhalardan oluşan zırhı, önceki

dönemlerde Avrupa'da görülen levhali cekete benzer (Ana kaynaklar: Kırgız kılıcı, 10-12. yüzyıl, Khudyakov kazısı; mızrak ucu, 11-12. yüzyıl, Khudyakov kazısı; levha zırh ve miğfer, 12-13. yüzyıl Khudyakov kazısı; haç, Kuzey Kafkasya, 10-11. yüzyıl, Pletnyeva kazısı).

K3: Karahitay beyi, 11-12. yüzyıl

Karahitay savaşçılarına dair herhangi bir resim günümüze ulaşmamıştır. Ancak Karahitay yönetimi altındaki Uygurları gösteren resimler vardır ve bu iki kavim, büyük ihtimalle birbirine çok benzer. Bu atlı doğu step tarzında ama ciddi Çin etkisi sergiler şekilde ve büyük bir özenle giyinip kuşanmıştır. Çin etkisinin en bariz olduğu nesne, elindeki uzun saplı *guan dao*'dur. Süvariler için pek uygun olmayan bu tür silahlar muhtemelen Moğol istilası sonucunda yayılmış ve 15. yüzyıla kadar Orta Asya kaynaklarında görünmeye devam etmiştir (Kaynak: "Uygurlar Guo Ziyi'ye biat ediyor", Çin resmî, 11-12. yüzyıl, Nat. Palace Mus. Taipei).

SOL

Güney Rusya steplerini kaplayan heykeller arasında, eskiden Hunlara ait olduğu düşünülen ama artık Peçenekler veya Kırgızlardan kaldığı bilinen, muhtelemen 12. yüzyılda yapılmış bazı yontulur da vardır. Bizans etkisi altındaki bu örnek Kırım, Kerç'ten. Bu da zirhtaki sözde Romalı unsurları açıklar (State Historical Mus., Moskova).

SAĞ

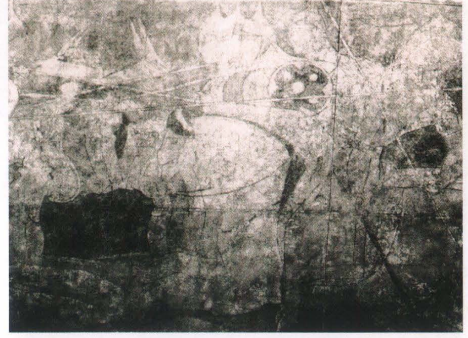
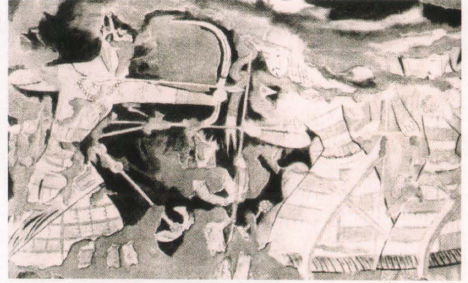
İslam'ı kabul ettiklerinden sonraki yüzyıllar boyunca Türklerin dev boyutlu heykel tutkusu sürmüştür. Batı İran'dan bu alçı figür 1200 civarına tarihlenir (Metropolitan Mus., Timken Burnett Fund 57.51.18, New York).

Savaşkan Kıpçaklar sık sık komşularıyla çatışmalarına karşın Bizanslılarla, Gürcülerle ve başkalarıyla ittifaklar da kurmuşlardı. Hristiyanlığın da İslam kadar hızla yayıldığı 13. yüzyılda, Kıpçak savaşçıları,

çeşitli Rus knezlerinin ordularında hizmet vermişlerdir. Kıpçak askeri seçkinlerinin kızları Rus soylularıyla evleniyor ve bir zamanların bu sert halkı, kısa sürede ortaçağın Avrupa dünyası içinde eriyeyeceği benziyordu. Kuzeylerindeki Kiev Knezliği çökerken, Batı Ukrayna'daki Galic Knezliği'nin gücü artmaya başlamıştı. Tuna'nın öteki kıyısında ise Kıpçaklar, önce garnizonlar halinde, sonra da *fief* veya *pronoia* sahibi askeri aristokrasinin mensubu olarak Bizans topraklarına yerleşmişlerdi. Altın Ordu'nun 12. yüzyılın sonunda çökmesinden sonra, Kıpçakların İdil Bulgarlarıyla güç birliği yaparak 18. yüzyıla dek Bulgar olarak da anılan Kazan Hanlığı'nın kuruluşunda önemli rol oynadıkları bilinir.

Kıpçakların askeri teşkilatlanması, doğal olarak tüm bu yıllar boyunca gelişmiştir. Ancak orduları, her ne kadar gerçekten büyük bir ordu olsa da, göçer olmayan düşmanları tarafından çok abartılmıştır. Bizanslı tarihçi Honazlı Niketas'a göre ilk göçer Kıpçak savaşçılar, belde sadak, elde kavisli yay, kısa mızrak ve eğri kılıçla savaşırdı. Atlı okçular peş peş saldırılarında, sahte kaçış manevrası ve akılcıca kurulmuş pusudan oluşan geleneksel Türk taktiklerini kullanırlardı. Haçlı Robert de Clari'ye göre ortalama bir Kıpçak, koyun postundan kıyafetler giyer ve on veya on iki ata sahip olurdu.

İlerleyen yıllarda Kıpçaklar, hafif teçhizatlı atlı okçuların yanında savaş meydanlarına ağır zırhlı süvariler de sürmüşlerdir. Öte yandan, onlardan çok daha az hareketli Rus ordusu Kıpçak ordugahına baskın verebiliyordu ki bu da Kıpçakların hızlarının yük arabaları yüzünden ne kadar düştüğünü gösterir. Bu arabalara Rusya'daki ahşap tahkimatlara karşı kullandıkları karmaşık alev makinelerini, mancınıkları ve diğer kuşatma teçhizatını taşımak için elzemdi. Bu arabaların bazılarında, muhtemelen Bizanslıların ve Müslüman dünyanın kullandığı büyük çerçeve Tatar yayı bulunuyordu. Balkanlar'da, çoğu piyade olarak savaşa giren Ulah kabile mensupları da Kıpçak ordularına eşlik ederdi. Topografik ve arkeolojik kanıtlar, bugün Doğu ve Güney Romanya olan ovalarda Kıpçakların birçok kale ve yerleşim birimi inşa ettiğini göstermektedir.

Semerikand yakınlarındaki Pencikent'te bulunan İslam öncesi döneme ait sarayda ortaya çıkarılan duvar resimlerinde savaş ve av sahaneleriyle şöenler ve dini kutlamalar görülür. Neredeyse bütün miğferler sivri uçlu ve yanaklıdır, miğferden omuzlara inen örme boyunluklarla bazı savaşçılar yüzlerini de örter. Savaşçılar, uzun veya kısa kollu zırh yelek giyer. Kiminin üzerinde sadece bu vardır, kimiyse bunu zırhı tuniklerinin ya da yaprak göğüs zırhlarının altına kuşanmıştır. Kurulmamış yaylarını uzun yay kılıflarında taşırlar. Kılıçları düz, kalkanları yuvarlak ve küçüktür. Belirgin gemleri, atlarının ağzının ön tarafından dolanır. Bu giyim ve kuşam tarzlarının çoğu, bu duvar resimleri yapıldıktan kısa süre sonra Maveraünnehir'i fethedecek olan İslam orduları tarafından benimsenmiştir (Hermitage Mus., Petersburg).

Sonra birden, doğudan, Rusya steplerinden akın eden Moğollarla birlikte felaket başladı. Bir kez daha göçerlik galip gelerek kentleşmenin, yerleşik tarımın ve Avrupa Hristiyanlığının yavaş yavaş gelişimi, bir yüzyıl için daha tersine döndü. Birçok Kıpçak, Moğol ordusuna katıldı. Bunlar, cihana hükmeden Cengiz Han'ın ölümünden sonra oğullarından

Cuci'nin ülüşü olan Altın Orda Hanlığı'nın hâkim noktalarına kadar yükselmiş, hatta bu devletin Türkleşmesini ve Kıpçak Hanlığı olarak da anılmasını sağlamışlardı. Bir diğer grupsa Karpat vadilerine çekilmiş ve bilindiği kadarıyla, bir asır sonra ortaya çıkan bağımsız "Rumen" Han'ın ilk hanedanını çıkarmayı başarmıştı.

L

Batı stepleri (10-13. yüzyıl)

1. İdil Bulgar süvarisi

2. Kıpçak savaşçısı

3. Peçenek kadını

*L: Batı stepleri, 10-13. yüzyıl**L1: İdil Bulgar süvarisi, 12. yüzyıl, 13. yüzyıl başı*

İdil (Volga) Bulgarlarının yaşadığı bölgeler kazılarda bulunan zırh, silah ve koşumlar, onların Rus rakiplerine çok benzediğini gösterir. Bu savaşçının, normalde Ruslarla birlikte anılan ama Batı Sibirya'da da çizimleri bulunmuş, büyük burunluğu ve küçük göz delikleriyle kendine özgü parçalı bir miğferi var. Bunun dışında, önü arkasından daha uzun olan kısa bir örme zırh ve göğsünü örten yaprak zırhla kendini korumaya almış. Gümüş kakmalı savaş baltası tipik İdil Bulgar tarzında. Eğri kılıcının kabzası halkalı. Kemerinde yay kılıfıyla sadığını asmak için halkalar var (Ana kaynaklar: Minyatür miğfer, muhtemelen koşum süsleme parçası, Batı Sibirya, 10-12. yüzyıl, Solovvey kazısı; balta, İdil Bulgar, 12-13. yüzyıl, Pletnyeva kazısı; örme zırh gömlek, Kiev bölgesi, Karakalpak, 12-13. yüzyıl, Tar. Múz., Zitomirsk).

L2: Kıpçak savaşçısı, 12. yüzyıl

Batı steplerinde mezarlarına çok sayıda silah gömen ve balbal diken son göçerler Kıpçaklardı. En belirgin teçhizatları, maskeye benzer siperliği olan sivri uçlu miğferdi. Seçkin süvarileri kısa kollu örme zırh yelek ve yapraklı kısa zırhla kendini korur, ok ve eğri kılıçla savaşırdı (Ana kaynaklar: Tolga ve zırh yelek, Kovalı, Kıpçak veya erken dönem Moğol, 12-13. yüzyıl, State Hist. Mus., Moskova; Dinyeper bölgesinden balballar, 11-12. yüzyıl, Pletnyeva kazısı; kemer, kılıç, yay kılıfı, kamçı ve koşumlar, batı stepleri, 11-13. yüzyıl, Pletnyeva kazısı).

L3: Peçenek kadını, 10-11. yüzyıl

Göçerlerin kadın giysilerini canlandırmak, orman halklarınıninkine göre daha kolaydır. Her iki bölgenin halkları da ölen kadınları mücevherleri ve resimdeki kadının belinden sarkan makas ve çakmaktaşı gibi iş aletleriyle birlikte gömerlerdi. Ayrıca mezarlarının başına da, öleni tasvir eden balballar dikerlerdi. Bunlara bakarak Peçenek kadınlarının, muhtemelen keçeden yapılmış külahlar taktıkları, büyük ihtimalle kemer kullandıkları, süslü tunikler ve ayaklarına erkeklerinkine benzer çizmeler giydikleri söylenebilir (Ana kaynaklar: Batı steplerindeki mezarlardan çıkarılan mücevherler ve diğer eşyalar, 11-12. yüzyıl, Pletnyeva kazısı; Dinyeper'den ve yakınındaki bölgelerden taş mezar heykelleri, 11-13. yüzyıl, Pletnyeva kazısı).

KAYNAKÇA

Ağacanov, Sergey Grigoreviç (çev. A. Annaberdiyev, EN. Necef), *Oğuzlar* (İstanbul, 2002).

Anat, Hacı Yakup, *Karahanlılar Tarihi* (İstanbul, 2003).

Atalay, Besim, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, 3 cilt, (Ankara, 1985).

Barthold, VV. (çev. V. ve T. Minorsky), *Four Studies on the History of Central Asia, C. I: A Short History of Turkestan; and History of Semirechye* (Leiden, 1962).

— (çev. UD. Aşçı), *Kırgızlar* (Konya, 2002).

— *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (Ankara, 2006).

Barthold, Wilhelm (çev. H. Eren), *Türk Moğol Ulusları Tarihi* (Ankara, 2006).

Browning, R. *Byzantium and Bulgaria: A Comparative Study Across the Early Medieval Frontier* (Londra, 1975).

Diaconu, P., *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles* (Bükreş, 1978).

— *Les Petchénègues au Bas-Danube* (Bükreş, 1970).

Eberhard, W., *Das Toba-Reich Nordchinas* (Leiden, 1949).

Encyclopedia of Islam, 2. baskı (Leiden, 1960).

Esin, E., *A History of Pre-Islamic and Early Islamic Turkish Culture* (İstanbul, 1980).

— *Türk Kozmolojisine Giriş* (İstanbul, 2001).

— *Türk Kültür Tarihi – İç Asya'daki Erken Safhalar* (Ankara, 1985).

— *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu* (İstanbul, 2006).

Gömeç, S., *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü* (Ankara, 1997).

Great Soviet Encyclopedia, 13. baskı çevirisi (Londra, 1977).

Grousset, R. (çev. N. Wadford), *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia* (New Brunswick, 1970).

Hunkan, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar): Kuruluş, Gelişme, Çöküş (766-1212)* (İstanbul, 2007).

İzgi, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi* (Ankara, 1989).

Kafesoğlu, İbrahim, *Bulgarların Kökeni* (Ankara, 1985).

Lattimore, O., "Inner Asian Frontiers: Defensive Empires and Conquest Empires," *Studies in Frontier History* içinde (Londra, 1962).

Lindner, RP., "Nomadism, Horses and Huns," *Past and Present* XCII (1981), s. 3-19.

Liu, Mau-Tsai (çev. E. Kayaoglu ve D. Banoglu), *Doğu Türkleri* (İstanbul, 2006).

Mackerras, C., *The Uighur Empire According to the Tang Dynastic Histories* (Canberra, 1972).

Maenchen-Helfen, O., *The World of the Huns* (Londra, 1973).

Mesudi, Murûc ez-Zehab (*Altın Bozkırlar*) (İstanbul, 2004).

Necef, Ekber, N., *Karahanlılar* (İstanbul, 2005).

Nickel, H., "About the Sword of the Huns and the 'Urepos' of the Steppes," *Metropolitan Museum Journal* VII (1973), s. 131-42.

Onat, Ayşe, *Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi* (Ankara, 2004).

Palaz Erdemir, Hatice, VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri (İstanbul, 2003).

Paszkiemicz, A., *The Origin of Russia* (Londra, 1954).

Setton, KM., "The Bulgars and the Balkans and the Occupation of Corinth in the Seventh Century," *Speculum* XXV (1950), s. 502-43.

Sinor, D., "Horse and Pasture in Inner Asian History," *Oriens Extremus* XIX (1972), s. 171-84.

— "The Inner Asian Warriors," *Journal of the American Oriental Society* CI (1981), s. 133-44.

Stein, A., *On Ancient Central Asian Tracks* (Londra, 1933).

Sullivan, R.E., "Khan Boris and the Conversion of Bulgaria," *Studies in Medieval and Renaissance History* III (1966), s. 55-139.

Tekin, Talat, *Tuna Bulgarları ve Dilleri* (Ankara, 1987).

Thompson, EA., *A History of Attila and the Huns* (Oxford, 1948).

Togan, İsenbike vd., *Çin Kaynaklarında Türkler: Eski Tang Tarihi (Chiu T'ang-shu)* (Ankara, 2006).

Togan, Zeki Velidi (ed.), *Oğuz Destanı: Reşideddin Ögüzname* (İstanbul, 1972).

— *Umumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1981).

Yarshater, E. (ed.), *The Cambridge History of Iran c. 3/1: The Seleucid, Parthian and Sassanian Periods* (Cambridge, 1983).

Yücel, Mualla Uydu, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler* (Ankara, 2007).

DİZİN

İllüstrasyon sayfaları **koyu renk** ile yazılmıştır.

Akhun beyi **D1 43**
 Alanlar **H1 5, 12, 17, 18, 21, 26-29, 28, 36, 39**
 Altay Dağları **19, 22, 31, 34, 44, 51, 55**
 at 5, 7, 9, **11, 13, 15-18, 23, 28, 30-32, 37, 45, 48, 52, 55**
 atlı okçu 14, 16, **25, 31, 33-35, 42, 44, 55, 58**
 Attila **B1 4, 4, 5, 26-29, 28, 29, 36, 37**
 Avarlar **E1 5, 7, 8, 14, 16, 20, 28, 36-38**
 balbal 15, 46, 48, 56, **61**
 Balkaş Gölü 11, 23, 45, 47, 53,
55
 Başkırtlar 51
 Berendiler 49
 bezeme 14, **23, 31, 37, 55**
 Bizans 4, 5, 6, 10-12, 14, 16, 18,
 20, 27, 28, 33, 36, 37, 39, 47-50,
 56, 58
 Bosfor Krallığı, askeri **B3 26, 28, 32**
 Bulgarlar **E2 5, 6, 11, 12, 18, 19, 20, 36, 37, 38, 50-52, 58, 61**
 cenaze 5, 7, **25**
 Cengiz Han 4, 6, 53, 55, 56, 59
 Cürcenler 5, 6, 23, 28, 37
 Çin 5-8, 8, 9, 12, 16, 18, 20-22, **24, 25, 33, 34, 35, 37, 42, 44, 48, 53, 55, 57**

deve 18, 30, 32, **45, 49**
 Dördüncü Dalgı 53
 duvar resmi 16, 18, 20, 23, 25, 32,
33, 43
 Eftalitler 5, 15, 25
 eğri kılıç 14, 30, **38, 39, 48, 52, 55, 57, 58, 61**
 eyer 11, 14, 16, 17, 25, 28, 30, 37,
38, 52, 56
 fil 18
 Finliler 51, 52
 Fin-Ugurlar **J 14, 17, 36, 39, 47, 50, 51, 52, 56**
 Germenler 4, 14, 15, 21, 25, 26-28,
28, 40
 Gotlar **B2 4, 14, 26, 28**
 Göktürkler 5, 9, 30, 32-34, 37, 42,
49
 Doğu Göktürk eri **F3, 31**
 Göktürk zırhlı süvarisi **F2, 31**
 Güney Rusya'dan Got savaşçısı **B2, 28, 29**
 hançer 12, 15
 Harezmi Müslüman paralı asker
H3, 38, 39
 Hazarlar **H, 14, 18, 20, 36, 39, 47, 50**
 Hazar süvarisi **H2, 38, 39**
 Hotan 18, 42, 46, **50, 55**
 Hunlar 4, 5, 7-9, 12, 14-16, 18, 21,
 25-27, **28, 29, 30, 37, 56, 58**
 Hyung-nu'lar **A1, 5, 14, 16, 21, 22, 23, 25, 37, 46**

İdil (Volga) Bulgarları **L1, 12, 13, 19, 20, 36, 50-52, 56, 58, 60, 61**
 İkinci Dalgı 39
 İpek Yolu 7, 23, 42, 45
 kama 5, 14, 15, 25, 30, **31, 39, 43, 51**
 Karahanlılar 6, 46, 53
 Karahıtaylar **K, 6, 53, 55, 57**
 Karahunlar 5, 15, 25
 kargı 16, 27, 30, 37, 39
 Karhuklar 44
 Karpatlar 18, 47, 56
 kılıç 5, 7, 9, 12, 14-16, 22, 25, 26,
28, 30, 31, 32, 37-39, 43, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 55, 57, 58, 61
 kın halkası 14, 15, 17, 22, 25, 28,
43
 Kıpçaklar **L2, 6, 11, 18, 20, 46-49, 56, 58, 61**
 Kırgızlar **I, 6, 53, 54, 55, 58**
 Kimekler **I2, 44, 46, 48, 55**
 kronoloji 5
 Kuşanlar **A3, 14, 17**
 Macarlar 6, 7, **25, 33, 36, 39, 56**
 Madcarlar 51
 mancınık 20, 58
 Maveraünnehir 5, 6, 8, 10-12, 15,
 19, 25, **31, 33-35, 39, 42, 43, 45-47, 53, 55, 59**
 mezar anıtları 48
 mızrak 9, 16, 27, 30-32, 37, **38, 52, 57, 58**
 Moğollar **K1, 4, 17, 20, 23, 31, 42, 53, 55, 56, 59**

Mordva (Fin) savaşçısı **J2, 52**
 muhafız **7, 12, 18, 26, 30, 32, 35,**
39, 42, 44, 50
 Muroma (Fin) prensesi **J1, 52**
 nakliyat **18**
 Naymanlar **K2, 57**
 Obi havzası **51**
 Obi-Ugur kabile üyesi **J3, 52**
 Oguzlar **33, 42, 44, 48, 49, 55, 56**
 ok **12-14, 27, 30, 32, 35, 37, 48, 61**
 Onogurlar (On Ok Boyu) **36**
 orman kavimleri **50**
 Peçenekler **L3, 6, 15, 20, 37, 47-**
49, 52, 56, 58, 60, 61
 Prester John **53**
 Rus knezleri **58**
 Rusya **5-7, 10, 11, 16, 18, 20, 26-**
29, 33, 36, 46, 48-51, 52, 55, 56, 58, 59
 Sabirler **28**
 sadak **14, 31, 37, 45, 58**
 Sakalar **42**
 Sarmatlar **17, 24, 26, 28**
 Sasaniler **5, 13, 14, 15, 17, 18, 26,**
28, 30, 33, 34, 39, 43

Doğu Sasanî savaşçısı **D3, 43**
 Sayan Dağları **22, 45, 53**
 Selçuklular **49, 53**
 sikke (Roma) **4, 4**
 Slavlar **E3, 6, 11, 12, 18, 23, 36, 37,**
38, 39, 47, 49, 50, 56
 Sogdlu savaşçı **D2, 43**
 Sogdlu tüccar **G3, 45**
 süsleme **11, 14, 16, 17, 23, 25, 28,**
61
 şaman **8, 39, 53, 55, 56**
 Tabgaçlar **C, 18, 23, 24, 25, 30**
 Tabgaç atlısı **C2, 24, 25**
 Tabgaç ordusundaki Çin
 piyadesi **C3, 24, 25**
 tahkimat **9, 9, 19, 19, 20, 34, 48,**
51, 58
 Tang Hanedanı **5, 6, 32, 33, 42, 44**
 Tanrı Dağları **44, 46**
 Taştıklar **A2, 13, 21, 22, 27**
 Tatar yayı **58**
 ticaret **4, 7, 10, 11, 19, 39, 42, 44,**
46, 50, 56
 tolga **22, 27, 28, 30, 31, 38, 39, 43,**
48, 55-57, 61
 Tunguzlar **50**
 Türgişler **33-35**

Türgiş askeri seçkinleri **34**
 Türgiş tarkamı **F1, 31**
 Türkler **F, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17-**
19, 23, 26, 28, 30, 31, 32-34, 35, 42,
44, 47, 58
 Ugur boyları **39, 51, 52**
 Ulahlar **56**
 Uygurlar **G, 5, 6, 9, 19, 30, 32, 33,**
36, 39, 42, 44-46, 53, 55, 57
 Uygur ağır süvarisi **G2, 45**
 Uygur prensi **G1, 33, 45**
 Uzlar **48, 49**
 Üçüncü Dalga **47**
 üzengi **5, 11, 13, 16, 17, 22, 25, 26,**
31, 35, 37, 38, 49
 Yakutlar **50**
 yay **11, 13, 14, 22, 28, 31, 35-39,**
48, 52, 56, 58, 59
 yay kılıfı **14, 23, 28, 31, 38, 39, 45,**
55, 59, 61
 Yenisey Nehri **11, 21, 53**
 zırh **7, 12, 13, 18, 20-22, 25-28,**
30-32, 34-39, 42-46, 48, 50-52, 55,
57-59, 61

Tarihin en büyük savaşlarının ayrıntılı dökümleri, çarpışan kuvvetlerin komuta stratejileri, muharebe taktikleri, askerî harekâtların düğüm noktaları. Askerî kuvvetlerin, araçların, büyük komutanların ve taktiklerin tarihi.

Renkli tablolar

Renkli savaş sahneleri

Benzersiz ayrıntılar

Fotoğraflar

ATTILA VE GÖÇER KAVİMLER

Orta Asya'dan çıkıp cihana hükmeden fatihler arasında iki isim öne çıkar: Attila ve Cengiz Han. İkisi de, sel gibi yayılarak uçsuz bucaksız toprakları kaplayan fetihleriyle tanınır. Ancak Cengiz Han Asya'nın büyük kısmında geçerli kıldığı yasalar ve Moğol egemenliği altında gelişen ticaretle de anılırken, Avrupalılar tarafından "Tanrı'nın kırbağı" diye bilinen Attila, daha çok Roma İmparatorluğu'na indirdiği yıkıcı darbelerle ün salmıştır. Türk ve Macar dünyalarında bir kahraman, Batı'da ise bir "umacı" olarak nam salan Attila'nın kısa ömürlü imparatorluğu aslında nasıl bir devlettir? Ondan sonra Hunlara ne oldu? Attila'dan Cengiz Han'a uzanan süreçte Orta Asya göçerleri dünya tarihinde nasıl bir rol üstlenmişlerdir? David Nicolle Attila'nın ve Hunların tarihini anlatırken, bu soruların da cevabını arıyor.

KDV dahil fiyatı
14 TL

